

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

Érdekeltség-alapú állampolgárság
és transznacionális politikai részvétel

A kettős magyar állampolgárság hatása:

- a honosítás intézményére
- az állampolgárság tartalmára
- a szlovák állampolgárság-politikára
- a magyar kisebbségi azonosságkonstrukciókra

Mai magyarországi értelmezések
a szlovák nemzettudatról

FŐSZERKESZTŐ:

Papp Z. Attila

SZERKESZTŐK:

L. Balogh Béni
Bányai Viktória
Bárdi Nándor
Berta Péter
Csernicskó István
Fedinec Csilla
Kállai Ernő
Kovács Éva
Szerbhorváth György
Váradi Mónika

LAPUNKAT TÁMOGATTA

„Kisebbségi magyar közösségek a 20. században” (K 109173)

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: regio@regio.reviews

www.regio.reviews

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.

A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI számát is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

www.regio.reviews

22. évf. (2014) 1. szám

Beköszöntő 3

MINERVA

RAINER BAUBÖCK

Érdekeltség-alapú állampolgárság és transznacionális politikai részvétel:
a külső szavazás normatív értékelése 5

KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁG

NAGY BOLDIZSÁR

Az állampolgárság mint stigma: az állampolgárság hátrányai 36

TÓTH JUDIT

A honosítás jogintézményének alakulása az elmúlt húsz évben 74

VASS ÁGNES

Magyar törvény, szlovák diskurzus 91

PAPP Z. ATTILA

Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős magyar
állampolgárság által 118

MŰHELY

SZARKA LÁSZLÓ

A közös történelem nehéz öröksége

156

SZEMLE

SZABÓ TAMÁS

A történelem folytatódik

Francis Fukuyama: A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig

193

BÁRDI NÁNDOR

Az emlékezetirodalom: traumaközösség konstruálása vagy a kisebbségi kompetenciák kihasználása?

Gaucsík István: Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere (1945–1948)

207

TÓTH ESZTER ZSÓFIA

Test, identitás, nemiség - a két világháború közti prostitúció elemzése

Bokor Zsuzsa: Testtörténetek. A nemzet és a nemi betegségek mediatiszálása a két világháború között Kolozsváron (1920-1939)

214

SZAKÁCS BORBÁLA

Az internet szerepe az identitásvizsgálatokban: módszertani eszköz vagy kutatandó nyilvános tér?

Olga Alekseeva, Hans-Georg Heinrich: Ethnic Minorities of Central and Eastern Europe in the Internet Space: Content Analysis (ENRI-WEB)

219

KONFERENCIABESZÁMOLÓ

IZSÁK ANIKÓ BORBÁLA

Székelyföld a 20. században.

A modernizáció és az azonosság tudat intézményes kereteinek változása, Székelyudvarhely, 2014. március 22.

229

Contents

233

Üdvözljük online folyóiratunkban!

A *REGIO Kisebbség – Kultúra – Politika – Társadalom* folyóiratban három fő, a közép-európai térség társadalmait együttesen érintő kérdés áll a középpontban:

- a modern polgári intézmények adaptációja Közép-Európában és ezek hatékonysága és hatása a közösségépítésre, azok azonosságtudatának alakulására;
- a nemzetállami szerkezetek átalakulása, reményeink szerint egy hosszú távú folyamat részeként a társulások, megegyezései demokrácia modellje felé, ezen belül a nemzeti és etnikai közösségek működési sajátosságai;
- az átmenet értékrendje, avagy az értékrendek folyamatos átmenete, ahogy egyszerre jelen van, akár egy-egy csoport vagy az egyén életvilágában.

A folyóirat arra törekszik, hogy közvetítse e kérdések nemzetközi kutatási eredményeit, elősegítse a régió belüli tudományos dialógust, a szakmai vitákat, az újabb kutatásokat. Célja, hogy a közép-európai térség etnikai és kulturális, regionális sokszínűségét, ezen belül a nemzeti és etnikai kisebbségek problematikáját a szélesebb nemzetközi folyamatokba beágyazva elsősorban a társadalomfejlődés részeként, társadalomtudományos módszerekkel és az összehasonlítás igényével értelmezze.

A nyomtatott változat utolsó számában (2010/4.) a Zárszót a következőkkel fejeztük be:

„A *Regio* további működtetésének akkor van értelme, ha műhelyként, szakmai vonatkoztatási pontként, másokkal együtt újraszervezhetjük magunkat. Erre most nem látunk lehetőséget, ezért szüneteltetjük a lap megjelentetését.”

Ez a helyzet reményeink szerint megváltozott.
Köszöntjük az olvasót!

RAINER BAUBÖCK*

Érdekeltség-alapú állampolgárság és transznacionális politikai részvétel: a külső szavazás normatív értékelése

I. A külföldön élők politikai részvétele

A. A transznacionális állampolgárság

Egy közeljövőben megjelenő tanulmány közel 100 olyan országot és területet nevez meg – azaz az ENSZ tagállamainak több mint felét, és a demokratikus államok egyértelmű többségét –, amelyek törvényei lehetővé teszik a külföldön élő állampolgáraiknak, hogy részt vegyenek a választásokon.¹ Jelentős fejleménye ez a választói

* Bauböck, Rainer. Politika és társadalomelmélet professzor, Európai Egyetem Intézménye, Firenze, Olaszország, Rainer.Baubock@eui.eu. „Köszönetet mondanék a Bellagio Rockefeller Alapítványnak és a German Marshall Alapítványnak az egy hónapos ösztöndíjért, mely során ezen a tanulmányon dolgozhattam, valamint Eugene Buttitiégnek, Jorgen Carlingnak, Dilek Cinarnak, Marcus Eberhardtnak, Jeremy Grace-nek, C. G. Gutierreznek, Mária Kovácsnak, Jean-Michel Lafleurnek, Eugene Sensenigg-Dabbousnak, Gerd Valcharsnak és Harald Waldrauch-nak a hasznos útmutatásokért és megjegyzésekért.”

A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: *Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting*, 75 Fordham L. Rev. 2393 (2007).

Elérhető: <http://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol75/iss5/4>. Az eredeti tanulmányt a szerző hozzájárulásával rövidítve közöljük. A fordítás lektorálásában és a fogalmi tisztázásban nagy segítségünkre volt Lőrincz D. József, Nagy Boldizsár, Pogonyi Szabolcs, Székely István Gergő, Tóth Judit, munkájukért ezúton mondunk köszönetet – szerk. megjegyzés.

¹ Braun, Nadia és Gratschew, Maria: *Bevezetés a Külföldi Szavazásról szóló Nemzetközi IDEA Kézikönyvhöz*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA) és Instituto Federal Electoral (IFE), 2007, Elérhető: http://www.idea.int/elections/upload/External_voting_Preview_withlayout_07jun_e/06_final.pdf A 100 ország közül öt esetében a külföldi szavazást érintő rendelkezéseket még nem hajtották végre.

jog fejlődésének. Az állampolgárság-fogalom olyan, mély változását tükrözi, mely eddig sem összehasonlítható, sem elméleti szempontból nem volt megfelelően vizsgálva. Mit értsünk a *démosz* alatt olyan társadalmak esetén, melyek tagsága túlterjeszkedett a nemzetközi államhatárokon? A kérdés megvitatásában és megválaszolásában kiemelt figyelmet kell szentelni a külföldön élők szavazati jogának.

Először is, a politikai részvételhez és képviselőkhöz való jog az állampolgárság republikánus felfogásának alapját képezi, amely révén az állampolgár az öngazgató politikai közösség teljes jogú tagja. A szavazati jog a mai napig általánosan a hivatalos állampolgári státushoz van kötve, miközben a polgári és szociális jogok többségét az országok fokozatosan kiterjesztették az összes lakosukra, függetlenül azok állampolgárságától. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy ez mára már nem általános érvényű: sok ország napjainkban már engedélyezi állampolgársággal nem rendelkező lakosainak, hogy leadják voksukat az önkormányzati választásokon, sőt, több ország szavazati jogot biztosít számukra az országgyűlési választásokon is.² Az állampolgársággal nem rendelkező rezidensek szavazati jogára tekinthetünk úgy, mint a lakhellyel nem rendelkező állampolgárok szavazati jogának komplementerére. A politikai részvétel kitérítésének fent említett két eszköze a transznacionális állampolgárság két külön változatát jeleníti meg.

Másodszor, a külső szavazati jogra³ való összpontosítás segít elkerülni két gyakori félreértést, mely felmerül a migrációs transznacionalizmusról szóló vitákban. Az első ilyen tévedés az, amikor összekeverik a transznacionális állampolgárságot a poszt-nacionális tagság fogalmával, vagy azt hiszik, hogy előbbi egy olyan általános trendet mutat, amely a tagsági alapú jogokat a személyiségben gyö-

² Az állampolgársággal nem rendelkezők szavazati jogának áttekintésére lásd Bauböck, Rainer: *Expansive Citizenship – Voting Beyond Territory and Membership*, Political Science and Politics 2005, 38. évf. 4. 683-687. ; Earnest, David C.: *Voting Rights for Resident Aliens: Nationalism, Postnationalism and Sovereignty in an Era of Mass Migration*, kiadatlan PhD disszertáció, George Washington University, 2004; Waldrauch, Harald: *Electoral Rights for Foreign Nationals: A Comparative Overview*, kézirat, 2005 (Az állampolgárok, állampolgársággal nem rendelkezők és szavazati jogok Európában című műhelyen bemutatott írás).

³ [A külső szavazati jog (external voting right) és külső szavazás (external voting) kifejezések a későbbiekben kerülnek kifejtésre -fordítói megjegyzés].

kerező egyetemes emberi jogokkal helyettesíti.⁴ A külső szavazás szinte minden országban a (hivatalos) állampolgároknak van fenn tartva, és gyakran etnikai-nemzeti érvekkel van alátámasztva. A második tévedés az, amikor a migrációs transznacionalizmust idejtmúlt vagy jelentéktelen jelenségnek tartják. Igaz, hogy a nemzetközi migráció korai hullámai gyakran erős transznacionális kötelékeket hoztak létre az ipari forradalom óta. Az sem kétséges, hogy a transznacionális orientáció és az ehhez köthető gyakorlatok többnyire csak az első generációs kivándorlókra jellemzőek.⁵ Ami azonban alapvetően új és empirikus jelentőséggel bír, azok a transznacionalizmusra adott intézményi válaszok, melyek lehetővé teszik a migránsok számára, hogy egyszerre több politikai közösségben igényeljenek tagságot és jogokat.⁶ Nem minden ilyen státussal és jogokkal rendelkező egyén fogja magát szubjektíven transznacionális polgárként meghatározni és ennek megfelelő politikai tevékenységben részt venni. Meggyőzően bizonyítja ezt a külső szavazati jog II. világháború utáni elterjedése, még ha a részvétel általánosan nagyon alacsony is volt.

Harmadszor, a külső szavazati jog mentén nemcsak a transznacionális állampolgárság jelentősége vizsgálható, hanem annak legitimitása is. Ebben a tekintetben különbözik ugyanis a többi alapjogtól, melyet a külföldön élő állampolgárok élveznek, mint például a diplomáciai védelemhez és a visszatéréshez való jog. Minthogy ezek a jogok csak külföldön gyakorolhatók, nem merül fel velük kapcsolatban kétely a belföldön és külföldön élő állampolgárok egyenlő jogait illetően. Ezzel szemben a külföldön élő állampolgárok által külföldön leadott szavazatokat a hazaiakkal együtt számolják, és ugyanúgy meghatározzák a politikai közösség jövőjét. Ennek következtében ezek bonyolult kérdéseket vetnek fel azzal kapcsolatosan, hogy a befogadás és az egyenlőség normáit miként kellene alkalmazni a transznacionális állampolgárságra.

⁴ Lásd Soysal, Yasemin Nuhoglu: *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, University of Chicago Press, 1994.

⁵ Portes, Alejandro: *Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism*, *Global Networks*, 2001, 1 évf. 3. 181, 189

⁶ Bauböck, Rainer: *Towards a Political Theory of Migrant Transnationalism*, *International Migration Review*, 2003, 37. évf. 3. 700, 701-03.

Ugyanakkor a külföldön élő állampolgárok választójoga csak egy kifejeződése egy sokkal átfogóbb jelenségnek. Mielőtt azonban részletesen megvizsgálánánk azt, szükséges a transznacionális állampolgárság definiálása. Ezt a terminust egyének és két vagy több független állam hármasszorzatának leírására használom, amelyben a szóban forgó egyének mindkét államban egyszerre rendelkeznek tagsági státussal, illetve az ebből a státusból fakadó jogokkal és kötelezettségekkel. Ennek megfelelően a transznacionális állampolgárság úgy ábrázolható, mint a politikai közösségek részleges átfedése olyan államok között, melyek területi hatásköre teljes mértékben különálló.

Jogi értelemben a transznacionális állampolgárság három kategóriáját különböztethetjük meg. Az első, mely egyben a legegyszerűbb, a többes állampolgárok kategóriája, akiket két vagy több állam hivatalosan állampolgárként ismer el. A transznacionalizmust övező normatív és intézményi attitűdök változásának másik jó indikátora, hogy folyamatosan nő azoknak az országoknak a száma (úgy a migráns kibocsátó- és fogadó államok esetében), melyek engedélyezik vagy épp aktívan támogatják a kettős állampolgárságot.⁷ Ugyanezt tükrözik a nemzetközi közjog normarendszerében végbemenő változások, amely régebben úgy tekintett a többes állampolgárságra mint komoly konfliktusforrásra, mint kezelendő problémára, amit két- és többoldalú megállapodásokkal el kell elkerülni.⁸

⁷ Lásd erről Aleinikoff, T. Alexander és Klusmeyer, Douglas: *Citizenship Policies for an Age of Migration*, 2002; Faist, Thomas (szerk.): *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, Ashgate Publishing, 2007, ; Hansen, Randall és Weil, Patrick (szerk.): *Towards a European Nationality: Citizenship, Immigration and Nationality Law in the EU*, Palgrave, 2001

⁸ Lásd Martin, David A. és Hailbronner, Kay (szerk.): *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*, Kluwer Law International, 2003; Martin, David A.: *New Rules on Dual Nationality for a Democratizing Globe: Between Rejection and Embrace*, Georgetown Immigration Law Journal, 1999, 14. 1. 1-34.; Vesd össze például: *Strasbourg Convention on Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality*, 1963. május 6., Europ. T.S. 43. , vagy *European Convention on Nationality*, november 6, 1997, Europ. T.S. 166.

A második kategóriának az elterjedt megnevezése a *denizenship*,⁹ „lakóállampolgárság”, lakcímmel rendelkező honosultság.¹⁰ Ez a kifejezés egy különleges jogi státust takar, mellyel az állam területén hosszútávon rezidens, de állampolgársággal nem rendelkező külföldiek rendelkeznek. Jellemzően élvezik a helyi állampolgárok polgári és szociális jogainak többségét – gyakran beleértve a családi újraegyesítéshez való jogot, bizonyos fokú védelmet a kitoloncolástól, szavazati jogot az önkormányzati választásokon, valamint részleges jogosultságot a honosításra. A lakóállampolgárokkal szemben a külföldi állampolgársága határozza meg azok jogi státusát, akik csak rövidtávon rezidensei egy országnak, illetve azoknak, akiktől hosszú tartózkodásuk ellenére megtagadják a lakóállampolgári státust. Azonban ők is élvezik, vagy élvezniük kellene, az egyetemes emberi jogokat, valamint az ott-tartózkodásból vagy munkavállalásból származó jogokat. Ezek a kiváltságok azonban nem mérhetők a részleges állampolgársághoz abban az országban, ahol pillanatnyilag laknak. A lakóállampolgárságot általában a fogadó ország bevándorló-integrációs folyamatának egyik lépcsőjeként tartják számon, ennek megfelelően ritkán tekintik a transznacionális állampolgárság egyik fajtájának. Pedig – hacsak nem hontalannok – a lakóállampolgárok egyszerre élvezik a külföldi állampolgárságukból fakadó jogaikat és rendelkeznek jogosultságokkal egy másik állam területén is. A hosszútávon rezidens migránsok jogi státusát tehát külföldi állampolgárságuk és belföldi lakóállampolgárságuk kombinációja határozza meg a liberális demokráciákban. Lehetőségeiket és döntéseiket pedig (például a honosítás vagy visszavándorlás kapcsán) a két állampolgári státusukhoz

⁹ Hammar, Tomas: *Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*, Avebury, 1990

¹⁰ [Papp Z. Attila lapszámunkban megjelenő tanulmányában így összegzi a fogalmak tartalmát: „A *denizenship* azokra a személyekre vonatkozik, akik tartósan egy másik országban élnek, anélkül, hogy ott állampolgárságot igényelnének, az utóbbi pedig a nemzeti kisebbségek és az anyaország állampolgárság-jellegű kapcsolatára utal. Az *ethnizenship* tehát olyan állampolgárságot jelent, amelyet egy ország területén életvitelszerűen nem élő, egy másik állampolgárságot bíró személy etnikai (nyelvi, kulturális, származási) alapon megszerezhet.” – fordítói megjegyzés.]

kapcsolódó eltérő identitáselemek, jogok és kötelezettségek relatív súlya fogja meghatározni.

Ezek szerint a lakóállampolgárság egy rezidenciális kvázi-állampolgárság vegyülése a külföldi hivatalos állampolgársággal. A harmadik transznacionálisként azonosítható jogi kategória bizonyos értelemben tulajdonképpen a lakóállampolgárság fordítottja. Külső kvázi-állampolgárságot teremt olyan egyének számára, akik nem állampolgárai és nem is lakosai annak az országnak, mely ezt a státust biztosítja számukra. Ezt a transznacionális státust nevezhetjük etnikai állampolgárságnak (*ethnizenship*), minthogy jellemzően külső ország garantálja államhatárain kívül élő kisebbségeknek, közös(nek vélt) etnikai identitás és etnikai leszármazás alapján. Ez a jelenség kevésbé elterjedt, mint a többes állampolgárság vagy a lakóállampolgárság, jelentősége azonban egyre inkább nő. Több közép-kelet európai állam (köztük Magyarország, Szlovákia és Szlovénia) nemrégiben olyan törvényeket fogadott el, melyek részleges állampolgárságot vezettek be a külföldön élő, azonos etnikai származású kisebbségek számára.¹¹ A kiváltságok közé tartozik a pénzügyi támogatás a kisebbségi nyelv és kultúra megőrzése érdekében, kiváltságos bebocsátás az anyaállam területére és munkaerőpia-cára, és bizonyos esetekben a könnyített (állampolgári) honosítás. Legjobb tudomásom szerint jelenleg nincs olyan ország, melyben az etnikai állampolgárság szavazati joggal járna. Ugyanakkor – akár-csak a lakóállampolgárság – ez a külhoni kvázi-állampolgárság is fontos lépést jelenthet a határon túli kisebbségek számára nyújtott teljes (többes) állampolgárság felé. Az EU említett három új tagállamán kívül, melyek a határon túli kisebbségek számára „státustörvényeket” vezettek be, számos nyugati ország biztosít más országok állampolgárai számára elősegített vagy automatikus honosítást etnikai leszármazás, vagy felmenőik korábbi állampolgári státusa alapján, miközben ezek a személyek még külföldön tartózkodnak. Ilyen szabályozás van jelenleg érvényben Németországban, Görögország-

¹¹ Lásd Kántor Zoltán, Majtényi Balázs, Ieda Osamu, Vizi Balázs és Halász Iván (szerk.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, 2004, Elérhető: http://srch.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no4_ses/contents.html, Bauböck, Rainer; Perchinig, Bernhard és Sievers, Wiebke (szerk.): *Citizenship Policies in the New Europe*, Amsterdam University Press, 2007

ban, Írorszáiban, Olaszországban, Japánban, Portugáliában és Spanyolországban.¹²

Ez az esszé – az eddigi szakirodalmat kiegészítve – a külföldön élő állampolgárok választójogának normatív értékelését kívánja nyújtani. Egyfelől a migráns transznacionalizmus kutatását eddig főként a kulturális antropológia és a szociológia képviselői formálták.¹³ Ezek a tudományágak kevésbé foglalkoznak a jogi és politikai elrendezéssel, és kerülnek a határozott normatív kijelentéseket. Másfelől pedig azok a politológusok és jogfilozófusok, akik foglalkoztak a migráció kihívásaival, szinte kizárólag a bevándorlás ellenőrzésére és a bevándorlók integrációjára összpontosítottak, és hajlamosak figyelmen kívül hagyni a migránsok külső viszonyát a kibocsátó államokkal. A választási rendszerek összehasonlító kutatásaiban az utóbbi időkben volt néhány próbálkozás arra, hogy dokumentálják a külföldről való szavazást lehetővé tevő intézkedések sokszínűségét,¹⁴ de eddig alig került sor olyan kutatásra, mely szisztematikusan vizsgálta volna a külföldieknek biztosított szavazati jog bevezetésének okait illetve következményeit. Az összehasonlító politikatudomány művelői például megpróbálhatnának kidolgozni egy mutatórendszert, mely révén képesek lennének összehasonlítani különböző országok eltérő választórendszer-szabályozásait. Ez segí-

¹²Lásd Joppke, Christian: *Selecting by Origin: Ethnic Migration in the Liberal State*, Harvard University Press, 2005; *Citizenship Policies in the New Europe*, lásd felfebb, 12. jegyzet.

¹³Lásd Basch Linda; Glick Schiller, Nina és Szanton Blanc, Christina: *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*; Gordon and Breach Science Publishers, 1994; Faist, Thomas: *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*; Social Forces, 2000, 79. 2.; Levitt, Peggy: *The Transnational Villagers*; University of California Press, 2001

¹⁴Lásd IDEA Handbook, lásd 1. jegyzet; Calderón Chelius, Leticia (szerk.): *Votar en la Distancia: La Extensión de los Derechos Políticos a Migrantes, Experiencias Comparadas*, 2003; Blais, André; Massicotte, Louis és Yoshinaka, Antoine: *Deciding Who Has the Right to Vote: A Comparative Analysis of Election Laws*, Electoral Studies, 2001, 20. évf, 1. 41-62.; Nohlen, Dieter és Grotz, Florian: *External Voting: Legal Framework and Overview of Electoral Legislation*; Boletín Mexicano de Derecho Comparado, 2000, 33. évf 1115., Elérhető:

<http://www.juridicas.unam.mx/publica/librev/rev/boletin/cont/99/art/art4.pdf>

tene igazolni vagy cáfolni az arra adott lehetséges magyarázatokat, hogy vajon miért vezetik be bizonyos országok a lakhelyhez nem kötött szavazati jogot, míg mások nem. A politológusok vizsgálhatnák továbbá azt, hogy a külső szavazás milyen hatással van a választási eredményekre, illetve hogy az elvándoroltaknak mi a véleménye a kibocsátó, illetve a fogadó országukról. A külső szavazás normatív értékelése új kutatási terület, és az eddig megjelent tanulmányok kevés empirikus adatra támaszkodtak.¹⁵ Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a legitimitás kérdését szisztematikusabb módszerrel vizsgálja, és hogy nagyobb számú empirikus eset és körülmény bemutatásával szélesebb értelmezési keretben helyezze el a kérdést. [...]

B. A külső szavazás meghatározása

Jelenleg több különböző kifejezés van használatban azokra a jelenségekre, melyeket jelen esszé tárgyal: remote voting (távoli szavazás), absentee voting (másutt szavazás), out-of-country voting (külföldön szavazás), expatriate voting (a külföldön élők szavazása)¹⁶, external voting (külső szavazás) Ezeket a szakkifejezéseket gyakran szinonimaként használják, pedig alkalmasak arra is, hogy különbséget tegyünk egymáshoz kapcsolódó, de különböző jelenségek között. A következő meghatározások hasznosak lehetnek a fogalmi zavarok elkerülésében, de azért is, mert a hozzájuk kapcsolódó szavazati jogok valamelyest eltérő normatív kérdéseket vetnek fel.

¹⁵ Lásd Barry, Kim: *Home and Away: The Construction of Citizenship in an Emigration Context*; 2006, New York University Law Review, 81. 11.; Bauböck, Rainer: *Towards a Political Theory*, lásd 7. jegyzet, 712-15.; López-Guerra, Claudio: *Should Expatriates Vote?*; *Journal of Political Philosophy*, 2005, 13.2. 216-234.; Grace, Jeremy: *Challenging the Norms and Standards of Election Administration: Standards for External and Absentee Voting*, IFES, Working Paper, 2004, Elérhető: <http://www.ifes.org/files/Graceabsenteestandardsfinal.pdf>

¹⁶ [Bauböck a kifejezést egyszerre használja az elvándorló állampolgárok és a határon túl élő, állampolgársággal rendelkező nemzeti kisebbségek szavazati jogára. A magyar fordításban így az *expatriate voting*-ot helyenként az elvándorlók szavazati jogának fordítjuk, ennek szinonimájaként használjuk a *külföldön élő állampolgárok* kifejezést, kivéve, amikor egyértelműen a több teret engedő külföldön élő állampolgárok kifejezést használjuk. -fordítói megjegyzés].

1. A távoli szavazás (remote voting) minden olyan típusú szavazásra vonatkozik, mely felállított hivatalos szavazóhelyiségen kívül történik. Ide tartoznak például a mozgóurnába leadott szavazatok olyan személyek által, akik mozgóképessége fizikailag korlátozott.
2. A másutt szavazás (absentee voting) a lakhelynek megfelelő választókörön kívül valósul meg. Ennek során a szavazatot a választásokat rendező országon belül vagy kívül is le lehet adni. A saját szavazókörön kívüli szavazás általában szavazókörön kívüli szavazással jár, de hivatalos szavazóhelyiségben is történhet.
3. A külföldön szavazás (extraterritorial/ out-of-country voting (OCV)) a másutt szavazás egy különleges formája, mely kifejezetten a választást rendező ország területén kívül valósul meg.
4. A külföldön élők szavazása (expatriate voting) azokra az egyénekre vonatkozik, akik állandó lakhellyel rendelkeznek külföldön, miközben nem rendelkeznek állandó lakhellyel abban az országban, ahol a szavazást tartják. A külföldön élő állampolgárok szavazása korlátozható országon belüli voksolásra (ICV)¹⁷, ebben az esetben a külföldön élő állampolgár csak akkor szavazhat, ha a szavazás ideje alatt ideiglenesen az országban tartózkodik. A legtöbb esetben azonban a külföldön élők OCV jogokkal rendelkeznek.
5. Kevésbé egyértelmű a külső szavazás (external voting) meghatározása. A modern állam három különböző határvonalat húzhat annak meghatározására, hogy ki esik bele és ki kerül kívül a választásra jogosultak közösségén, ezek: az állampolgárság, az állandó lakhely, illetve az országban való ott-tartózkodás. Az állampolgárság határvonala önmagában felveti azt a kérdést, hogy a nem-állampolgároknak van-e joguk szavazni. A jelen tanulmánynak azonban nem ez a legfőbb problémája. A leadott szavazatot további két kritérium alapján minősíthetjük belsőnek vagy külsőnek, így tehát a szavazatot leadó állandó lakhelye, illetve a szavazat leadásának helyszíne alapján. A két választójogi típus, melyekkel ez a tanulmány foglalkozik, a külföldön élők szavazása és a külföldi szavazás. Mínthogy ezek nem azo-

¹⁷[ICV – in-country-voting /országban belüli szavazás -fordítói megjegyzés.]

nos, de részben átfedő fogalmak, a külső szavazást meghatározhatjuk úgy, mint a két fogalom közös halmazát, vagy mint a halmazt, mely mindkettőt magába foglalja. Az előbbi definíció alapján a külső szavazás csak azokra az elvándoroltakra vonatkozna, akik külföldön gyakorolhatják választójogukat. Ez a meghatározás azonban túl szűk, abból indulva ki, hogy a külső szavazás legitimitását érő legtöbb kritika a külföldön élőknek az adott kibocsátó országon belül leadott szavazataiból ered, nem pedig az átmenetileg külföldön tartózkodók országhatárokon kívül leadott szavazataiból. Ezért a külső szavazásnak egy tágabb definíciója szükséges, mely mindkét jelenséget magában foglalja.¹⁸ Ha azonban a fő szempont a szavazási eljárás integritása lenne (azaz titkossága, biztonsága és megbízhatósága), melyet a tanulmány második részében röviden érintünk majd, akkor érthető lenne a külföldi szavazás – főként a távoli szavazás – mechanizmusaira összpontosítani.

Mint az eddigiekből ki kellett derülnön, az elvándoroltak kifejezés nem egy országra korábbi állampolgáira vonatkozik, hanem azokra a polgárokra, akik megszakítás nélkül (vagy hosszú ideig) az állampolgárságuk szerinti országon kívül élnek. A kifejezés a diaszpóra-fogalmat helyettesíti, amely fogalom sokkal kevésbé egzakt, és ideológiailag terheltebb, mint az elvándorolt kifejezés. A diaszpóra fogalmát jobb fenntartani a közösségi identitás azon speciális formája számára, melynek egyszerre része a külső szülőföld irányában való (közös) elkötelezettség, illetve az erre a szülőföldre való visszatérés közös narratívája. A diaszpóra-identitás generációkon keresztül és határokon átívelően is fenntartható a földrajzilag szétszóródott

¹⁸ Ezért javasolok az irodalomban a két definíció helyett egy alternatívát. Nohlen és Grotz a külső szavazást úgy határozzák meg, mint „egy külföldi ország területén megszervezett szavazási eljárás azon állampolgárok számára, akik származási országukon kívül élnek.” Nohlen és Grotz, *lásd 12. jegyzet*, 1119 (idézőjelek elhagyva). Ez a meghatározás érzékelteti a keskeny metszetet az OCV és a külföldi szavazás között (annak függvényében, hogy azt, hogy „lakni” állandó tartózkodásként értelmezzük-e). Az IDEA Kézikönyv meghatározása alapján a külső szavazás „egy olyan választó szavazata, aki véglegesen vagy ideiglenesen annak az országnak a területén kívül található, ahol szavazásra jogosult.” IDEA Kézikönyv, *lásd 2. jegyzet*, bevezető. Ez a meghatározás látszólag kizárja a külföldiek szavazatát az illető országban.

közösségekben. A diaszpórának ez a szűk értelmezése segít elkerülni a fogalom inflálódását. Nem vonatkozik tehát minden külföldön élőre, aki rendelkezik más ország állampolgárságával, és azokra az első generációs elvándorlókra sem, akik transznacionális vallási, kulturális vagy politikai identitásukat és annak gyakorlatait nem örökítik tovább a későbbi generációkra.¹⁹ Azt mondhatjuk tehát, hogy ha diaszpóráként utalunk az elvándorlókra, azzal egyszerre megidézünk egy különleges identitás-formáló és politikai mobilizációs projektet, amely bizonyos esetekben sikeres lehet, de sok más esetben kudarcot fog vallani.

C. A külső szavazati jog elterjedése

Egészen a II. világháborúig a külső szavazás kifejezetten ritka gyakorlatnak számított, manapság azonban egyre több ország vezet be hasonló intézkedéseket.²⁰ Például 2006 tavaszán-nyarán Olaszország, Szlovákia és Mexikó is megtartotta első olyan választásait, amelyekben a külföldön élő állampolgárok is leadhatták szavazataikat. A külső szavazás nem tekinthető sem regionális jelenségnek, és nem köthető kifejezetten egy bizonyos fajta demokratikus berendezke-

¹⁹ Jeremy Grace egy másik megkülönböztetést javasol, miszerint vannak egyrészt az expatrióták és gazdasági elvándorlók, akiknek szándékukban áll visszatérni származási államukba, megőrizni állampolgárságukat és pénzt utalványoznak; másrészt a szórványtagok között akadnak olyanok, akiknek nem áll szándékukban visszatérni, de hosszantartó érdekek kötik a származási országhoz. *Lásd* Grace, *16. jegyzet*, 3. A visszatérési szándék kizárása a diaszpóra-fogalom esetén természetellenesnek tűnik. Ez a kategorizáció kizárja azokat a külföldön élőket is, akik tartósan letelepedtek és megtartják állampolgárságukat, de nem kötik maradandó érdekek az állampolgárságuk szerinti országhoz (közéjük sorolhatóak a kivándorlók másod- és harmadgenerációi, akik leszármazási elv mentén örökölték állampolgárságukat).

²⁰ 2000-ben, Nohlen és Grotz hatvanhárom országot sorolt fel, az IDEA Kézikönyv pedig „szinte százat”. IDEA Kézikönyv Handbook, *lásd* 2. *jegyzet*, bevezető; Nohlen és Grotz, *lásd* 15. *jegyzet*, 1122. Mivel azok a meghatározások, amelyeket ezekben a vizsgálatokban használnak, kizárják a külföldiek országon belüli szavazását, ez a szám még nagyobb kell legyen az általam javasolt definíció szerint.

déshez vagy választási rendszerhez sem.²¹ Ha valaki felrajzolja egy idővonalon, hogy a különböző országok mikor vezették be a külső szavazás gyakorlatát, ott sem fedez fel elkülönülő egységeket – csupán a folyamat elmúlt évtizedekben tapasztalható általános felgyorsulását regisztrálhatja. Megkülönböztethetünk ugyanakkor három fő okot, melyek arra készítetik a törvényhozásokat, hogy kiterjesszék a választójogot a határokon túlra is.

A befogadóbb állampolgárság és szavazati jog felé való általános elmozdulás gyakran nagy háborúk következményeként jelentkezett. A külső szavazás bevezetését az tette lehetővé, hogy elismerni és bátorítani akarták a polgárok áldozatait, illetve jutalmazni akarták lojalitásukat a kanadai, új-zélandi, egyesültkirályságbeli hadseregben (az I. világháború után), az Egyesült Államokban (a II. világháború után), valamint Franciaországban a tengerentúli állampolgárok esetében 1944-ben.²²

Számos latin-amerikai (Argentína, Brazília és Mexikó), dél-európai (Portugália és Spanyolország), dél-afrikai (Dél-Afrika és Namíbia) és közép-kelet-európai ország (Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia és Oroszország) a demokratikus átmenet időszakában vagy a konszolidáció alatt vezette be a külső szavazást. Ebben az összefüggésben az volt az indok, hogy az autoriter rendszer kivándorlóinak, akik széleskörűen támogatták a demokratizálódást, erkölcsi joguk van ahhoz, hogy részt vegyenek a demokratikus jövő formálásában.

A harmadik és legfontosabb ok a külső választójog bevezetésére az, hogy egyre több migráns-küldő állam az utóbbi időben megváltoztatta kezdetben semleges vagy negatív attitűdjét az elvándoroltakkal szemben. Mostanra elfogadták, hogy a külföldön letelepedett népesség nem fog visszatérni, és erősíteni szeretnék ezekkel a csoportokkal a gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatokat. A transznacionális szálak fenntartása az elvándoroltakkal segíthet a pénzküldemények és gazdasági befektetések serkentésében, az anyanyelv és kultúra fogadó-országban belüli terjesztésében, illetve segít-

²¹ Nohlen és Grotz tizenöt nyugat-európai, tíz kelet-európai, tizenhat afrikai, hét amerikai, és tizenöt ázsiai/csendes-óceáni országot sorol fel. Nohlen és Grotz, *lásd 15. jegyzet*, 1122.

²² *Lásd* *uo.*, 1123; Ellis, Andrew: *The History and Politics of External Voting*. In: IDEA Kézikönyvben, *lásd 2. jegyzet*, 2. fejezet.

heti a külpolitikai érdekeket a kétoldalú viszonyokban.²³ A kettős állampolgárság és a szavazati jog garantálása ennek megfelelően gyakran arra szolgál, hogy biztosítsák az elvándoroltak gazdasági hozzájárulásait és politikai lojalitását.

A külső szavazati jog kapcsán nem csak a bevezetésének okait fontos megérteni, hanem azt is, miért fogadják el a gyakorlatot azok az államok, melyek területén az elvándorlók letelepedtek. Ebből a szempontból azt látjuk, hogy a nemzetközi rendszerben jelen lévő stabil demokráciák egyre növekvő száma olyan háttérrel biztosít, ami nagyban csökkenti az államok aggodalmait, ami a külső szavazás és választási kampányok belbiztonságra és nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatását illeti.

A külső szavazás elterjedésének globális tendenciája nem azt jelenti, hogy mindig nagy politikai figyelem kíséri, vagy hogy jelentős hatást fejt ki. A külföldön élő állampolgárok választásokon való részvételi aránya szinte mindig alacsonyabb a hazai választókénál, és néhány választási ciklus után a külső szavazás a választási rendszer általánosan elfogadott elemévé válik. A külső szavazás politikai jelentősége mindig nagyobb ott, ahol nemrég vezették be; ott, ahol az elvándoroltaknak diaszpóra-identitása van; ott, ahol a külföldön élő állampolgárok politikai preferenciái nagymértékben eltérnek a hazai szavazók preferenciáitól; és ott, ahol a választási rendszer elősegíti a külföldi kampánytevékenységet. [...]

Ezeknek a kontextuális változóknak az ismerete fontos a külső szavazás értékeléséhez. Az ilyen jogok bevezetésének és kiterjesztésének globális tendenciája nagy valószínűséggel mindaddig folytatódni fog, amíg növekszik mind a demokratikus választásoknak otthont adó országok száma, mind a nemzetközi migráció mértéke. Ez a várakozás nem tudja rendezni a kérdést, hogy vajon a külső szavazás normatív legitím-e, de mindenképp számításba kell venni egy normatív elemzésben. Először is, habár a nemzetközi szerződések joga nem támogatja az érvelést, miszerint a külső szavazás általános követelménye a nemzetközi közjognak, az államok gyakorlatában beállt elegendő mértékű változás idővel új nemzetközi szokásjogi standard létrejöttét eredményezi. Másodsorban, a demokrácia normatív megközelítése szerint az, hogy oly sok demokratikus or-

²³ Bauböck, Rainer: *Towards a Political Theory*, i.m., lásd 7. jegyzet, 708-11.

szág úgy reagált az emigrációra, hogy kiterjesztette a szavazati jogot, legalább első látásra, arra készíthet, hogy legitimként fogadjuk el ezt a gyakorlatot – még akkor is, ha ez a tény önmagában nem tudja eldönteni a normatív megközelítés eredményeit.

Harmadszor, még ha arra a következtetésre jutunk is, hogy a külső szavazati jogok további kiterjesztését nem támasztják alá erős érvek, az nem jelenti automatikusan azt, hogy legitim lenne visszavonni ott, ahol már bevezették. Demokratikus körülmények között a választójog kiterjesztése jellemzően visszavonhatatlan. A démoszba való befogadás és az onnan való kizárás normatív szempontból aszimmetrikus lépések. Még ha a befogadást nem is igénylik, a kizárás elfogadhatatlan lehet. A tulajdonnal nem rendelkező társadalmi osztályok polgárjogait illetően – így a korábbi rabszolgák és nők – a visszavonhatatlanságot természetesen erős normatív érvelés támasztja alá, miszerint a múltbeli kizárás igazságtalan volt. Ez az érvelés nem feltétlenül alkalmazható a külhoniak jogaira. Megfelelőbb a párhuzam a csökkenő választási korhatárok trendjével. A szavazati korhatár lecsökkentésére vonatkozó döntést lehet, hogy nem a liberális demokrácia normatív alapelvei írják elő, de ha egy bizonyos korosztályt a leszállítás révén bevonnak, a korhatár visszamelése ellen a következő generáció tiltakozni fog, igazságtalanságra és a jogos várakozás elvére hivatkozva. Még erősebb érvek szólnak az elvándoroltak szavazati jogának visszavonhatatlansága mellett. Ha ugyanis csupán egyetlen generációs csoport élvezi azt a jogot, hogy fiatalabb kortól szavazhat, azzal még egyetlen egyedi szavazó sem vesz el olyan jogot, amit korábban gyakorolhatott. Ha azonban a külső szavazati jogot előbb kiterjesztik, majd pedig visszavonják, azzal a külföldön élők olyan alapjogot veszítenek el, amit korábban elismeretek számukra. [...]

III. Legitimitás

A külföldön élők szavazati jogának integritásával kapcsolatos kételemek, illetve a kérdés, hogy széles körben hozzáférhetővé kellene-e tenni őket, csupán másodlagos megfontolások, amik azután merülnek fel, hogy a külső szavazás legitimitását már elfogadtuk. Ez a rész általános érveket tárgyal ezzel a vitával kapcsolatban, vagyis azokat az érveket, amelyek a sajátos kontextusokra való tekintet nélkül megfogalmazhatók. [...]

D. Etnikai-nemzeti közösség

Az elvándoroltak kívülállók, ami származási országuk területi hatáskörét illeti. Az állam ügyeiben való részvételre irányuló törekvésük azonban megerősödik, amint egyidejűleg bennfentesekként is tekintenek rájuk, arra a felfogásra hivatkozva, hogy a nemzet nem területhez kötött politikai közösség. Ha a nemzetet közös nyelven, kultúrán, történelmen vagy leszármazáson alapuló képzelt közösségként definiáljuk, akkor tagságát nem szükséges leszűkíteni csupán azokra, akik abban az államban tartózkodnak, ahol a nemzet megalakult. Egy nemzetnek szüksége lehet egy területre, ahol kultúrájának és hagyományainak fennmaradását az állami intézmények biztosítják, annak érdekében, hogy egy külön közösségként tovább létezzen, a nemzeti lét diskurzusa pedig szinte mindig kapcsolódik a szülőföld területi elkülönülésének követeléséhez. Ugyanakkor miután a szülőföld, mint független állam létrejött, a nemzet túlnyúlhat határain és bevonhat olyan egyéneket is, akik etnikai származásuk vagy kulturális kapcsolataik révén a nemzethez tartoznak.

Az etno-nacionalisták számára a nemzet fogalmilag és erkölcsileg is megelőzi az államot. A nemzet egy lényegileg értékes formája a közösségnek, míg az állam elsődlegesen egy eszköz a nemzet önrendelkezési törekvéseinek megvalósítására. Az állampolgárság csupán a nemzettagság szinonimája, megszerzésének és elvesztésének szabályai pedig a nemzethez való tartozás kritériumait tükrözik, melyek közül a legfontosabb a leszármazás és a kulturális affinitás. Ez az elképzelés egyértelmű magyarázatot ad arra, miért vonják be a külföldön élőket a nemzet önrendelkezésének folyamatába a szülőföld politikai intézményei révén. Ugyanakkor nehéz összhangba hozni az egyenlőség és befogadás liberális elveivel, mivel ez nem csak azt vonná maga után, hogy a külföldön élő állampolgárok a politikai közösség teljes jogú tagjai lehetnek, hanem azt is, hogy a bevándorlók és őshonos kisebbségek – minthogy nem részei a domináns nemzetnek – nem jogosultak teljes állampolgárságra. A politikai közösség később tárgyalt alternatív felfogásaival ellentétben az etno-nacionalizmus csak a külhoniak szavazati jogát támogatja, miközben elutasítja a helyben tartózkodás nyomán járó állampolgárságot vagy egyéb politikai részvételre való jogosultságot.

Néhány teoretikus megkísérelte már a nacionalizmus és a liberalizmus összebékítését. Az egyik iskola szerint a kulturális nacionalizmus védhető, amennyiben elutasítjuk az állítást, miszerint minden nemzetnek joga van külön államhoz. E nézet alapján az összes nemzet (egyenértékű) önrendelkezési törekvése vagy területhez nem kötött elrendezés, így kulturális intézményrendszer által oldható meg,²⁴ vagy olyan, több nemzetet magába foglaló államok megalakulása révén, melyben több nemzet élvez autonómiát, szülőföldjének megfelelően.²⁵

A legtöbb szerző hajlamos figyelmen kívül hagyni a nemzeti lét külső dimenzióit. Chaim Gans munkája kitűnik ebből a szempontból, minthogy kitér a diaszpóra-csoportok azon jogára is, hogy részt vegyenek szülőföldjük öngazgatásában.²⁶ Érdemes javaslatát hosszabban idézni:

„Ezek a jogok egy nemzeti csoport összes tagjának lehetséges érdekein alapszanak, és nem csak azokén, akik az állam tulajdonképpeni állampolgárai. ... Ezek a jogok továbbá tükrözhetik a nemzeti csoport szülőföldön élő részének és szülőföldön kívül tartózkodó részének különböző érdekeit. Például, a szülőföldre vonatkozó kérdésekben megtörténhet, hogy kizárólag vagy többnyire csak azoknak biztosítanak szavazati jogot, akik ott tartózkodnak. A nemzeti identitásra és hovatartozásra vonatkozó kérdésekben, melyeknek nincs sok közül a szülőföldi életkörülményekhez... egyenlő szavazati jog illetheti meg egy nemzeti csoport összes tagját.”²⁷

²⁴ Lásd Tamir, Yael: *Liberal Nationalism*, Princeton University Press, 1993, 35-36.

²⁵ Lásd a különböző hozzászólásokat: Gagnon, Alain-G. és Tully, James (szerk.): *Multinational Democracies*, Cambridge University Press, 2001.

²⁶ „Egy nemzeti csoport önkormányzathoz való jogát *egyetemesen* állam-alatti alakulatokban kell elképzelni.” Gans, Chaim: *National Self-Determination: A Sub- and Inter-Statist Conception*; Canadian Journal of Law & Jurisprudence, 2000, 13. évf, 185, 186. „Diaszpórával rendelkező csoportok esetében ezen csoportok önkormányzathoz való joga szintén állam-alatti formát ölthet.” Uo.

²⁷ Gans, Chaim: *The Limits of Nationalism*, Cambridge University Press, 2003, 84.

Annak érdekében, hogy elkerüljék azokat a helyzeteket, amelyekben külföldön élő állampolgárok dönthetnek a saját érdekeiket nem érintő, helyi politikai kérdésekben, a külső szavazati jogot korlátozni lehetne azokra az ügyekre, amelyek érintik a diaszpóra érdekeit a nemzeti kultúra fenntartását és virágzását illetően. Azonban ez az érdekes javaslat felvet néhány gyakorlati kérdést. Hogyan dönthetjük el, hogy melyik ügy tartozik a hazai, és melyik a pán-nemzeti kérdések kategóriájába? És hogyan korlátozhatjuk a szavazati jogot specifikus politikai ügyekre? Utóbbi megoldható a külső szavazati jog pán-nemzeti kérdésekről szóló népszavazásokra való korlátozásával, vagy azáltal, hogy a diaszpóra tagjai saját delegáltakat választanak, akiknek nem áll jogukban szavazni olyan törvényhozási kérdésekben, melyek nem érintik a diaszpóra érdekelttségébe tartozó nemzeti kultúrát.²⁸

Még ha ilyen módon sikerülne is gyakorlatba ültetni Gans javaslatait, túlságosan korlátozottnak tűnik. Mindkét megoldás esetében marginális lenne a külső szavazás hatása, és a hazai állampolgárok választójogához képest erősen egyenlőtlen. Ráadásul ezek a jogok az erős diaszpóra-identitással bíró közösségekre korlátozódnának, ignorálva a külföldön élő állampolgárok csoportjának tágabb érdekelttségét. Ez levezethető az azt illető aggodalmakból, hogy egy-egy, a származási országban hozott politikai döntés hogyan érinti majd az ott élő rokonságukat, vagy épp saját jövőjüket, ha a hazaköltözés mellett döntenek.

Ugyanakkor kétségbe vonható a diaszpóra-állampolgárok beleszólási igénye pont azokban a kérdésekben is, melyek a szülőföldön kialakult nemzeti lét fogalmát érintik. Mint Benedict Anderson felhívta rá a figyelmet: a diaszpóraként mozgósított csoportok gyakran „távolsági-nacionalizmust”²⁹ gyakorolnak. Gyakran olyan formában őrzik meg a nemzeti kultúrát, ami korban elmaradott és nem tükrözi a szülőföld társadalmában végbemenő jelenkori változásokat. Ezen túl adott esetben mozgósíthatók szélsőséges etno-

²⁸ Ezeket a megoldásokat Chaim Gans javasolta nekem egy személyes beszélgetés során.

²⁹ Anderson, Benedict: *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia, and the World*, Verso, 1998, 58-74.

[Részletesen magyarul lásd Anderson, Benedict: *Távolsági nacionalizmus*, 1994, Elérhető: http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf721.pdf –fordítói megjegyzés.]

nacionalista erők támogatására, akik elutasítják a nemzeti kisebbségek integrálását, valamint az erőszakos konfliktusok rendezését hazai pártok vagy szomszédos államok között. Ez a fajta bevonódás részben magyarázható azzal, hogy a szélsőséges pártok pénzzel vagy szavazattal való támogatása közben a diaszpóra tagjai kevesebbet kockáztatnak, minthogy nem tapasztalják bőrükön a következményeket.³⁰ Ez a fajta ellenvetés a külső szavazati jog ellen azonban nem általánosítható, minthogy sok olyan példát is találunk, amikor a külföldön élő közösségek támogatták a demokratikus átmenetet és az etnikai konfliktusok megoldását.³¹ Mindazonáltal a kérdés adott, hogy vajon a diaszpóra tagjainak és az otthon maradt állampolgárok-nak egyenlő mértékben kell-e számításba venni az érdekeit a szülőföldi nemzetépítés során, miközben utóbbiak életére sokkal közvetlenebb módon fognak hatni az ezt érintő projektek és politikák.

F. Érdekeltségalapú közösség (stakeholder community)

Két lehetséges válasz adható a kérdésre, hogy kinek legyen joga részt venni egy közösségi szintű kötelezettséget generáló döntés meghozatalában: mindazoknak, akiket kötelez ez a döntés, vagy mindazoknak, akiknek az érdekeit érinti. Ha valami kötelez, az biztosan érint is minket, de az hogy valami érint minket, nem feltétlenül jelenti azt, hogy kötelez is. A második válasz tehát a befogadásnak egy szélesebb kritériumát adja, mint az első. Ha egy kormány úgy dönt, hogy atomerőművet épít egy nemzetközi határ közelében, a szomszédos ország állampolgárai jogosan állíthatják, hogy érinti őket a döntés, annak ellenére, hogy nincsenek alávetve annak a jog-nak, amely alapján a döntést hozták. Hasonlóan érvelhetnénk azokról a külföldön élő állampolgárokról, akiknek az érdekeit súlyosan érintheti egy kormányváltás, vagy akár egy törvény elfogadása hazájukban. De vajon ez elégséges ahhoz, hogy szavazati jogot követel-hessenek maguknak?

³⁰ Hangsúlyozom azt, hogy „részben”, mivel néhány szórványcsoport vállalta a fegyveres konfliktusokban való részvétellel, vagy az elfoglalt területekre való letelepedéssel járó komoly kockázatokat (például a külföldön élő koszovói albánok, akik önkéntesen harcoltak 1999-ben, vagy az amerikai zsidók, akik Ciszjordániában telepedtek le).

³¹ Lásd Anderson, 30. *jegyzet*, 74.

Ian Shapiro szerint ahhoz, hogy az érintett érdekek elvét használjuk, az szükséges, hogy „a démoszt ne emberről emberre, hanem döntésről döntésre határozzuk meg.”³² Viszont ez csak egy közvetlen, „népszavazásos” demokráciában³³ működne, és még ebben az esetben is fennáll az a probléma, hogy ki dönti el, hogy kinek az érdekei vannak (elég jelentősen) érintve ahhoz, hogy kiéremelje a démoszba való besorolás jogát. A képviseleti demokráciában a politikai döntéseket nem közvetlenül az állampolgárok hozzák, hanem azok a törvényhozók, akiket az állampolgárok felhatalmaztak arra, hogy a legkülönbözőbb ügyekben törvényeket alkossanak, amelyek azonban csak egy meghatározott területen belül érvényesülnek. Egy ilyen demokratikus rendszernek szüksége van egy pontosan körülhatárolt démoszra, amely időben stabil, abban az értelemben, hogy összetétele nem változik minden egyes döntésnél, csak demográfiai tényezők, illetve a tagok egyéni be- vagy kilépése nyomán. Az új tagoknak szintén nem megengedett bizonyos döntésekben való részvétel. Ők meghatározatlan időre csatlakoznak a *démoszhoz*, ami általában életük végéig tart, és jogot kapnak arra, hogy minden választáson szavazhassanak.

Ez nem zárja ki, és nem is szabad, hogy kizárja az arról való kreatív elmélkedést, hogy a demokratikus eljárások milyen választ adhatnak a negatív externáliák kérdésére, ti. amikor egy adott országban hozott döntés érinti más országok állampolgárait.³⁴ Az atomerőmű esetében például egyidejűleg népszavazást lehetne rendezni mindkét országban. Ugyanakkor a szavazatok egybeszámolása és ezáltal egy közös többségi döntés meghozatala (amit nagyban befolyásolna a két népesség relatív aránya) helyett az lenne a kézenfekvő megoldás, hogy mindkét szavazás hozzon egyidejűleg egy-egy

³² Shapiro, Ian: *The Moral Foundations of Politics*, Yale University Press, 2003, 222.

³³ [Az eredeti szövegben: *plebiscitary democracy* -fordítói megjegyzés].

³⁴ López-Guerra túl hamar kizárja ezt a lehetőséget azáltal, hogy éles különbséget von az igazságos elbánásra vonatkozó igények és a döntéshozó folyamatban való részvétel iránti igények között. Lásd López-Guerra, *16. jegyzet*, 223. Ahogyan Ian Shapiro érvel, a demokrácia többek között az igazságossá vitatott kérdéseinek rendezésére szolgáló módszer. Lásd erről Shapiro, Ian: *Democratic Justice*, Yale University Press, 1999

többségi döntést az erőmű kapcsán, ezzel tulajdonképpen vétőjogot biztosítva az érintett, külföldön élő lakosságnak.

Abban az esetben, amikor államok egy csoportja olyan mértékben függ egymástól, hogy bármelyik országban hozott döntések széles skálája nagyban érinti az összes többi államot, az a megfelelő megoldás, hogy nemzetek fölötti kormányzati intézményeket hoznak létre, és ezeket demokratikusan elszámoltathatóvá teszik minden érintett számára azáltal, hogy a szupranacionális unió minden állampolgárának szavazati jogot adnak. Amíg az Európai Uniót nem alakítják át szuverén állammá, addig tagállamainak démoszai stabilak és világosan elhatárolhatók maradnak, és a legtöbb közös döntést az elkülönülő démoszok képviselői fogják meghozni. Ebből is az látszik, hogy nem kell újradefiniálni a *démoszt* minden egyes döntés alkalmával ahhoz, hogy kiterjesszük a demokratikus folyamatokat és figyelembe vegyük a külsőleg érintettek érdekeit. Az érintett külső érdekek elvének figyelembe vétele tehát nem vezet szükségszerűen egy posztnacionális világhoz, ahol eltűnnek a politikai határok.

Ezen megfontolások egyike sem ad azonban választ a külföldön élő állampolgárok szavazati jogának kérdésére. Az atomerőmű és az Európai Unió példájával ellentétben a külföldön élő állampolgároknak a szülőföldjükhez kötődő érdekeit nem osztja a tartózkodási országuk többi polgára, így nem jöhet szóba a nemzet(államok) feletti demokrácia. Továbbá, ha azt is állítják, hogy különösen érintettek bizonyos olyan döntések által, amelyeket a saját országukban hoznak, ez még nem elég ok arra, hogy végérvényesen bevonják őket a *démoszba*. Sok más kívülálló is hasonló követeléseket fogalmazhatna meg, ráadásul egy konkrét döntésben való érintettség még nem generál választójogot.

Egyedien kell tehát meghatároznunk a külföldön élő állampolgárok érdekeit – nem mint bizonyos döntésekhez köthető érdeket, hanem mint magában az állampolgárságban való érdeket. Vagyis ahelyett, hogy *joghatóságon kívüli*, de érdekeikben érintett egyénekként tekintenénk rájuk, úgy kell felfognunk, hogy érdekeik a *démoszon belülre* helyezik őket, abba a démoszba, amely az anyaországban hozott összes politikai döntésben képviselve van.

Egy ilyen érdek nem lehet teljesen szubjektív. Az érzelmi kötődés vagy a nacionalista érzelmek még nem jogosítanak fel valakit

arra, hogy szavazópolgár legyen.³⁵ Az állampolgárságra vonatkozó igény olyan objektív életrajzi körülményektől függ, mint például az adott területen való születés; a jelenlegi/ korábbi tartózkodás; vagy hogy szülője/ házastársa rendelkezik-e az adott ország állampolgárságával. Ezek a kritériumok a tagsághoz kötődő feltételezett érdek mutatóiként szolgálnak.³⁶ Olyan esetekben is érvényesek, amikor egy egyén honosításért folyamodik, vagy épp lemond állampolgárságáról. Előbbi esetben meg kell feleljen a fent említett kritériumok egyikének, míg a lemondáshoz általában előbb elhagyják az országot, majd bizonyítják, hogy elérhető számukra egy másik állampolgárság.

Az érintett érdekek elve tehát túl bizonytalan és tág értelmezést enged ahhoz, hogy megállapítsuk a démoszban való tagságot. Viszont ha a démosz nem egyezik meg a területi joghatóságon belül élő lakossággal, akkor szükségünk van a politikai közösségnek egy másik átfogó felfogására, amely általános kritériumokat biztosít számukra a tagság meghatározására és értékének normatív igazolására vonatkozóan. Erre a kettős kihívásra adott válaszként azt javasoltam, hogy az állampolgárságot úgy fogjuk fel, mint egy önigazgató politikai közösségben való érdekelttség alapú részvételt.³⁷

Mindenki számára előnyös olyan kormányzat alatt élni, amely tiszteletben tartja a törvényeket és egy sor szabadságot, jogot és előnyt biztosít állampolgárai számára. A demokrácia az a kormányzati forma, amely legvalószínűbb, hogy ehhez az eredményhez vezet. A demokrácia ugyanakkor nem pusztán egy kormányzat a nép szá-

³⁵ López-Guerra, lásd 16. jegyzet, 231.

³⁶ Mivel ezek pusztán mutatók, nem mindig kategorizálják helyesen az embereket. Például a *ius soli* törvénye, amely állampolgárságot ad a turisták gyermekeinek, talán túlságosan is inkluzív. Viszont ez a törvény más érvek alapján megvédhető, és komoly érvek hozhatók fel annak igazolására, hogy jobb általánosított mutatókat használni, mintsem a hatóságok széleskörű belátására bízni egy személy állampolgársággal kapcsolatos érdekeinek az elbírálását. Lásd általában Carens, Joseph H.: *Who Belongs - Theoretical and Legal Questions about Birthright Citizenship in the United States*, University of Toronto Law Journal, 1987, 37. évf 413.

³⁷ Lásd erről Bauböck, Rainer: *Paradoxes of Self-Determination and the Right to Self-Government*; In: Eisgruber, Christopher L. és Sajó András (szerk.): *Global Justice and the Bulwarks of Localism: Human Rights in Context*; Brill Academic Pub, 2005; Bauböck: *Towards a Political Theory*, lásd feljebb, 7. jegyzet

mára, hanem egyben kormányzás a nép által. Az önkormányzás az, ami egy demokráciában való tagságot lényegében értékessé teszi, és olyan demokratikus kormányzatot biztosít, amelynek legitimitása a legjöndulatosabb nem demokratikus kormányzaténál is felsőbbrendű. Ebben az értelmezésben a politikai részvétel joga a demokratikus állampolgárság alapját képezi.

Az érdekeltség fogalma elsősorban azt a gondolatot fejezi ki, hogy a polgároknak nem csak alapvető érdekeik vannak a politikai folyamat kimenetelét illetően, hanem igényük is, hogy ebben a folyamatban résztvevőként képviselve legyenek. Másodsorban, a részvétel kritériumként szolgál a tagságra és a szavazati jogra való igények elbírálásakor. A közösség érdekeltjeiként kell elfogadni azokat, akiknek életkörülményeik révén jövőbeni jóléte függ a politikai közösség virágzásától. Ők továbbá fenntarthatják a jogot, hogy részt vegyenek a közösség jövőjét meghatározó kollektív döntéshozatalban.³⁸

Hogyan lehet ezt az elvet a külföldön élő állampolgárookra és azok politikai jogaira vonatkoztatni? A külföldön élő állampolgárok egyes csoportjait könnyen belátható módon érdekeltségek kapcsolják származási helyükhöz, míg másokat nem. Ilyenképpen a külső szavazás nem minden külföldön élő polgár egyetemes joga, de nem is egy illegitim külső beleszólás a hazaiak dolgába. Normatív vizsgálódásunkat itt be is fejezhetnénk, és ráhagyhatnánk az egyes alkotmányos tradíciók demokratikus folyamataira és jogértelmezéseire ezeknek a kérdéseknek a rendezését. Az érdekeltség, mint az állampolgárság és a szavazati jog kritériuma azonban olyan vezérfonalat szolgáltat, amely lehetővé teszi, hogy túllépjünk a nem túl érdekfelesztő következtetésen, miszerint a külső szavazati jog megengedhető,

³⁸ Már korábban kiemeltem, hogy az állampolgársághoz kötődő igényt abból a függőségből lehet levezetni, hogy egy konkrét kormány garantálja az alapvető jogokat. Lásd erről: Bauböck, Rainer: *Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration*, Edward Elgar Publishing, 1994, lásd szintén: Barry, Brian: *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*; Harvard University Press, 2001.

Most úgy vélem, hogy ez a kritérium túl széleskörű. Sok emberi jog egy külső kormányzat intézkedéseitől függhet, ennek viszont nem kell szükségszerűen alapot képeznie az állampolgárságra és a választási részvételre való igénynek. Az iraki polgárok alapvető jogait mélyen érintette az USA külpolitikája, de ez nem ad jogot az iraki polgároknak arra, hogy szavazzanak az USA választásain.

de nem kötelező. Normatív eszközként szolgál a különböző országok egyéni berendezkedéseinek vizsgálatához. Egy ilyen összehasonlító elemzésnek két vonalon kell haladnia: először is fel kell mérnünk az egyéni igények erejét, majd végig kell gondolnunk az öngazgatás strukturális feltételeit. Mindkét aspektust olyan kontextuális változóként kell felfognunk, amelyek empirikus tudást és a normatív érvek finomhangolását igénylik a konkrét körülményekre adott válaszként. A tanulmány IV. részében azt vizsgálom, hogy a külső szavazati jogok hogyan változnak a jogok birtoklóinak és a biztosított jogok típusainak függvényében; az V. részben pedig a külhoniak különböző eredeteit tárgyalom, illetve a külső szavazás hatását a hazai önkormányzásra. [...]

V. A külső állampolgárság kontextusai

Amikor induktív módon fejlesztünk ki egy elméleti normatív javaslatot, vagyis konkrét esetekből indulunk ki, mindig hasznos feltenni a kérdést, hogy mik az empirikus háttér-feltételezések, és hogy a normatív ítélet hogyan változik, amikor az empirikus kontextus eltér a feltételezett standard esettől. A kontextus, amit eddig a normatív elemzés általános háttérének tekintettem, az az, hogy az ideiglenes és végleges kivándorlók önként hagyták el országukat, és hogy számuk (vagy azok száma, akik használni fogják szavazati jogukat) kicsi a hazai lakossághoz képest. Az elemzés utolsó részében most azokra az esetekre fogok koncentrálni, amelyeknél ezek a háttér-feltételezések már nem érvényesek. Hogyan értékeljük a szavazati jogot azokban az esetekben, amelyekben az emigráció inkább kényszerített volt, semmint önkéntes? És mik azoknak a csoportoknak az igényei, akiket nem az emigráció, hanem a nemzetközi határok átrajzolása választott el anyaországuktól? És végül, hogyan kellene számításba vennünk a nagy külső közösségek potenciális befolyását a választások kimenetelére? Vajon a külső közösség hozzávetőleges méretével inkább nő vagy inkább csökken a külső szavazati jogra való igény ereje? [...]

B. Határon túli (rokon)kisebbségek

Számottevő külföldön élő népesség kétféleképpen tud kialakulni: vagy azáltal, hogy emberek vándorolnak át a nemzetközi határok fölött, vagy azáltal, hogy a nemzetközi határok vándorolnak át az emberek fölött. Ez utóbbi gyakran etnikai-nemzeti kisebbségeket hoz létre. Ezeket őshonos kisebbségekként határozhatjuk meg (nem újkeletű bevándorlás eredményei), akiknek kultúrája, nyelve és történelme azonos egy külső anyaország domináns lakosságának kultúrájával; és akikre ez a másik állam mint a szélesebb nemzeti közösség részére tekint, vagy mint amit külső védelem illet. Ez a jelenség különösen jellemző Közép- és Kelet-Európában, amelynek nyelvileg és etnikailag meglehetősen sokszínű tájait magukat nemzetállamként deklaráló entitások darabolták fel három hullámban (a két világháborút követően és a vasfüggöny lehullása után).

Az ilyen határon túli kisebbségek a legtöbb esetben állampolgárai annak az országnak, melyhez szülőföldjük immár tartozik, ugyanakkor elvesztették annak az államnak az állampolgárságát, amelytől elválasztották őket. Van azonban néhány kivétel. A balti államok például csak azoknak adták vissza automatikusan az állampolgárságot, akik (vagy akiknek felmenői) már 1940-ben is rendelkeztek vele. Így a nagyszámú lettországi és észtországi orosz kisebbség tagjai, akik többnyire azután telepedtek le ezekben az országokban, hogy a Szovjetunióhoz csatolták azokat, nem kaptak állampolgári státust 1990-ben. A függetlenséggel ők hontalanná váltak, és honosításért kellett folyamodjanak, meglehetősen szigorú követelmények mellett.³⁹ A korábban föderális szocialista államként létező Csehszlovákiában és Jugoszláviában a szétválás után a tagság kezdeti meghatározására az azelőtt viszonylag jelentéktelen állampolgári státust használták. Például csak azok a csehszlovák polgárok kaptak automatikusan állampolgárságot az 1992-ben megalapított független Cseh Köztársaságban, akik előzőleg a cseh területek polgáraiként voltak bejegyezve. Ezzel együtt sok polgár, aki az új nemzetközi határ „rossz oldalán” lakott, végül folyamodhatott kettős állampolgárságért.⁴⁰

Még azokban az esetekben is, amikor ezek a határon túli kisebbségek nem tarthatták meg anyaországuk állampolgárságát, ezen

³⁹ Lásd általában: Brubaker, Rogers William: *Citizenship Struggles in Soviet Successor States*; International Migration Review, 1992, 26. évf, 269.

⁴⁰ Lásd bővebben *Citizenship Policies in the New Europe*, 12. jegyzet.

országok kormányai erősíthetik a kulturális és a politikai kötelekeket azáltal, hogy akár egy külső, kvázi-állampolgársági státust⁴¹, akár kettős állampolgárságot biztosítanak számukra. 2001 óta Magyarország, Szlovákia és Szlovénia is bevezette a maga státustörvényét külhoni kisebbségi közösségei számára.⁴² Románia felkínálta az állampolgárságot Moldova többségi lakosságának, miközben ebben az országban a lázadó transznisztriai tartomány lakosai orosz állampolgárságért folyamodtak.⁴³ Magyarországon 2004 decemberében az alacsony részvétel okán elbukott a népszavazás, amelyet a szomszédos államokban élő 3 millió magyarnak adandó formális kettős állampolgárság bevezetéséről tartottak.⁴⁴

Az anyaországok és határon túli kisebbségeik határokon átnyúló igényei olyan komplex problémák, melyeket normatív elméleti szempontból eddig alig tárgyaltak. Én itt csak röviden érintem a kérdést, hogy vajon ezeknek a csoportoknak kellene-e szavazati jogot és – ami ezt feltételezi – külső állampolgárságot biztosítani.

Első ránézésre a határon túli kisebbségek külső szavazati jogának ügye hasonlóan tűnik a kényszerített kivándorlókéhoz. Mindkét csoportot fizikailag elválasztották attól az államtól, amelynek polgárai voltak, és beleegyezésük nélkül megvonták tőlük állampolgári jogait. Van azonban egy fontos különbség, ami akkor mutatkozik meg, mikor orvosolni szeretnének a sérelmeket. A kényszer-kivándorlók igényelhetik a szülőföldre való visszatérést, vagy hogy visszakapják az állampolgárságukat, akár még mielőtt hazatérnének. Ezzel ellentétben a határon túli kisebbségek továbbra is a hagyományos szülőföldjükön élnek. Így a jóvátételi igény két különböző követelést tartalmazhat: az új nemzetközi határ felülvizsgálatát

⁴¹ Lásd I.A. alfejezet.

⁴² Lásd az illető országokról szóló fejezeteket: *Citizenship Policies in the New Europe*, lásd 12. jegyzet.

⁴³ Lásd általában Iordachi, Constantin: *Dual Citizenship and Policies Toward Kin Minorities in East-Central Europe: A Comparison Between Hungary, Romania and the Republic of Moldova*; In: Kántor Zoltán, Majtényi Balázs, Ieda Osamu, Vizi Balázs és Halász Iván (szerk.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*, 2004, 239.

Elérhető: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no4_ses/chapter08.pdf.

⁴⁴ Lásd erről Kovács Mária: *The Politics of Dual Citizenship in Hungary*, *Citizenship Studies*, 2006, 10.4.431-451.

és szülőföldjük újraegyesítését az anyaországgal, vagy a határok megnyitását annak érdekében, hogy emigrálhassanak és az anyaországukban letelepedhessenek. Az utóbbi megoldás általában kevés ellenvetésbe ütközne azon állam részéről, amelyben éppen tartózkodnak, melynek hatóságai sokszor még örülnének is, ha egy területükön élő nemzeti kisebbség a határaikon kívülre telepedne. Ezzel szemben az, hogy elveszítsenek egy olyan területet, melyet az újonnan alakult állam szerves részének tekintenek, a legtöbb esetben heves ellenállásba ütközne.⁴⁵ Annak tárgyalása, hogy a területi revízió igénye milyen feltételek mellett indokolt, messze túlmutatna a tanulmány keretein, és tulajdonképpen irreleváns is a külső szavazás kérdését illetően. Így tehát abból a feltételezésből indulok ki, hogy maga a határ legitim, és nem kell átrajzolni. A következőkben két konstellációt kell megvizsgálnunk. Először is azt az esetet, amikor a határon túli kisebbség továbbra is a szülőföldjén marad, de külső politikai részvételi jogokat követel magának anyaországában; másodsor pedig azt az esetet, amikor a határon túli kisebbség tagjai átvándorolnak anyaországukba, de igényt tartanak külső szavazati jogra a hagyományos szülőföldjük szerinti országban.

Az első esetben az a kérdés, hogy miként alkalmazzuk az érdekeltség kritériumát ezekre a kisebbségekre. Az ilyen kisebbségeknek alapvető joguk van ahhoz, hogy szülőföldjükön maradjanak, és teljes jogú állampolgárai legyenek annak az országnak, melyben élnek, anélkül, hogy etnikai származásuk, vallásuk vagy nyelvük miatt hátrányos megkülönböztetés érné őket. Ennek ellenére a történelmük, miszerint beleegyezésük nélkül bekebelezték őket egy olyan államba, melyet egy kulturálisan eltérő nemzeti többség ural, valószínűleg a különbözőség érzését fogja kelteni, amit megerősít majd a diszkrimináció tapasztalata, de ez a másság érzet anélkül is megmaradhat.

A kisebbség tagjai különböző formákban reagálnak erre a helyzetre. Különbözőségekre tekinthetnek a múlt terheként, és választhatják a teljes asszimilációt a többségi társadalomba; újradefini-

⁴⁵ Van olyan elmélet is, amely szerint bizonyos feltételek mellett a politikai elit racionálisan az állam területének csökkentése mellett fog dönteni, lásd Lustick, Ian S. : *Thresholds of Opportunity and Barriers to Change in the Right-Sizing of States*, In: O'Leary, Brendan; Lustick, Ian S. és Callaghy, Thomas (szerk.): *Right-Sizing the State: The Politics of Moving Borders*; Oxford University Press, 2001, 74

álthatják magukat diaszpóráként, melynek „szülőföldjét” az anyaállam képviseli; vagy követelhetik önálló politikai közösségként való elismerésüket azon az államon belül, ahol élnek. Az első esetben a vágyuk, hogy tagjai lehessenek az öngazgató politikai közösségnek, az egyenlő állampolgárság révén lesz kielégítve, abban az országban, ahol élnek. A második esetben ez az igény egyszerre irányul az anyaország és a lakhely szerinti állam felé, és valamilyen formájú külső kvázi-állampolgárság vagy a kettős állampolgárság lehet a megfelelő megoldás. A harmadik esetben pedig az a követelésük, hogy az állam, amelyben élnek, alakuljon át megosztott kultúrájú demokráciává, amelyben egyaránt lehetnek polgárai a tágabb értelemben vett államnak és egy államon belüli autonóm politikai közösségnek. Nem lehet általános előrejelzést adni azt illetően, hogy ebből a három alapvető fejlődési irányból (egyéb köztes lehetőségek mellett) melyiket fogják választani a kisebbségek, minthogy ez nagyban függ a politikai mobilizációtól és a konfliktusok kimenetelétől. Azt is gondolom továbbá, hogy e három állampolgársági követelés közül egyiket sem szabad illegitimnek minősíteni. A második és harmadik megoldás között azonban általában választani kell. A kivételes eseteket leszámítva azok a kisebbségek, amelyek tartózkodási államukban politikai autonómiát élveznek és teljes jogú állampolgárok, nem követelhetik ezzel egy időben azt, hogy (külső) állampolgárai legyenek anyaországuknak.⁴⁶

A határon túli kisebbségeket érintő második konstelláció arra az esetre vonatkozik, amikor tagjai áttelepednek az anyaországba,⁴⁷ de megtartják annak az államnak az állampolgárságát, ahonnan származnak, és élni szeretnének külső szavazati jogukkal. 1989-ben közel 370.000 török nemzetiségű lakos emigrált Bulgáriából Török-

⁴⁶ A kivételes esetek tárgyalását lásd Bauböck, Rainer: *The Trade-Off Between Transnational Citizenship and Political Autonomy*; In: Faist, Thomas (szerk.): *Dual Citizenship in Europe: From Nationhood to Societal Integration*, Ashgate Publishing, 2007

⁴⁷ A tényezők egy másik együttese, amely nem képez a tipikus önkéntes kivándorlás esetétől eltérő kihívást, az, amikor a kivándorlók a származási ország domináns többségének tagjai, és a kibocsátó- és fogadóország kulturális és politikai értelemben állami szinten „rokonsági” kapcsolatot tart fenn. Lásd például a Portugáliában élő brazil bevándorlók esetét.

országba egy erőszakos asszimilációs kampány hatására.⁴⁸ Sokan közülük azóta visszatértek, de többnyire azok is megtartották bolgár állampolgárságukat, akik nem. Törökország felajánlotta számukra a kettős állampolgárságot, részben azért, hogy elősegítse a visszatérésüket. Bulgáriában elfogadták a kettős állampolgárságot és a külső szavazati jogot, arra számítva, hogy ezzel majd nagyszámú bolgár nemzetiségű külfonit mozgósítanak.⁴⁹ A 2001-es parlamenti választásokon azonban körülbelül 50.000 szavazatot adtak le Törökországban, míg összesen alig 4000-et máshol a világon, a Törökországban leadott szavazatok háromnegyede pedig az MRF-et⁵⁰ támogatta, vagyis azt a pártot, amely a török nemzetiségi képviselőt látja el Bulgáriában.⁵¹ Ez tehát egy olyan kisebbség, amelyet kikényszerítettek az országból, és arra használja külső szavazati jogát, hogy erősítse az országban maradt kisebbség képviselőt.

Az olyan társadalmakban, amelyeket egymással versengő nemzetépítési projektek jellemeznek, a stabil demokrácia kiépítéséhez szükség van ennek az ellentétnek az elsimítására olyan kisebbségi jogok által, amelyek a kulturális védelemtől a területi autonómiáig terjednek. A nemzeti kisebbségek sikeres beilleszkedése belsőleg differenciált tartalmú állampolgársághoz vezet, de általában nem jár vele együtt a külső állampolgárság egy anyaországban. Azonban ha egy kisebbségnek van egy anyaországa, amelyhez fordulhat, akkor a vélt vagy valós elnyomás könnyen vezethet az anyaország és a tartózkodási állam közötti nemzetközi konfliktushoz. Ebben a szakaszban fontos szerepet fognak játszani a konfliktus megoldásában az érintett országok olyan kétoldalú megállapodásai, amelyek biztosítják az anyaország számára a kisebbség védelmezőjének ideiglenes szerepét. A végső cél azonban egy olyan belső megállapodás, amely alapján a kisebbséget végérvényesen elfogadják, mint egy többnem-

⁴⁸ Vasileva, Darina: *Bulgarian Turkish Emigration and Return*; *International Migration Review*, 1992, 26. 2. 342, 347

⁴⁹ Ozgür-Baklacioglu, Nurcan: *Dual Citizenship, Extraterritorial Elections and National Policies: Turkish Dual Citizens in the Bulgarian-Turkish Political Sphere*, In: Ieda, Osamu (szerk.): *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?*, Slavic Research Center, 2006, 319, 328

Elérhető: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe211/publish/no9_ses/I8_nurcan.pdf

⁵⁰ [Movement for Rights and Freedoms (Mozgalom a Jogokért és Szabadságokért) – fordítói megjegyzés]

⁵¹ *Lásd 50. jegyzet*

zetiségű demokrácia szerves részét, és a kisebbség a maga részéről elfogadja, hogy az öngazgatásra vonatkozó igényei kielégíthetők a tágabb politikai közösségen belül is, anélkül, hogy külső állampolgárai lennének anyaállamuknak. [...]

Következtetés

Ebben a tanulmányban amellet érveltem, hogy az állampolgári státust és az ezzel járó jogokat azok számára kell fenntartani, akik érdekeltséggel rendelkeznek a politikai közösség jövőjében. Ezt az elvet kell szem előtt tartani, amikor az egyes elrendezéseket normatívan értékeljük, figyelembe véve ugyanakkor, hogy ahhoz, hogy eseti ajánlásokat vagy kritikát vezessünk le belőle, minden esetben szükséges a speciális eset kontextusba helyezése.

Amikor arról beszélünk, hogy az érdekeltség-alapú állampolgárság elve hogyan alkalmazható az emigránsok által a szülőföldjükkel szemben megfogalmazott igényekre, először is figyelembe kell vennünk azt a történelmi és globális kontextust, amely az utóbbi időkben viszonylag drasztikusan megváltozott a tömeges migráció korábbi hullámaihoz képest. Az I. fejezetben amellet érveltem, hogy a legfontosabb változást a demokratikus államok migrációra adott intézményi válaszaiban kell keresni. Az állampolgárság már nem annyira kirekesztő, mint amilyen korábban volt, úgy az államhatárokon belül, mint azokon kívül. Ha úgy határozzuk meg az állampolgárságot, ahogyan azt Hannah Arendt tette, miszerint az „a jogokhoz való jog”,⁵² akkor ez a fejlemény jellegét tekintve progresszív, hiszen azoknak a migránsoknak kínál lehetőséget státushoz és így jogokhoz való hozzáféréshez, akiknek alapvető jogai korábban mindig bizonytalanok voltak.

Az állampolgárság azonban nem csupán a védelemhez való jogról szól, hanem egyben az öngazgató politikai közösségben való tagságot is jelöli. Az állampolgársággal járó legfőbb jogok ennek megfelelően a politikai részvételhez köthető jogok, melyek általánosan tagsághoz kötöttek. A képviselői demokráciákban azonban a

⁵² Arendt, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*; Houghton Mifflin Harcourt, 1966, 294. [A könyv magyar kiadása: A totalitarizmus gyökerei Európa Kiadó, Budapest, 1992, 356. –ford. megjegyzés]

polgárok által megválasztott kormányzat törvényei nem csak a tagokra vonatkoznak, hanem egy területhez kötött joghatóságon belül érvényesülnek. E demokratikus öngazgatás input és output oldala közötti ezen diszkrepanciát tovább fokozza a migráció, amelynek következtében a rendszer(ek)ben nagy számmal jelennek meg állampolgársággal nem rendelkező lakosok és nem-rezidens állampolgárok.

Ebben a tanulmányban ennek a problémának egy specifikus aspektusával foglalkoztam: a külföldön élő állampolgárok szavazati jogával. Érvélemmel szembe helyezkedtem azokkal, akik igazolni igyekeznek a külső szavazáshoz való egyetemes jogot, de azokkal is, akik szerint általánosan elutasítandó, minthogy a belügyekbe való illegitim külső beavatkozás. Az az ellenvetés, miszerint akik nem (közvetlen) alanyai a törvényhozásnak, azoknak nincs szükségük országgyűlési képviselőre, nagyon erős. Végző soron azonban nem meggyőző, mivel figyelmen kívül hagyja, hogy a migrációs folyamatok és a demokratikus normák fejlődése a II. világháború óta a politikai közösség fogalmának kitágulásához vezetett, amely immár túlnyúlik a területi határokon.

A transznacionális állampolgárság normatív elméletének kevés gyakorlati haszna lenne, ha az elemzés itt megállna, azzal a következtetéssel, hogy a demokráciáknak szabad kezet kell hagyni, hogy abban a formában szabályozzák a külső szavazati jogot, ahogyan szeretnék. Az érdekeltséget középpontba állító megközelítés valódi haszna a kontextualizáció második szintjén mutatkozik meg, amely a külföldön élő állampolgárok konkrét csoportjait vizsgálja, és azokat a specifikus körülményeket, melyek országról országra változnak. Bemutattam az érvrendszert, miszerint az átmenetileg külföldön tartózkodók és a konfliktus elől kivándorlók számára szükséges a külső szavazás lehetőségének fenntartása, meg kell azonban vonni a lehetőséget azoktól a generációktól, melyek már külföldön születnek, így felmenőikkel ellentétben már nem közvetlenül érdekeltek a kibocsátó ország sorsában. Amellett is érveltem, hogy a külföldön élő állampolgároknak nem különleges képviselőre van szükségük, minthogy az előre biztosított parlamenti helyek alkalmasak lehetnek arra, hogy csökkentsék a külföldről érkező szavazatok súlyát azokban az esetekben, amikor azok amúgy elárasztanák a hazai öngazgatást. Végül arra tettem javaslatot, hogy tegyünk különbséget a migránsok és a határon túli kisebbségek igényei között,

minthogy utóbbiak önkormányzásra való törekvéseit jobban meg lehet valósítani kisebbségi jogok és politikai autonómia garantálása által, mint az anyaország külső állampolgárságával.

Fordította: Szakács Borbála, Imre Erika és Muszka-Pál Réka

KETTŐS ÁLLAMPOLGÁRSÁG

NAGY BOLDIZSÁR*

Az állampolgárság mint stigma: az állampolgárság hátrányai

(Mi közöm a könyvégetőkhöz?)¹

1. Másfajta pillantás az állampolgárság intézményére

A magyar állampolgárságról folyó közbeszéd az állampolgárságot adományként látatja. Aki részesül benne, az mintha kegyelemben részesülne, aki nem szerezheti meg, azt mintha levágták volna a nemzet testéről. Ha viszont a magyar állampolgárságra áhítozó nem magyar etnikumú, akkor egyáltalán kérdés, miért akar közel kerülni (beutazni, bevándorolni) a magyarok (a magyar állampolgárok) földjéhez.

Persze, nem feledtük el Hannah Arendtet, s azt az igényt, hogy jogunk legyen arra, hogy jogaink legyenek², s nem tévesztjük szem elől a hontalansággal járó kiszolgáltatottságot sem.³ Éppen

* Nagy Boldizsár, ELTE Nemzetközi Jog Tanszék / CEU Nemzetközi Kapcsolatok és Európa Tanulmányok, Budapest, docens, nagyb@ceu.hu

¹ Ez a tanulmány az „Állampolgárság, honosítás, integráció - 20 éves az állampolgársági törvény” című, az MTA TK Kisebbségkutató Intézet szervezésében 2013. november 25-én, a Magyar Tudományos Akadémián tartott konferencián elhangzott előadás szerkesztett, kibővített változata.

² A „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek (...) egyet jelent azzal, hogy az egyén egy olyan társadalmi szervezetben él, ahol kit-kit tettei és véleményei alapján ítélnék meg (...), jog ahhoz, hogy az ember valamiféle szervezett közösséghez tartozék” Arendt, Hannah: *A totalitarizmus...*, 1992, i.m., 215.

³ Egy szokatlan forrás: az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bírósága: „The evil of statelessness became better understood following the re-drawing of national boundaries at the end of the two world wars of the twentieth century and following, for example, the Reich Citizenship Law dated 15 September 1935

ezért ez a tanulmány nem az állampolgárság léte ellen érvel, nem vonja kétségbe azt, hogy állampolgársággal bírni emberi jog,⁴ s hiányában a hontalan még kiszolgáltatottabb, mint akinek egy mégoly terhes állampolgársága van.

A cél: másfajta pillantást vetni az állampolgárságra, letenni a jóléti államban élő EU-polgár szemüvegét, feladni a nemzetépítés reformkori tanaival indoktrinált álláspontot, s megvizsgálni milyen hátrányokkal jár az, hogy az egyént egy alaktalan halmazal – állampolgártársaival – azonosítják, nem saját természete, tettei, múltja és törekvései alapján ítélik meg, hanem egy intézményesített előítélet alkalmazásával: aki valamely állam állampolgárságát bírja, az bizonyára mindazokkal az elutasítandó, távortartandó tulajdonságokkal rendelkezik, amivel annak az államnak más állampolgárai, akikkel az ítélet-alkotó (vízumról döntő hatóság, bevándorlási engedély elbírálója, megbízhatósági teszt elvégzője) korábban már találkozott.

E helyzet megértésében segít a következő (részben) fiktív példa: tegyük fel, hogy egy valóban demokratikus ország kormánya értesül arról, hogy Magyarországon – feltehetően fasiszta, de biztosan antiszemita – magyar állampolgárok 2013 novemberében könyveket égettek, erről nyilvánosan beszámoltak⁵, s mindezt az államhatalom megtorlatlanul hagyta. Tegyük föl, hogy ez a demokratikus állam úgy véli, hogy ha Magyarországon mindez szabadon megtehető, akkor valamennyi magyar állampolgár fertőzött a fasiszmus és az antiszemitizmus mételével, ezért nekik nem szabad beutazási vízumot adni, nehogy tanaikkal a demokratikus ország lakosait megbotránoztassák, vagy eltérítsék az emberek egyenlőségének kivételt nem ismerő doktrínájától.

A lépést Magyarországon joggal felháborodás követné, tiltakozás, amely szerint *azok* a magyar állampolgárok mások, azokhoz semmi közünk, elvetemült nézeteiket nem osztjuk, ítéltessünk saját világlátásunk alapján.

Aki egyedi elbánást követel magának, nem azonosul barbár állampolgártársaival, az milyen alapon azonosít akár egymilliárd embert azzal a néhány ezerrel, tízezerrel, aki ennél sokkal kisebb

which provided that all Jewish people should be stripped of their citizenship of the German Reich" *Al Jeddah v SSHD* [2013] UKSC 62., 12. para. Lásd még: Molnár Tamás: *Remembering the forgotten...*, 2014, i.m.

⁴ A Polgári és Politikai Jogok Egyezség okmányának (1976. évi 9. tvr), 24. cikke

⁵ <http://jovonk.info/2013/11/15/megtisztulas-ejszakaja-miskolcon> (2014-07-25)

vétségeket követett el, például illegálisan munkát vállalt? Miért tekint a teljes állampolgári közösséget kockázatot hordozónak, ha önmaga kapcsán épp ez ellen vehemensen tiltakozik?

A jelen írás ezzel a dilemmával szembesít: azzal, hogy nemzetünk jobbik énjével büszkén azonosulunk, sötét oldalainkat azonban egy képzelt másikra ruházzuk,⁶ miközben más nemzetek állampolgárait gyakran honfitársaik elítélendő tettei szerint ítéljük meg, figyelmen kívül hagyva érdemeiket.

Az állampolgárság stigmaként értelmezhető: bélyeg, jel, amelynek szó szerinti eredete az állatok vagy a rabszolgák bélyeggel azonosítására utal, de a keresztyén világban a hit kiválasztottait is jelöli, akiken kiütözknek Jézus sebei, vagy akiket az általa érzett fájdalom kísért. Az állampolgárság épp ilyen kettős természetű: megbélyegzettséget és kiválasztottságot egyszerre jelent, s hogy melyik dominál, az elsősorban attól függ, ki hova született, másodszorban attól, mi a szemlélő nézőpontja: a (félelmetes, idegen) „Másikat” vizsgálja-e, vagy a vele egyívásúnak tekintett személyt, akivel a véren, a közös nagycsaládon, a törzsön alapuló misztikus azonosítást tételezi.

E tanulmány először is rávilágít arra, hogy a magyar állampolgársági jogalkotás tévutakon jár, politikai filozófiai szempontból értelmezhetetlen és következetlen rendszert tart fenn, majd felhívja a figyelmet arra, hogy a világ lakosságának nagyobb részét az állampolgársága zárja ki a jobb élet, vagy egyszerűen az érdemi személyes önrendelkezés, a szabadság lehetőségéből.

2. *Az állampolgárság kontextusa: állam, nemzet, politikai közösség – a teljes zavar*

Kik alkotják az államot, mely személyek csoportja a közhatalom forrását alkotó nép⁷, ki tartozik a nemzethez, kikből épül fel a politikai közösség? A magyar jogalkotó az elmúlt másfél évtizedben

⁶ Friss példa e kettős látásra budapesti Szabadság téren felállított „német megszállási” emlékmű körüli verseny az uralkodó narratíva elfogadtságáért. Lásd például: *Nem tartanak avatóünnepséget a német megszállási emlékműnek* http://hvg.hu/itthon/20140721_Orban_nyilatkozatra_keszul_a_megszallasi (2014-07-26)

⁷ Alaptörvény B cikk (3) bekezdés

teljes zűrzavart teremtett, amelyet az állampolgárságról és a választásról szóló törvények közelmúltbeli módosítása csak betetézett.

2001-ben az akkori konzervatív kormány (amelynek releváns személyi összetétele nem különbözött a 2010 és 2014 között hatalmat gyakorlótól) még világosan különbséget tett az elmarasztalandó etnikai alapú és a követendő személyes identitásválasztáson alapuló támogatás között, s nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a státusz-törvény⁸ nyújtotta kedvezmények nem hasonlíthatók az idegen országban élőknek etnikai alapon nyújtott kettős állampolgársághoz, amelytől a leghatározottabban elhatárolta magát, annak esetleges irredenta felhangjai miatt.⁹ „A törvény elismeri, hogy a külföldön élő magyarok a megfelelő államok állampolgárai, és világosan elutasítja azt a gondolatot, hogy a magyarkénti önmeghatározás a kettős állampolgárságon alapulhat” – írta akkor a kormány a státusz-törvényről.¹⁰

Ma ez már nincs így. Az új dogma szerint az állampolgárság megadása mozdítja elő az anyaországgal való kapcsolattartást és a „magyarság megtartását”.¹¹ Semjén Zsolt a törvényjavaslatot indoko-

⁸ 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról

⁹ *Paper containing the position of the Hungarian government in relation to the act on Hungarians living in neighbouring countries* CDL (2001) 80 Strasbourg, 21 August 2001.

„When drawing up this piece of legislation, the Hungarian Government – and indeed the Parliament which adopted the Act by a 92% majority – *set aside all aspirations for any kind of dual citizenship for persons belonging to Hungarian national minorities and living in the neighbouring countries, and instead preferred a system based on co-operation ... Hungary is convinced that this Act confirms the most apparent way the refutation of any kind of territorial revision as a “solution” for questions raised by national minorities.*” (1.8. pont) „In fact, the Act recognises that Hungarians abroad are citizens of the relevant states *and clearly rejects the idea that the self-identification as Hungarians can be based on dual citizenship.* ... In the expression of its kin-state role, *Hungary has always acknowledged that it has no citizen-like relationship whatsoever with Hungarians living in the neighbouring countries when dealing with them.*” (6.1. pont) (Kiemelés - NB)

Olvasható:

[http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2001\)080-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2001)080-e) (2014-07-25)

¹⁰ Ld. az előző lábjegyzetet

¹¹ A kedvezményes honosítási eljárás bevezetését javasló törvényjavaslat öt bekezdést szánt a 11 cikkből álló javaslat indokolására. Ebben az szerepelt, hogy

ló beszédében nemzeti szolidaritást emlegetett, a kedvezményes honosításra vonatkozó eredménytelen népszavazás¹² felülbírálatát (ahogy mondotta „sebének begyógyítását”), Trianon orvoslását, mert akkor a „nemzet egyharmada idegen joghatóság alá került”¹³, majd kijelentette, hogy a tervezett „törvény sem pluszjogot nem ad, sem jogot el nem vesz senkitől. Hasonló a helyzetük, mint a külföldön élő magyar állampolgároknak. Tehát nincs A és B kategóriájú, nincs első- és másodrangú magyar állampolgár. Egy magyar nemzet van, egy magyar állampolgárság van.”¹⁴

Igy a státusztörvény értelmezhetetlenné lett, hiszen kiterjed a szomszédos országokban élő, magukat magyarnak valló magyar állampolgárokra is¹⁵ (de előnyeiből nem részesülhet a Magyarország területén élő állampolgár, valamint a magát nem magyarnak valló külföldön élő magyar állampolgár sem).¹⁶

a „világban és a Kárpát-medencében élő magyarság körében az elmúlt 20 évben időről-időre felbukkant igényként, hogy az anyaországgal való kapcsolattartásban és magyarságuk megtartásában komoly segítséget jelentene – külföldi példák nyomán – egy egyszerűsített honosítási eljárás bevezetése. A Javaslat (sic!) célja a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításán keresztül az ún. 'kettős állampolgárság', azaz a határon túli magyarok számára egyszerűsített, kedvezményes állampolgárság-szerzés biztosítása.” Hogy miképp könnyíti az anyaországgal a kapcsolattartást a pusztai állampolgárság? Hogy mit jelent a „magyarság megtartása”? – arra nem kapunk választ, s főleg arra nem, fenyegetett-e az anyaországgal való kapcsolatában az a másfél millió magát magyarnak valló személy, aki nem élt a kedvezményes honosítás lehetőségével, s nehezebbnek látja-e magyarságának megtartását.

¹² http://valasztas.hu/nepszav04/main_hu.html (2014-05-21) Az érvényesen szavazók közül 1 521 271 fő pártolta a kedvezményes honosítás bevezetését, 1 428 578 ellenezte azt.

¹³ A trianoni békeszerződés nyomán a Magyarországon élő magyar nemzetiségű állampolgárok aránya 54,5%-ról 90%-ra nőtt. Az elcsatolt területeken élő 10 651 481 főből 3 221 003 volt magyar nemzetiségű, azaz kevesebb, mint 30%. Ki volt és ki maradt a magyar nemzet tagja akkor?! Az adatok forrása: Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van?* 1997, i.m., 29.

¹⁴ A szöveget hangsúlyos helyen (újra)közli:

http://www.allampolgarsag.gov.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=142;semen&catid=43;torveny&Itemid=72 (2014-07-26)

¹⁵ Kivéve Ausztriát.

¹⁶ Ne feledjük: az állampolgársági eskü vagy fogadalom letétele nem vallja magát magyarnak, csak azt fogadja meg, hogy Magyarországot hazájának tekinti, annak hű állampolgára lesz, jogszabályait megtartja, és erejéhez mérten megvédi, valamint képességeinek megfelelően szolgálja.

Míg a kormány 2001-ben még azzal érvelt a státusztörvény mellett, hogy az még közvetve sem támaszkodik az etnicitásra, a vérségi kapcsolatra és az anyaországgal kapcsolatos asszociációkra, és a magyar identitást tisztán kulturális és nyelvi identitásként értelmezte,¹⁷ addig a kedvezményes honosítás bevezetése és a választójog kiterjesztése azokra, akik nem élnek és nem is éltek Magyarországon, mindennek a teljes ellentétét, egy klasszikusan törzsi, vérségi és történelmi fantáziákon alapuló nemzet/nép/virtuális ország képzetét idézi fel.

Ráadásul – mindennek némileg ellentmondva, tehát a zavart fokozva – a konkrét normák valójában egy birodalmi attitűdöt tükröznek, amint azt hamarosan bizonyítani fogom.

Érdeemes ennek tudatában egy pillantást vetni az országgyűlési képviselők választására vonatkozó törvény preambuluma.¹⁸ Ez „Magyarország népképviselői alapon alapuló törvényhozási hagyományaira” alapoz, garantálja, hogy „hazánkban a közhatalom forrása a nép, amely hatalmát elsősorban választott képviselői útján gyakorolja”; azt állítja magáról, hogy biztosítja a „választópolgárok jogát az általános és egyenlő választójoghoz, továbbá a közvetlen és titkos szavazáshoz”, és elismeri, hogy „a Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők”, végül a politikai filozófia kérdéseire fogékony olvasót azzal lepi meg, hogy „a határainkon kívül élő magyar állampolgárok a politikai közösség részesei”.

Rakjuk össze a logikai láncot: a népképviselő nyilván a nép képviselője. A nép a közhatalom forrása. Kikből áll a nép? Akik hatalmukat választott képviselők útján gyakorolják. Azaz a választók. A nép tehát félmillió¹⁹ olyan személyt is magába foglal, aki nem „hazánkban” él! A hazán túlterjeszkedik a nép. De akkor milyen

¹⁷ “The Hungarian Act does not have any direct or indirect/implied reference to ‘ethnie’ as a basis for receiving benefits from the Hungarian state. Ethnic ties are based blood relationship (*jus sanguinis*) and on association with a ‘homeland’ and on the myths of the past. In contrast, the aim of the present Act is to promote and preserve the well-being and awareness of the national (language, cultural) identity of Hungarians within their home (neighbouring) country.” Paper containing the position of the Hungarian government in relation to the act on Hungarians living in neighbouring countries CDL (2001) 80 Strasbourg, 21 August 2001. (2.13 point)

¹⁸ 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról

¹⁹ Mint látni fogjuk, ez a szám valójában 3,5-4,5 millió, ha mindenkit ideszámolunk, aki magyar állampolgár és külföldön él.

közhatalmat gyakorol? Milyen „törvényhozási hagyományokra” támaszkodik, ha nem a birodalmiakra? (Hiszen a független Magyarország történetében határon kívül élők nem választhattak, még a belül élők nagy részese sem, hosszú ideig²⁰. A szocialista népi demokrácia hagyományát ne idézzük fel, gondolom.) Ha a határon túl élő magyar állampolgárok a politikai közösség részei, akkor azt mi teszi politikaivá? Az biztosan nem, hogy önmaguk számára szabnak törvényeket és gyakorolják közösségük felett a hatalmat, hiszen a határon kívül születettek és élők nem alávetettek e törvényeknek, rájuk nem vonatkoznak a társadalmi ellátórendszerek szabályai, ahogyan erre maga Semjén Zsolt hívta fel a figyelmet a kedvezményes honosítást lehetővé tevő törvényjavaslat előterjesztésekor.²¹

A politikai közösség nem állhat másból, mint egy határolt társadalomnak a politikai folyamatokban részvételre felhatalmazott és e folyamatok hatásának kitett tagjaiból.²² A politikai közösség egy adott jogrendszer alapja, a joguralom formájában az adott közösség szervezi és ellenőrzi társadalmi, gazdasági, kulturális, biztonságpolitikai etc. életét, dönt barátról és ellenfélről, tűz ki társadalomfejlesztési célokat, határoz világpolitikai és regionális szerepéről.

Ez a követelmény nyilván nem érvényesíthető a huzamosan külföldön élők vagy eleve ott születettek tekintetében. Míg a néhány évig külföldön tartózkodók egyéni sorsukat mégiscsak a hátrahagyott országhoz köthetik, ezért morális jogot formálhatnak a politikai döntéshozatalban való részvételre – éppen úgy, mint ahogyan a helyi szavazásban a külföldiek azért vehetnek részt, mert a helyi döntések közvetlenül érintik őket –, a kulturális-etnikai-történeti kötődés közjogi kapoccsá formálása a közteherviselésben való részvétel és a

²⁰ Magyarországon 1913-ban a lakosság „mintegy nyolc és fél százalékára emelkedett a választójogosultsággal rendelkezők arány”. Papp Imre: *A politikai...*, 2003, i.m., 742.

²¹ Ld. a 14. sz. lábjegyzetet

²² A szöveg terjedelme nem engedi a jogelméleti, politikai filozófiai, nacionalizmuselméleti viták és tézisek áttekintését. A gazdag magyar szakirodalomból utalok Bakk Miklós kiváló könyvére (Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*, i.m., és a *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában* című gazdag kötetre.

közvetlen érintettség nélkül összeegyeztethetetlen az állampolgárságnak a demokratikus jogrendben betöltött szerepével.²³

A bajt tetézi, hogy a választójogi törvény módosításával létrejött konstrukció valójában még csak nem is az etnikai-kulturális nemzet fogalmára alapoz, hanem lényegét tekintve az Osztrák-Magyar Monarchia logikáját, a 19. század birodalmainak gondolkodásmódját tükrözi. Nem annak adja meg a kedvezményes honosítás jogát és a választójogot, aki magyar (ha ez értelmezhető lenne), vagy magyarnak vallja magát (személyes önrendelkezése révén)²⁴, hanem annak, akinek a felmenője magyar állampolgár volt, vagy aki „valószínűsíti magyarországi származását”, és magyar nyelvtudását igazolja²⁵. Trianon idején az átcsatolt területekre került több, mint tízmillió embernek kevesebb, mint a harmada volt magyar – viszont mind a tízmillió leszármazottai egyszerűsítetten honosíthatóak, ha valamiképp tudnak magyarul²⁶, hiszen felmenőjük magyar állampolgár volt²⁷. Annak illusztrálására, hogy ez nem erőszakolt értel-

²³ Lényegében ugyanerre az álláspontra helyezkedik Pogonyi Szabolcs is. Pogonyi Szabolcs: *Dual citizenship...*, 2011, i.m., 696-700.

²⁴ A státustörvény továbbra is a magát magyar nemzetiségűnek valló személyre terjed ki. Az állampolgársági törvény is megkövetelte a kedvezményes honosításhoz a magyar identitás vállalását – egészen 2010-ig. Azóta a magyarság nem követelmény, csak a nyelvismeret, mi több, állampolgársági vizsgát sem kell tenniük az egyszerűsítetten honosítottaknak, azaz a politikai nemzetben való értelmes részvételhez szükséges minimum sem megkövetelt.

²⁵ 1993. évi 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról, 4 § (3) bek. A (3a) bekezdés értelmében az akár kedvezményesen honosított magyar állampolgár csöppet sem magyar házastársa is kedvezményesen honosítható a házasság tizedik éve után. Ha közös gyerek van, öt évnyi házasságra van szükség.

²⁶ „A nyelvtudás esetén nem az az elvárás, hogy a nyelvtudományok doktora legyen a Tudományos Akadémián, hanem az, hogy a saját nyelvjárásában, a saját környezetében el tudjon egy ügyet intézni...” – jelentette ki a törvényjavaslat előterjesztője.

²⁷ Ha hétmillió nem magyar jogosult volt 1920-ban és négy generáció született azóta, átlagosan – tegyük fel – 3 gyermekkel, továbbá azt is feltételezzük, hogy a csoport fele házasodott a csoporton belül, valamint azt, hogy az összes érintett fele él most, akkor is 10-30 millió olyan személy van, aki nem tagja az etnikai kulturális nemzetnek, de felmenője a monarchia alattvalója volt, egykori magyar állampolgár, ezért joga van egyszerűsítetten honosítani magát, a mai Magyarország területére költözni és a magyar politikai életbe választójoga révén beleszólni. E számot növeli, hogy az állampolgársági törvény 2013. évi módosítása nyomán a magyar állampolgár magyar felmenővel nem rendelkező házastársa is egyszerűsítetten honosítható, bizonyos feltételek esetén.

mezése a törvénynek, álljanak itt igazolásul magának az előterjesztőnek a szavai, aki kifejti, hogy a törvény nem etnikai irányultságú, azaz nem a magyar etnikumot részesíti előnyben.

„Akkor lenne diszkriminatív, ha etnikai megkülönböztetést tartalmazna. Ez a törvény nem tartalmaz etnikai megkülönböztetést. Ha például egy brassói szász, akinek a felmenői a magyar királyságból származnak, és valamilyen szinten tud magyarul, úgy érzi, hogy ragaszkodnia kell a magyar hagyományokhoz, az erdélyi örökségéhez, a magyar kultúrához, és valamilyen szinten tud magyarul, ő sincs kizárva abból a lehetőségből, hogy amennyiben kéri, szabad akaratából felvehesse a magyar állampolgárságot. Nincs etnikai diszkrimináció, tehát semmilyen szempontból nem ütközik az Európai Unió előírásaiba.”²⁸

A létrejött képződmény kísérteties: a szavak szintjén nincs etnikai preferencia, s a szabály szintjén sincs: nyelvismeret és birodalmi származás – ennyi a követelmény. Vetítsük mindezt az angol királyságra: aki angol alattvaló volt (valószínűsíti angol birodalmi származását) és tud – valamelyest – angolul, az kedvezményesen honosítható. Mily tarka sereglet követelhetné az állampolgárságot, vagy másfél milliárd ember!

Valójában persze nem ezt akarja a jogalkotó kezét vezető erő. Ékesen tanúskodik erről Budai Gyula kötetlen hozzászólása egy szabadkai ünnepi állampolgári eskütételen, amelyre 2013-ban került sor:

„A határon túli honfitársaink ugyanúgy a nemzet-társaink, a nemzet polgárai, mint bárki, aki ma Magyarországon él. Ők ugyanolyan magyarok, ugyanazt a nyelvet beszélik, ugyanazt a kultúrát őrzik és ugyanannak a Nagy-Magyarországnak az állampolgárai, amely valamikor létezett.”²⁹

²⁸ Semjén Zsolt betérjesztő beszéde

http://www.allampolgarsag.gov.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=142:semjen&catid=43:torveny&Itemid=72 (2014-07-26)

²⁹ „A nyelv ismerete alapvető feltétele a magyar állampolgárság megszerzésének.” A Vajdasági Televízió tudósítása. Közzététel: 2013. február 21. <http://www.youtube.com/watch?v=a8zzvboXoE> (2014-05-19)

A zavar nem lehetne teljesebb. Jól jönnek ilyenkor az intő szavak:

„Régi tanítás: mi legyen az első teendője annak, aki megkezdi a kormányzást? Válasz: a szavak helyes használatának helyreállítása. Ha a szavak használata nem helyes, akkor a gondolatok értelme zavaros; ha a gondolatok értelme zavaros, nem lehet szabatosan cselekedni.”³⁰

A szavak helyes használata megkívánná a következők világos elfogadását:

A kulturális-etnikai-történeti „nemzet” – ha értelmezhető – nem az állampolgárok összessége, beletartoznak a határon túl és a diaszpórában élők, akik magyarnak vallják magukat, de más állam polgárai.

Az állampolgárok körén belül lehetnek olyanok, akiket etnikai-kulturális tudatuk, identitásuk egy másik nemzethez köt (ahogy a magyar kisebbségeket kötheti az anyaországhoz). Ennek ellenére ők a magyar politikai közösség tagjai, részei a fenségét gyakorló népnek.

Az állampolgárok összessége magába foglal kb. három-négymillió olyan külföldön született (vagy ott élő) magyar állampolgárt, aki nem is tartja számon ezt a tényt – csak a *jus sanguinis* miatt minősül magyar állampolgárnak. A magyar hatóságok sem tudják azonosítani őket.

A politikai közösség normális esetben az egy államban élő szavazópolgárok összessége, akiket a közös történelmi vállalkozás tudata összeköt, s akik egymás egyenlőségét és egyenlő méltóságát elismerik, akkor is, ha a közjóról eltérő nézeteik és ezért versengő politikai törekvéseik vannak. Ezek a törekvések minden esetben a teljes közösség, a (politikai) nemzet hosszú távú jólétét célozzák, nem csak az adott politikai erő partikuláris érdekeit.

A mai magyar közjogi helyzet nem felel meg ennek a követelménynek: az országgyűlési választáson érdemben részt venni tudók köre sem az állampolgárok összességével, sem a Magyarországon élőkkel nem esik egybe. Ennek az állításnak három alapja van.

³⁰ Orbán Viktor beszéde az Országgyűlésben, 2014. május 10.

– Az 1929 után kivándorolt magyar állampolgárok leszármazottai, akik a *jus sanguinis* alapján bármikor igényelhetik magyar állampolgárságuk tanúsítását, elméletileg mind élhetnek választójoggal, de gyakorlatilag ez a három-négymillió csoport nem tud részt venni a választásokon, mert maga sem tudja, hogy magyar állampolgár, vagy ha tudja is, nincs hivatalos okmánya erről. Így a magyar állampolgárok mintegy egynegyede gyakorlatilag sehogyan sem kötődik az „államához”, és akadályozott a politikai akaratformálásban is.

– A választópolgárok köre a Magyarországon élőkkel azért nem esik egybe, mert az új közjogi berendezkedés választópolgárrá tette azokat is, akik döntésükért a politikai és mindennapi felelősséget nem viselik: azokat a magyarországi állandó lakhellyel nem rendelkezőket, akiknek a felmenője magyar állampolgár volt, de esetükben a trianoni területelcsatolás (és felmenőik optálása) megszakította a *jus sanguinis* hatását, viszont az egyszerűsített honosításuk nyomán tényleges és gyakorolható (bár csorba)³¹ választójogra tettek szert.

– A Magyarországon élő (letelepedett, bevándorolt) külföldiek³² – akárhány évtizede osztják sorsunkat – az országgyűlési képviselők választásában nem vehetnek részt, így a „nép”, a „politikai közösség/nemzet” fogalmából kizárattak, függetlenül attól, hogy a közteherviselésben részt vesznek, s törvényeink őket is kötelezik.

A szavak helyes használata megmutatja, hogy a „nemzetegyesítés” jelszava mögött birodalomépítés, klientúraépítés zajlik: a személyes hűbéri láncolat kiterjesztése ameddig csak lehet. Egy olyan szavazóbázis megformálása, amely készen áll elismerni azt, hogy a birodalmi vezető Isten delegáltja, akit a Teremtő sasszárnyon hozott azért, hogy alattvalóit a helyes útra kormányozza, s aki ezért minden dicsőséget magára Istenre hárít.³³

³¹ Erről alább lesz szó.

³² A bevándorolt, letelepedett és három hónapot meghaladó tartózkodók száma 2013. december 31-én a BÁH szerint 221 604 fő volt. Forrás: Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal, „Kiadványfüzet”, [Statisztikák 2012 - 2013] http://www.bmbah.hu/jomla/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=177&Itemid=1232&lang=hu (2014-05-20)

³³ „Tisztelt Ház! Úgy kell szolgálnunk, hogy a nemzet közös életének kereteket adó államszerkezetet és kormányzatot mindig lélek, cél és értelem járja át, mindig a közös sors tudata és felelőssége határozza meg. Ezt a parancsot akarom

3. Az állampolgári egyenlőség és a honfitársi megbízhatóság mítoszáról

Minden ellenkező híreszteléssel ellentétben a magyar állampolgároknak egyáltalán nincsenek egyenlő jogai. Természetesen az egyenlőség csak kontextuálisan értelmezhető, vagyis az a kérdés, hogy diszkriminálja-e a jog az állampolgárok egy csoportját vagy objektíven és ésszerűen különbséget tesz az állampolgárok között, csak akkor válaszolható meg, ha politikai-alapjogi célképzetek szövegösszefüggésébe helyezzük azt, s az alapelvekhez, axiómákhoz és a célokhoz mérve ítéljük meg a különbségtétel céljának legitimitását, arányosságát és szükségességét.

Miközben az egyszerűsített honosítás apologétái azt hangsúlyozzák, hogy nincs kétféle állampolgár, a valóságban az állampolgároknak számos osztálya létezik.

Az alábbi táblázat nem mutatja az összes jogosítványt és az összes vonatkoztatási alapot, de egyértelműen bizonyítja, hogy a magyar jogrend – és a mögötte álló politikai erő – a magyar állampolgárokat legalább öt osztályba³⁴ sorolja, s a különböző osztályok-

szolgálni a legjobb tudásommal és minden erőmmel. Azt kérem a Jóistentől, ha már idáig elhozott, sasszárnyon hordozott, most erősítsen meg, hogy megfelelhessenek a rám nehezedő és rám váró felelősségnek. Azt kérem, hogy tetteimért mindig a hűség és a belátás vezérelje. Soli Deo gloria - *egyedül Istené a dicsőség.*" (Kiemelés - NB) Orbán Viktor beszéde a magyar parlamentben, 2014. május 10-én. Két felesleges kérdés azért adódik: 1. létezhet-e Isten kegyelméből miniszterelnök – kölcsönvéve az abszolút uralkodók legitimitási érvét? 2. Ha a nemzet kerete az államszerkezet, akkor hol a helye a határon túl élő magyar állampolgároknak? Meg van kötözve az állam, és létezik egy virtuális Nagy-Állam, amely nekik is keretük? Vagy a magyar államszerkezet csak a politikai határokon belül működő gépezetre utal, így a határon túliak mégsem részei a nemzetnek, elég ha biztosítják az isten jóindulatát élvező politikus hatalmon maradását?

³⁴ Több osztály is képezhető. Az 59/2007. (XII. 29.) EüM rendelet a határon túli magyarok magyarországi egészségügyi ellátásának támogatásáról például kizárólag „a Szerb Köztársaságban, illetve Ukrajnában lakóhellyel rendelkező, magát magyar nemzetiségűnek valló személyekre” terjed ki, akár magyar állampolgárok, akár nem. Tehát a határon kívül élők közül két ország lakosai kedvezményezettek, mert akkor is egészségügyi támogatásban részesülhetnek, ha ere az általános szabályok és nemzetközi egyezmények alapján nem lennének jogosultak. A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. tv a státustörvény országából származó, magyar felsőoktatási intézményben állami ösztöndíjjal (azaz

kal különböző előnyöket és hátrányokat társít, vagy ha értéksemlegetesen akarunk fogalmazni, azt is mondhatjuk, hogy alapkérdésekben (adózás, honvédelmi kötelezettség, a népfenség érvényesítésében való részvétel foka) különböző lehetőségeket biztosít.

1 táblázat. A magyar állampolgárok különböző osztályai

	Előny	Megjegyzés/ összehasonlítási alap	Hátrány	Megjegyzés/ összehasonlítási alap
Magyarországon élő	Szavazhat egyéni választókerületben	Magyarországi lakcímmel nem rendelkező – külföldön élő á.p.	Honvédelmi munkakötelezettség Polgári védelmi kötelezettség SZJA fizetési kötelezettség	Magyarországi lakcímmel nem rendelkező – külföldön élő állampolgár
Magyar lakcímmel rendelkező, külföldön élő	Szavazhat egyéni választókerületben SZJA-t nem fizet, ha 183 napnál hosszabban van távol	Mo-i lakcím nélküli külföldön élő á.p., köztük az egyszerűsítetten honosítottak Magyarországon élő és jövedelmet szerző magyar állampolgárok (és külföldiek)	Csak személyesen szavazhat, külképviseleten, levélben nem	Mo-i lakcím nélküli külföldön élő á.p., köztük az egyszerűsítetten honosítottak
Magyar nyilvántartásban szereplő, de lakcímmel nem rendelkező (egyszerűsítetten honosított)	Levélben szavazhat	Magyarországon élő / lakcímes, külföldön élő	Csak országos listára szavazhat, egyéni választókerületi jelöltre nem	Magyarországon élő / lakcímes, külföldön élő

tandíjmentesen) tanult diáknak engedi meg – szemben a magyarországiakkal és a szomszédos országoktól különböző országokból, valamint Ausztriából érkezettel –, hogy az ösztöndíj fejében ne Magyarországon, hanem „származási országában” vállaljon a tanulmányi idővel azonos időtartamban munkát. (48B § (3) bek.) A káosz csúcsa a 2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról, amelynek ügyefogyott meghatározása szerint: „belföldi természetes személy: a magyar állampolgár” (akárhol él is, persze).

	Előny	Megjegyzés/ összehasonlítási alap	Hátrány	Megjegyzés/ összehasonlítási alap
Semmilyen nyilván- tartásban nem sze- replő, de igazolt magyar állampolgár általában	Közhivatalt viselhet Konzuli védelmet igényelhet. Az EU-ba (és Magyar- országra) költözhet Joga van a művelődéshez	Letelepedett külföldi	Köteles meg- halni Magyar- ország védel- mében Nem szavaz- hat	Letelepedett külföldi Nyilvántartás- ban szereplő külföldön élő m. áp.
Látens magyar állampolgár, akinek joga van állampol- gárságának igazolására	Ha akarja, bármikor EU- polgárrá nyilvánítat- hatja magát	Harmadik (nem EU) országbeli állampol- gár	Gyakorlatilag semmilyen állampolgári jogával nem élhet, amíg állampolgár- ságát a ható- ság költséges és hosszas eljárásban nem igazolja	Nem EU- polgárok, beleértve a letelepedetteket is Belföldi honos és külföldön lakó, okmány- nyal rendelkező áp.

A magyar állampolgárok osztályokba soroltsága mára tan-
könyvi tétellé vált, ahogyan azt a Nemzeti Közszerzői Egyetem
kiadott mű is kiemeli.³⁵ A magyarázattal a legtöbb szöveg adós
marad, ahol pedig kísérletet tesznek rá, ott az eredmény vérszegény.

A külföldön élő állampolgár korlátozott szavazójogáról és az
így kialakult különböző felhatalmazottságokról írja az NKE anyaga:

„A két kategória jelenléte nem szerencsés, ugyanakkor a külföld-
ön élő állampolgárok ilyen jellegű korlátozását arányosnak és in-
dokolhatónak is lehet tekinteni, hiszen ők nem élnek a minden-
napokban, ezért az Országgyűlés döntései nem biztos, hogy
ugyanúgy érintik őket, mint a határon belül élőket. Viszont még-

³⁵ Cserny Ákos: *Alkotmányjog...*, 2013, i.m.,139.

iscsak rendelkeznek a közügyek befolyásolásának lehetőségével”³⁶

Vegyük komolyan – bármilyen nehéz – azt a tankönyvet, amelyből a leendő közhivatalnokok tanulnak! A mű figyelmes olvasója a következőket fogja megállapítani:

1. A magyarországi lakhellyel nem rendelkező állampolgár megfosztása az egyéni választókerületi jelöltre szavazás jogától lehet, hogy arányos és indokolható, lehet, hogy nem. (Annak „is lehet tekinteni”, meg nem annak is „lehet tekinteni”).

2. Mi lenne az indokolás? A „mindennapokban élés”, az Országgyűlés döntései általi érintettség. Ezzel a kritériummal teljes mértékben egyetértek. Legyen a politikai közösség tagja az, aki annak mindennapjaiban részt vesz, és amely választott szerve (az Országgyűlés) révén kormányozza önmagát. Csakhogy ez a kritérium a letelepedett külföldiekre ugyanúgy igaz. Akkor nekik – állampolgárságuktól függetlenül – választójoggal kellene bírniuk országos kérdésekben, hiszen a mindennapi létközösség részesei, a magyar törvények kötik és jutalmazták őket. Ők is a néphez tartoznak!

3. A határon kívül élők „mégiscsak rendelkeznek a közügyek befolyásolásának lehetőségével”. Az indokolás helyébe (mi indokolja, hogy rendelkezzenek, milyen közjogi, politikai filozófiai megfontolás?) a tény megisméltése lép: rendelkeznek politikai hatalommal. Ha az lenne a kritérium, hogy az Országgyűlés néhány döntése őket is kötelezi, akkor mind a hétmilliárd ember kaphatna részleges szavazójogot, mert például a magyar jog határon kívül érvényesülő szabályainak túlnyomó többsége a külföldieket is kötelezi.

Az állampolgárok egyenlőségének mítoszával karöltve él tovább az állampolgárnak a külföldinél megbízhatóbb karakterébe vetett hit. A magyarországi holokauszt hetvenedik évfordulójának évében, mikor ismét könyvégetésről jöttek a hírek és a 2014. évi Európa parlamenti választások a szélsőjobb példátlan térnyerését eredményezték, abban az évben, amikor az ukrán állampolgárok gépfegyverekkel és harckocsikkal, valamint légierővel támadják egymást, talán nem indokolatlan felvetni, hogy megalapozatlan az a fikció, amely szerint az állampolgár megbízhatóbb, mint a külföldi.

³⁶ Uo., 140.

Mégis, a magyar jog – sok más jogrendszerhez hasonlóan – bővelkedik olyan szabályokban, amelyek nem csak a harmadik államok állampolgárait zárják ki valamilyen lehetőségéből (foglalkozás gyakorlásából, rendszerint), hanem az EU és az EGT állampolgárait is. Egy gyors, nem teljes, felsorolás: köztársasági elnök, kormánytisztviselő, köztisztviselő (nagyrészt), bíró, ügyész, fegyveres biztonsági őr, természetvédelmi őr, erdővédelmi szolgálat tagja, hivatásos vadász, erdészeti szakszemélyzet, halászati őr, közterület-felügyelő, önkormányzati természetvédelmi őr.³⁷ Arra a kérdésre, hogy egy magyar kereszténydemokratának miért kellene jobban bíznia egy magyar neonáciban, mint egy osztrák kereszténydemokratában, miért ne őrizhetné erdőinket vagy bankjainkat az utóbbi, miért ne ítélné ügyeinkben egy itt jogvégzett angol állampolgárságú bíró, nincs válasz. Legalábbis olyan nincs, amely ne atavisztikus, a vérközösséggig, a nagycsaládig visszanyúló sorsszerű elrendelésre támaszkodó lenne. Történelmünk ugyanis polgárháborúk története is Csák Mátétól – hogy ne az elején kezdjük – Rákóczi szabadságharcán és az 1848-49-es forradalmon át 1919-ig és tovább, 1944, 1956, sorolhatjuk. A magyar sors olvasható a magyar megosztottság történeteként is, változó szembenállások máig véget nem érő hullámzásaként.³⁸

A „saját állampolgár megbízhatóbb, mint a külföldi” mondat politikai filozófiailag túlzó általánosítás, ha az ellenkező bizonyítását nem engedi meg, s történelmileg sem igazolt állítás, és mindezekért pontosan azt a hibás, ellenségteremtő megközelítésmódot tükrözi, amely a kettős állampolgárságot gyanússá tette egykor, s amely a francia forradalomban és a népi hadsereg gondolatában gyökerezik, amely a harcban álló másik nép szülőiteit – mindahányat – ellenségé tette.

4. A gyanús külföldi

Az állampolgárság etnicizáló, vérségi és hűségelvű felfogása arra vezet, hogy fegyveres konfliktus idején az állam az ellenség állam-

³⁷ Tóth Judit 2004-ben, az EU-csatlakozás előtt még 44 sorban sorolta fel a csak magyar állampolgárság birtokában betölthető funkciókat, állásokat. Tóth Judit: *Státuszjogok...*, 2004, i.m., 48-50.

³⁸ Kevés olyan európai nemzet van, amelynek a történelme nélkülözi a véres honi összecsapást, polgárháborút, lázadást, forradalmat és ellenforradalmat.

polgárát, aki külföldiként a területén él, ellenségnek tekinti, akkor is, ha az érintett személy ezer szállal, például családja révén, kötődik tartózkodási helyének társadalmához.

Az emlékezetben talán kevésbé él, de az I. világháború idején a központi hatalmak és az Antant egyaránt internálta a másik civil állampolgárait (a férfiakat). Németországban 1918-ban több mint százezer külföldi civil (tehát nem hadifogoly!) volt fogságban, az Osztrák-Magyar Monarchia körülbelül ugyanennyi szerb állampolgárt tartott fogva, Franciaország több mint 60 000 ellenséges civilt internált, s Nagy Britannia sem volt gátlásos: már 1915 novemberében 32 440 német, osztrák és magyar civilt tartott fogságban.³⁹ A cári Oroszország 1917 végére több mint 300 ezer ellenséges állampolgárt tartott őrizetben.⁴⁰

A II. világháború hírhedt mozzanata volt az Egyesült Államokban élő japánok, németek, olaszok internálása. Rooseveltnél határozatai nyomán több ezer személyt internáltak, köztük olyanokat, akik már az Egyesült Államok állampolgárai voltak.⁴¹ A világháború során nemcsak 31 000 „ellenséges külföldit” internáltak, hanem az Egyesült Államok felajánlotta a latin-amerikai országoknak, hogy azok is a területére küldhetik az ellenséges külföldi állampolgárokat, aminek a nyomán több mint tizenöt ország deportált az USA-ba több, mint 6600 személyt.⁴² Az amerikai állampolgár japánok száma, akiknek mindenüket el kellett adniuk és évekre távoli helyekre száműzöttek éltek, még nagyobb volt, meghaladta a százazretet. A japánok válogatás nélküli internálása mutatja az állampolgárság etnicizálásának a veszélyeit: az etnicitás és a jogi státusz összeolvad, bármelyik elegendő ahhoz, hogy kíméletlen bánásmód célpontjává tegyen. 1988-ban a Kongresszus a 100-383 sz. törvényben ismerte el, „a japán származású letelepedett külföldiek és amerikai állampolgárok evakuálásának, áttelepítésének és internálásának alapvető igazságtalanságát.”

A kollektív stigmatizálás nem szűnt meg az emberi jogok 1945 utáni térnyerésével sem. Három évvel azután, hogy az Egyesült

³⁹ Matthew Stibbe: *The internment...*, 2006, i.m., 7-8.

⁴⁰ Uo, 8.

⁴¹ US National Archives: Brief Overview of the World War II Enemy Alien Control Program <http://www.archives.gov/research/immigration/enemy-aliens-overview.html> (2014-07-26)

⁴² Uo.

Államok megkövette a II. világháború idején internált japán származású lakosait, az Egyesült Királyság lépett fel „ellenséges állampolgárok” ellen. Az 1991. évi iraki-kuvaiti konfliktus kapcsán egyfelől harmincegynéhány⁴³ embert hadifogolyként tartottak fogva, mert az iraki hadsereg aktív vagy tartalékos tagjai voltak, másfelől több, mint száz iraki és más arab államhoz kötődő állampolgárt – anélkül, hogy azok konkrétan tettek volna bármit a háború kapcsán – kiutasítottak és annak végrehajtásáig őrizetbe vettek.⁴⁴

A brit eljárás abban különbözött a két háborúban alkalmazottól, hogy sokkal kevesebb személyt érintett és formailag idegenrendészeti eljárásnak minősült, amelyet olyan személyekkel szemben folytattak le, akinek a kiutasítása nemzetbiztonsági okból „közérdek” (conducive to public good)⁴⁵. Azonban az eljárás zártsága, a releváns információk visszatartása, a felülvizsgálat nem-bírói természete a kommentátorok körében arra a következtetésre vezetett, hogy a szekuritizáló logika és a jog uralmának birkózásából (megint) az előbbi került ki győztesen.⁴⁶

5 A kettős állampolgárság változó megítélése

„A kettős állampolgárság nemkívánatos jelenség, amely ártalmas mind a népek közötti baráti kapcsolatok, mind az egyén jóléte szempontjából”⁴⁷ – írta nagymonográfiájában Bar-Yaacov 1961-ben. Ez a gondolat uralta az állampolgárságra vonatkozó nézeteket lényegében a nacionalista mozgalmak nyomán megszületett állampolgársági szabályok óta.⁴⁸ Az 1963. évi, az Európa Tanácsban elfogadott Egyezmény a többes állampolgárság eseteinek csökkentéséről és a többes állampolgárság eseteiben a katonai kötelezettségekről⁴⁹ az egyezményt indokoló preambulumban így rendelkezett:

⁴³ A szám az időközben zajlott felülvizsgálat fényében változott.

⁴⁴ Bernadette Walsh: *Detention and deportation*, 1993, i.m.

⁴⁵ Uo., 268-269.

⁴⁶ Uo., i289 -292., további hivatkozásokkal.

⁴⁷ Bar-Yaacov, Nissim: *Dual Nationality...*, 1961, idézi Kochenov: *Rounding up the Circle...*, 2010, i.m., 6.

⁴⁸ Howard, Marc M.: *Variations ...*, 2005, i.m., 700-702. Pogonyi Szabolcs: *Dual citizenship...*, 2011, i.m., 685, 688.

⁴⁹ Strasbourg, 1963. május 6., ETS, 043

„...a többes állampolgárság esetei nehézségekre vezetnek és ... a többes állampolgárság tagállamok közötti eseteinek lehetőség szerinti csökkentését célzó közös fellépés megfelel az Európa Tanács céljainak...”.

Az 1. cikk megtiltotta a kettős (többes) állampolgárságot abban az esetben, ha a felnőtt önszántából szerzett új állampolgárságot. Ekkor az eredeti állam nem engedélyezhette a régi állampolgárság megtartását. Az egyezményhez fűzött 1977. évi jegyzőkönyv szót sem ejtett arról, hogy ez ne lenne rendben, és az eredeti egyezmény mindmáig hatályos. Az 1963. évi egyezménynek összesen négy részese döntött úgy a jelen évezred első évtizedében, hogy a kettős (többes) állampolgárság tilalmát megfogalmazó részt többé nem ismeri el magára nézve kötelezőnek.⁵⁰ 1993-ban fogadták el az egyezmény második jegyzőkönyvét⁵¹, amely immár szűk körben (migráció a honosítás országába, házasságkötés) megengedte a kettős állampolgárságot, de amellyel a be nem költöző személyre kiterjesztett állampolgárság továbbra is ellentétes lett volna.

A változást az 1997. évi Európa tanácsi egyezmény⁵² hozta, mert az – szűk körben – arra kötelezte az államokat, amire az 1993. évi jegyzőkönyv is, hogy bizonyos esetekben fogadják el a kettős (többes) állampolgárságot. Ezek: ha a gyermek a születésekor a törvény erejénél fogva (ex lege) többes állampolgárrá válik (14 § (1) a), és a házasságkötéssel automatikusan együtt járó állampolgárságszerzés nyomán előálló (kettős) többes állampolgárság. Minden egyéb esetben – különösen az egyszerűsített honosításban testet öltő önkéntes állampolgárság szerzés esetében – az államnál hagyta a jogot, hogy a hozzá „hűtlenné váló” állampolgárral megszakítsa az állampolgári kapcsolatot, azaz kizárja állampolgárai köréből. (7 § (1)

⁵⁰ Belgium (2007) Franciaország (2008) Olaszország és Luxembourg (2009) List of declarations made with respect to treaty No. 043

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=043&CV=1&NA=12&PO=999&CN=999&VL=1&CM=9&CL=ENG> (2014-07-26) A tizenkét részes közül egyedül Németország mondta fel az egész egyezményt

⁵¹ Second Protocol Amending the Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and Military Obligations in Cases of Multiple Nationality, Strasbourg, 1993. Február 2, ets. 149. Összesen két részese van.

⁵² L. a 2002. évi III. törvényt az Európa Tanács keretében, 1997. november 6-án kelt, az állampolgárságról szóló Európai Egyezmény kihirdetéséről.

a) Éppen erre a rendelkezésre támaszkodott Szlovákia, amikor a magyar egyszerűsített honosítást szankcionálva megváltoztatta állampolgársági törvényét és a szlovák állampolgárságtól való megfosztást helyezte kilátásba az önként idegen állampolgárságot szerzők vonatkozásában.⁵³

A kettős állampolgársághoz való viszony lazulása nem az „állampolgár megbízhatóbb, mint a külföldi” fikció térvesztésére vezethető vissza, hanem az emberi jogok fokozottabb tiszteletben tartására. Egyfelől a családi élet, a nemek egyenjogúsága és a személyes önrendelkezés (beleértve a többes identitás) kevésbé intenzív csorbítását jelenti, másfelől a migránsok eredeti állama és az új hazájuk közötti gördülékenyebb politikai és gyakorlati kapcsolatok fenntartását szolgálja.⁵⁴

Retorikai szinten az állampolgárság még sok állam esetében a hűséget követeli meg, a haza védelmét⁵⁵, mindazon személyek személyes ellenségként kezelését, akiket az állam politikai vezetése ellenséggé nyilvánít.

Mindebből az állampolgárságra vonatkozó irodalom arra a következtetésre jut, hogy az állampolgársági jog két ellentétes fejlődési irányt követ. Az egyik irány megpróbálja sűrűvé, „valóságossá”, érdemivé tenni a kapcsolatot az állam és a polgára között, megpróbálja a jogi viszonyt kulturális-szociális elemekkel átítatni. A másik viszont elfogadja a „könnyű” állampolgárság gondolatát, amelyben a különbség az állampolgár és a letelepedett külföldi, vagy az állampolgár és az adott integráció (például a Benelux Unió, az Északi

⁵³ A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 40/1993. számú törvénye a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról, 1993. január 13. Az állampolgárságtól megfosztást a 250/2010 T.t. törvény iktatta be a Szlovák Parlament 2010. május 26-i döntése nyomán. A törvényt kommentálja Gyeney Laura: *Kettős állampolgárság...*, 2013, i.m. 163 -165.

⁵⁴ Elég ebben az összefüggésben a német-török viszonyra gondolni.

⁵⁵ A magyar állampolgári eskü szövege példamutatóan illusztrálja e tételt: „...esküszöm, hogy Magyarországot hazámnak tekintem. Magyarországnak hű állampolgára leszek, az Alaptörvényt és a jogszabályokat tiszteletben tartom és megtartom. Hazámat erőmhöz mérten megvédem, képességeimnek megfelelően szolgálom...” Hűség, harc, szolgálat. S ha a másik állama is ezt várja el az állampolgárától? Mit kell(ett) tenniük a krími vagy kelet-ukrajnai kettős orosz-ukrán állampolgároknak, a barikád melyik oldalán volt a helyük?

Unió vagy az EU) más tagállamainak állampolgárai közötti különbségek elenyészőben vannak.⁵⁶

E kettős látás teszi lehetővé a kedvezményes honosítottakra vonatkozó hivatalos diskurzust: míg a magyar állampolgárságot érdemi, „sűrű” kapcsolatnak, hűséget és hovatartozást tükröző, identitást alkotó jogi és politikai viszonyinak állítja be, addig az illető másik állampolgárságát bagatellizálja, nem feltételezi, hogy a lakóhely államával és a másik állampolgárság szerinti állampolgártársakkal ugyanilyen intenzitású, kölcsönös elkötelezettséget feltételező viszonyt jelent.

6. *A vízum mint stigma*

Miközben a kettős állampolgárság megkönnyítése azt a látszatot kelti, hogy az államok kevésbé bizalmatlanul néznek a külföldre, a nemzetközi vízumrendszer a kollektív stigmatizálás legkiforrottabb eszköze. A beutazás egyéni engedélyhez kötése valójában az I. világháború következménye⁵⁷: az a háború tette a népeket ellenséggé. Ezért a háború utáni időszakban megszűnt a szabad utazás addig szinte egyeduralgó rendszere,⁵⁸ az „ellenséges államok” állampolgárai nem utazgathattak csak úgy kedvükre, mint azt Goethe és Tolsztoj idejében s még előtte a középkorban tették⁵⁹.

Ma az Egyesült Államok a világ közel kétszáz országának lakosai közül 37-ét (és Tajvanét) mentesíti a vízum alól.⁶⁰ Az EU-országok közül hiányzik a listáról Bulgária, Ciprus, Horvátország, Lengyelország és Románia. Az EU tagjain kívül összesen hat olyan ország/terület szerepel a vízummentes származási helyek listáján, amelynek 6 milliónál több lakosa van (Ausztrália /23/, Chile /18/, Dél-Korea /50/, Japán /128/, Svájc /8/ és Tajvan/23/ – zárójelben a lakosságszám, millióban). Vagyis több mint hatmilliárd ember csak

⁵⁶ A klasszikus teoretikus: Joppke, 2010, i.m. 12-19.

⁵⁷ John Torpey: *The Invention...*, 2000, i.m., 111-116.

⁵⁸ Korlátozásokat a bevándorlással szemben elsősorban az Egyesült Államok vezetett be a 19. század végén, s természetesen a szabad utazás joga az ázsiai birodalmakban nem érvényesült.

⁵⁹ Nyilván a földhözköttött jobbágyokra a szabadság nem terjedt ki, a szegények pedig nem élhettek vele. De jogilag adott volt a lehetőség.

⁶⁰ http://travel.state.gov/content/visas/english/visit/visa-waiver_program.html#countries (2014-07-26.)

akkor csodálhatja meg a Szabadság szobrot, ha egyedi engedéllyel ezt lehetővé teszik neki. Egyébként nem szabad.⁶¹

Az EU 2014 tavaszán 38 államot és három területet (Hong Kong, Makaó, Tajvan) sorolt fel a vízumra nem kötelezett államokat feltüntető listán.⁶² Tekintettel arra, hogy a 38 mentes államhoz hozzáadandó az EU 28 tagállama, a lista nagyvonalúbb, mint az Egyesült Államoké, de a latin-amerikai országok többségét kivéve a fejlődő világ szinte egészét, beleértve Kínát, Indiát és a teljes szubszaharai Afrikát magába foglalja.

Általánosságban igaz az, hogy az OECD országok polgárai átlagban 93 országban voltak vízumkötelesek 2006-ban, míg a nem-OECD országokéi 156-ban.⁶³

Mi indokolja a 20. századot megelőző évezredekben ismeretlen vízum megkövetelését? Pontosabban: mivel indokolják a vízumkötelezettséget az azt bevezető, a vízumra kötelezetteket veszélyforrásként megnevező vagy játszabábuként kezelő államok? Az absztrakt indokolás vagy a kollektív büntetés gondolatából, vagy a kollektív stigmatizálásból indul ki. Az előbbi az érintett ország kormányát külpolitikai okokból bünteti azzal, hogy lakosait vízumfelvételre kötelezi, azaz a vízumkényszerítet külpolitikai eszközként alkalmazza.⁶⁴ Az utóbbi a potenciális beutazókat veszélyforrásként kezeli: vagy azt feltételezi róluk, hogy nemzetbiztonsági kockázatot jelentenek, vagy azt, hogy illegális bevándorlókká válnak. Honfitársaik korábbi tettei miatt stigmatizálja a még be sem lépetteket.⁶⁵

E hármas megközelítést mutatja az EU rendelete: „Azoknak a harmadik országoknak a meghatározása, amelyeknek állampolgárait vízumkötelezettség terheli, (...) számos kritérium – különösen az illegális bevándorlás, a közérdek és a közbiztonság, továbbá az Eu-

⁶¹ A kirekesztés bajnokai az autoriter államok. Észak-Korea vagy Szaúdi Arábia éppúgy vízumot követel minden állam polgárától, ahogyan azt az egykori szocialista országok tették – csupán a szocialista testvérországok polgárainak utazását könnyítve meg.

⁶² A Tanács 539/2001/EK rendelete (2001. március 15.) a külső határok átlépésekor vízumkötelezettség alá eső, illetve az e kötelezettség alól mentes harmadik országbeli állampolgárok országainak felsorolásáról, (HL L 81., 2001.3.21., 1. o.) egységes szerkezetbe foglalt szöveg, 2014. január 9. II. melléklet

⁶³ Eric Neumayer: *Unequal access...*, 2006, i.m., 78.

⁶⁴ Annalisa Meloni: *Visa Policy...*, 2006, i.m., 37.

⁶⁵ Uo. 38

rópai Uniónak harmadik országokkal fenntartott külkapcsolatai – súlyozott esetenkénti mérlegelése alapján történik, figyelembe véve a regionális összefüggéseket és a kölcsönösséget is.”⁶⁶

Mi a baj a vízumkötelezettség indokolásával?⁶⁷

- 1 Kevesek korábbi magatartása alapján mindenkit gyanús-sá tesz és kollektív büntetéssel (vízum) sújt. Az alapja megbízhatatlan statisztika és önbeteljesítő jóslat. A megtagadott vízumok száma hivatott mérni az illegális bevándorlás veszélyét, de a megtagadás alapja éppen a már előre tételezett illegális bevándorlás. Más szavakkal: nem a valóságban tetten ért illegális bevándorlók miatt tartják fent a vízumkényszert, hanem mert az illegális bevándorlástól félve az állam hatóságai sokaktól megtagadták a vízumot.⁶⁸
- 2 Az államközi kapcsolatokban más, külpolitikai célok elérésére használt vízumkötelezettség az egész érintett népséget terheli, a civil lakosság politikai játszma foglyává, játszmabábúvá válik. Ha az autoriter politikai rendszer a büntetés célpontja, az ártatlan lakosság szenved. Rádadásul valamely EU-tagállam politikai ellenfelének állampolgárai a közös vízumlista miatt a teljes EU-ból kirekednek.⁶⁹
- 3 Nincs szükség rá, hiszen a közrendre és személyesen veszélyes egyének (ha ez tudható róluk) a belépésből vízummentesség esetén is kizárhatók! Erre szolgálnak a nemzeti nyilvántartások, vagy az Európai Unióban a SIS

⁶⁶ A Tanács 539/2001/EK rendelete (2001. március 15.) a külső határok átlépésekor vízumkötelezettség alá eső, illetve az e kötelezettség alól mentes harmadik országbeli állampolgárok országainak felsorolásáról (HL L 81., 2001.3.21.,1. o.), egységes szerkezetbe foglalt szöveg, 2014. január 9. (5) preambulum bekezdés.

⁶⁷ Korai, alapos kritika: Elspeth Guild: *The border abroad...*, i.m., 2003, 92-97.

⁶⁸ Hírhdet e téren az Egyesült Államok szabályozása.

⁶⁹ Kivétel az Egyesült Királyság és Írország, amely két állam az EU-n belül önálló vízumpolitikát folytat. Az EU vízumpolitikája kiterjed viszont Izlandra, Liechtensteinre, Norvégiára és Svájcra, azaz a schengeni együttműködésben résztvevő államokra is.

II⁷⁰, a schengeni információs rendszer második generációja.

- 4 A vízumkötelezettség lehetetlenné teszi a menekültek eljutását a biztonságot nyújtó európai területre.

Tetézi a bajt, hogy a vízum a legfontosabb célkitűzéseit illetően nem hatékony.⁷¹

Vegyük sorra a fenti négy megfigyelést! Az illegális migránsok száma és a vízumpolitika összefüggéséről nincs megbízható adat. Annyi bizonyos, hogy az illegális migránsok döntő többsége legálisan (vízummal, vagy vízummentesen) érkezett és a túltartózkodás vagy a tartózkodási jogcímtől eltérő tartózkodás (például diákként érkezés, s munkavégzés a valóságban) teszi illegálissá⁷². Az Európai Unióban tettenért illegális migránsok számát a vízumpolitikánál sokkal nagyobb mértékben határozza meg, hogy a származási országból menekülni kell-e vagy sem, s az, hogy a menedékjogért folyamodókat illegális migránsnak tekintik-e vagy sem. Ez a szám egyébként az elmúlt öt évben inkább csökkent.⁷³

A vízumkötelezettség bevezetése külpolitikai eszközként a célország népességét a vízumkötelezettséget bevezető állam politikájának foglyává teszi, érdemben felszámolja magánemberi minőségét és a (fenyegetőnek tekintett) politikai közösség tagjaként kollektíven sújtja. Amikor Kanada a cseh romák nagyszámú menedékjogi kérelme miatt (kétszer is) ismét bevezette a már felszámolt vízumkötelezettséget Csehországgal szemben (és ezzel fenyegette Magyarországot is, hasonló okokból), akkor az érintett ország valamennyi állampolgárát „büntette” néhány ezer honfitársa nemkívánatosnak tekintett (bár jogszerű!) tetteiért.⁷⁴

⁷⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 1987/2006/ek rendelete (2006. december 20.) a Schengeni Információs Rendszer második generációjának (SIS II) létrehozásáról, működtetéséről és használatáról HL L 381/4, 2006.12.28.

⁷¹ Az EU-ban a vízummegtagadás okai nem ismertek. 2012-ben az összes C típusú vízumkérelem 4,8%-át utasították el. A szóródás nagy volt, Algéria esetében 27% tartozott ebbe a körbe, Iránnál 8%, míg az orosz, belarusz és dél-afrikai kérelmezők kevesebb, mint 1%-ától tagadták meg a vízumot. Frontex: Annual Risk Analysis, Warsaw, 2014, 17.

⁷² Eric Neumayer: *Unequal access ...*, 2006, i.m., 74.; Frontex: Annual Risk Analysis, Warsaw, 2014, 52.

⁷³ Frontex: *Annual Risk Analysis*, Warsaw, 2014, Staistical Annex, Table 4, 72.

⁷⁴ Judit Tóth: *Roma migration...*, 2013, i.m., 38-40.

A közbiztonság védelme a nagymértékű fenyegetésektől a vízumrendszer révén: illúzió. A vízum megtagadása esetleg kiszűri a zsebtolvajokat, kéregetőket, illegális árusokat, prostituált-jelölteteket, de nem alkalmas arra, hogy a nagy terrormerényletek még nem ismert elkövetőit, a külföldi kábítószer- vagy emberkereskedő láncolatok vezetőit azonosítsa. Ezek a személyek ugyanis könnyedén teljesítik a beutazáshoz szükséges anyagi feltételeket: lesz repülőjegyük, szállodafoglalásuk, igazolt anyagi forrásuk⁷⁵. A vízumszűrőn csak akkor akadnak fent, ha egyéb forrásból tudható veszélyes mivoltuk: ebben az esetben azonban akkor is kizárhatóak lennének a belépésből, ha a külső határra vízummentesen érkeznének, hiszen a vízum birtokosának sincs alanyi joga a belépésre, s a vízummentes országból érkező beléptetését is meg lehet tagadni. A 2001. szeptember 11-i támadásoknál tapasztalhattuk: mindegyik terroristának volt vízuma vagy tartózkodási engedélye.

A vízum és a menedékjog összefüggése a legkritikusabb. Egyfelől ma Szíria kapcsán érzékelhetjük, hogy a vízumkötelezettség a menekülés akadályja. Ha nem így lenne, aligha fordulna elő, hogy a 2,9 millió menekült közül mindössze mintegy százezren jutottak el az Európai Unióba⁷⁶, míg Libanonban 1,1 millió, Törökországban

⁷⁵ A Vízumkódex (az Európai Parlament és a Tanács 810/2009/ek rendelete) a következőket kívánja meg 14. cikkében:

„a) az utazás célját támogató dokumentumok;

b) a szállással kapcsolatos dokumentumok, vagy a szállás anyagi fedezete meglétének igazolása;

c) a Schengeni Határ-ellenőrzési Kódex 5. cikke (1) bekezdésének c) pontjával és (3) bekezdésével összhangban olyan dokumentumok, amelyek igazolják, hogy a kérelmező megfelelő fedezettel rendelkezik mind a tervezett tartózkodás időtartamára, mind pedig a származási vagy lakóhely szerinti országba való visszatéréshez vagy egy olyan harmadik országba történő átutazáshoz, ahová bizonyosan bebocsátják, illetve képes ezt a fedezetet jogszerűen biztosítani;

d) annak megítélését lehetővé tevő információ, hogy a kérelmező a kérelmezett vízum lejártá előtt el szándékozik hagyni a tagállamok területét.”

⁷⁶ A szám bizonytalan. Az Eurostat 2013-ra 50470 főt ad meg. Asylum applicants and first instance decisions on asylum applications: 2013 Eurostat, Statistics in Focus, Table 2, page 5. Az UNHCR 2014 júliusában 123600 főről nyilatkozott, elismerve, hogy a szám túlzó, mert a több kérelmet beadókat többször veszi figyelembe.

„U.N. asks Europe to take Syrian refugees as region saturated”
<http://www.reuters.com/article/2014/07/11/us-syria-crisis-refugees-idUSKBN0FG1ZZ20140711> (2014-07-26)

nyolcszázézer, Jordániában hatszázézer, de még Irakban is kétszázézer szíriai keresett oltalmat.⁷⁷ A vízumot mint hozzáférési akadályt már a délszláv háború idején bevetették: Ausztria 1992. július 2-án 00 órától visszaállította a vízumkötelezettséget a bosnyákokkal szemben, holott a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság állampolgárai korábban vízummentesen utazhattak be.⁷⁸ Kétségtelen, hogy a vízumkötelezettség eltörlése vezethet jobbra indokolatlan menedékjogi kérelmek benyújtásához, ahogyan az a délszláv államok vízumkötelezettségének megszüntetése után bekövetkezett.⁷⁹ Ez azonban nem törvényszerű, hiszen például a vízummentes latin-amerikai államok polgárai nem rohamozták meg az európai menedékjogi hivatalokat. A vízummentességet kihasználók reguláris, hosszú távú bevándorlókká szeretnének válni (sokan közülük egyszerűen szeretnének visszatérni azokba a nyugat-európai országokba, ahol a délszláv háború idején menekültként vagy oltalmazottként éltek). Mivel erre nem kapnak esélyt, a menekültstátuszért folyamodás eszközével élnek. Ez senkinek nem jó, hiszen elvonja az erőforrásokat a tényleges üldöztetés elől menekülők elől, miközben biztos elutasításra, kitoloncolásra és a schengeni térségből kitiltásra vezet. A megoldás azonban nem a vízumkényszer visszaállítása (bár ennek a lehetőségét a Bizottság javaslatára megteremtették⁸⁰), hanem a gyors és hatékony döntés az eljárásokban, ahogyan azt Svédország, Németország vagy Kanada alkalmazza.

A vízum stigmatizáló jellege a legerősebben az aszimmetrikus kétoldalú kapcsolatokban mutatkozik meg, amikor a két érintett

⁷⁷ UNHCR: Inter-Agency Regional Response for Syrian Refugees Egypt, Iraq, Jordan, Lebanon, Turkey, 6 - 12 July 2014, http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php#_ga=1.187414120.1793988378.1405419596

⁷⁸ Nagy Boldizsár: *A magyar menekültjog...*, 2012, i.m., 142.

⁷⁹ 2013-ban az EU-ban a vízummentes országokból származó menedékjogi kérelmek 97%-át (összesen 33000 kérelmet) a 2009-ben és 2011-ben vízummentessé tett öt nyugat-balkáni állam állampolgárai (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Montenegró és Szerbia – Koszovó nélkül) adták be. Frontex: Western Balkans Annual Risk Analysis 2014, Warsaw, 2014, 33

⁸⁰ Lásd a vízumpolitika alapját képező 539/2001/EK rendeletet módosító, 2013. december 11-én elfogadott 289/2013/EU rendelet (HL L 347/74, 2013.12.20) 1. cikkének 2. pontját.

állam egyikének polgárai vízummentesen léphetnek be a másik területére, de ez fordítva nincs így.⁸¹

7 *Az állampolgárság hazai terhei*

Az állampolgárság nemcsak jogokat ad, hanem kötelezettségekkel is jár. Ez a fejezet nem fog kitérni mindazokra a terhekre, emberi jogi szempontból bírálható kötelezettségekre, amelyeket az állam területi joghatóságánál fogva minden ott lakóra vagy tartózkodóra kiterjeszt. Így elméletileg nem tárgya e soroknak például az a francia tilalom, amely francia állampolgároknak és külföldieknek egyaránt megtiltja az egész arcot takaró ruhadarab (niqab) viselését.⁸² A figyelem azokra a szabályokra irányul, amelyek kizárólag a saját állampolgároknak terheket, míg a letelepedett külföldieket nem érintik.

Természetesen nincs mód részletekbe bocsátkozni, csak néhány általános észrevételnek jut hely.

7.1 *Kötelező katonai szolgálat*

A kötelező katonai szolgálat az állampolgárságról való gondolkodás központi eleme volt, talán a legfontosabb „állampolgári kötelesség”. Már a francia forradalom ismerte a sorozás és a kötelező katonai szolgálat intézményét, általánossá azonban a „Nagy Háború” előtt és alatt a 19. század végén és a 20. század kezdetén vált.⁸³ Úgy tűnik, hogy – békeidőben – már csupán néhány tucat ország tartja fent a sorkatonaság intézményét, köztük számos európai (például Észtország, Finnország, Oroszország, Svájc, Törökország).

Háborús helyzetben azonban a legtöbb ország hadba szólítja állampolgárait, legalábbis a férfiakat. A katonai kötelezettség vagy

⁸¹ Két példa. A magyar állampolgárok vízummentesen utazhatnak Tunéziába, de a tunéziaiaknak vízumra van szükségük a Magyarországra lépéshez. Az Egyesült Államok és Lengyelország viszonyában is az egyenlőtlenség az úr. A Bizottság küzdelmeiről a kölcsönösség elérése érdekében lásd: COM(2012) 681 final *Hetedik jelentés a viszonyosság elvével ellentétes vízumkötelezettség egyes harmadik országok általi fenntartásáról*, 2012. november 26.

⁸² Az Emberi Jogok Európai Bírósága a tilalmat az Emberi jogok európai egyezményével összeegyeztethetőnek találta. CASE OF S.A.S. v. FRANCE, (Application no. 43835/11) Nagytanács ítélete, 2014. július 1.

⁸³ Csapody Tamás: *Utak...*, 2005, i.m.

polgárháborúba szólít, vagy nemzetközi konfliktusba. Az utóbbin belül a katona vélheti úgy, hogy „igazságos”, „honvédő” háború részese, és érzékelheti úgy, hogy hatalmi ambíciók kiteljesítése végett kell meghalnia (mondjuk egy orosz katonának Afganisztánban).

A polgárháború rettenetét e sorok megírásakor éppen Ukrajna példáján lehet érzékelni: ukrán állampolgárok ukrán állampolgárokat ölnek meg: közülük sokan mozgósított civilek, akik akarataik ellenére kerülnek a frontra. Nem volt ez másképp akkor sem, amikor a besorozott vajdasági magyar férfiaknak kellett Milošević céljaiért harcolnia Koszovóban.

A gyérülő nemzetközi konfliktusok megítélése szemléletfüggő.⁸⁴ Az ENSZ felhatalmazásával végrehajtott katonai akciók legitimek, de az utóbbiakban sorozott katonák – tudtommal – önkéntes alapon vesznek részt, s a legtöbb katonai személy hivatásos, így az állampolgári kötelezettség fel sem merül.

Ha azonban nem az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt katonai akcióról van szó, akkor a sorozott katona akarata ellenére a harctéren találhatja magát, akkor is, ha minden porcikája ellenzi a adott akciót. Ha megszökik az állampolgári kötelezettség elől: dezertőr, hazaáruló, amiért akár statáriális bírósági eljárás és kivégzés is várhat rá. Csak abban bízhat, hogy államát a nemzetközi közösség elmarasztalja. Ebben az esetben a konfliktusban az elmarasztalt fél oldalán részvételre kötelezett (vagy bármely oldalon háborús bűncselekményre kötelezett) kombattáns megszabadulhat állampolgári terhétől: ha dezertál – legalábbis az EU államai – kötelesek őt menekültnek elismerni.⁸⁵

⁸⁴ Agresszió volt-e Afganisztán vagy Irak megtámadása, Jugoszlávia bombázása?

⁸⁵ Az úgynevezett kvalifikációs irányelv (az Európai Parlament és a Tanács 2011/95/EU irányelve (2011. december 13.) a harmadik országbeli állampolgárok és hontalan személyek nemzetközi védelemre jogosultként való elismerésére, az egységes menekült- vagy kiegészítő védelmet biztosító jogállásra, valamint a nyújtott védelem tartalmára vonatkozó szabályokról (átdolgozás)) 9§ (2) bek. e) pontja a következőképpen rendelkezik. Üldözésnek minősül, ezért megalapozza a menekültstátust a „konfliktushelyzetben történő katonai szolgálatmegtagadás miatti büntetőeljárás vagy büntetés, amennyiben a katonai szolgálat teljesítése bűncselekmény vagy a 12. cikk (2) bekezdése szerinti kizáró okok [béke elleni, háborús, vagy emberiség elleni cselekmény, súlyos, nem-politikai büntetés, vagy az ENSZ céljaiba vagy elveibe ütköző cselekedet - NB] hatálya alá tartozó valamely cselekmény elkövetésével járna.” A UNHCR mérvadó kézikönyve 171. pontjában így fogalmaz: „Nem elegendő, hogy az illető nem ért egyet kormányá-

7.2 A valláselhagyás tilalma

Az Egyesült Államok Kongresszusának jogi kutatóközpontja 2014 májusában közzétett egy tanulmányt,⁸⁶ amely 22 afrikai, közel-keleti és ázsiai ország jogalkotásában talált olyan szabályokat, amelyek az iszlám hit elhagyását büntetni rendelik. A sháriát szigorúan betartó országokban a büntetés: halál. A világsajtó több olyan esetről is tudósított, amikor nemzetközi nyomásra mégiscsak szabadon engedték a már halálraítélt személyt. Legutóbb 2014 júliusában volt erre példa, amikor a Szudánban egy keresztény férfivel megházasodott, és ezért száz korbácsütésre, majd akasztásra ítélt Mariam Ebrahimot több, mint egymillió aláírás (az Amnesty International gyűjtése) és nagy nemzetközi nyomás hatására engedték kuzadni Szudánból.⁸⁷ A valláselhagyás szankcionálása megkülönbözteti a bármely vallású külföldit a honos muszlimtól, mivel a büntetés csak az utóbbit (esetleg valamennyi muszlimot) fenyegeti.⁸⁸

7.3 Az országhagyás tilalma

A fejedelemhez, királyhoz, császárhoz hű alattvaló és a szuverén állam állampolgára közötti hasonlóság talán sehol sem erősebb, mint abban, ahogyan az állam állampolgárát mint a munkaerőt, potenciális

val bizonyos katonai akciók politikai megítélésében. Ahol azonban a katonai akciót, amelyben az egyén nem kíván részt venni, a nemzetközi közösség elítélte, mert az ellentétes az emberi viselkedés alapvető szabályaival, a dezertálásért vagy a szolgálat alóli kibúvásért járó büntetés – az Egyezmény szerinti definíció valamennyi egyéb követelményének fényében – önmagában is kimerítheti az üldözés kritériumát.” *Handbook on Procedures...* (1992)

⁸⁶ *Laws Criminalizing Apostasy in selected Jurisdictions* The Law Library of Congress, Global Legal Research Center May, 2014.

⁸⁷ *Sudanese woman spared death sentence for apostasy arrives in Italy* <http://www.theguardian.com/world/2014/jul/24/sudanese-woman-meriam-ibrahim-spared-death-sentence-apostasy-italy> (2014-07-26) A történetben külön figyelmet érdemel, hogy az asszony magát nem áttértnek, hanem eleve kereszténynek tartotta, mivel édesanyja is az volt. Az iszlám értelmezés szerint azonban a gyermek az apja vallását örökölte, ezért az, hogy ő magát kereszténynek tekintette, valláselhagyásnak minősült és halállal büntetettett.

⁸⁸ A tanulmány terjedelme nem engedte az egyes nemzeti büntetőtörvénykönyvek és vallási határozatok személyi hatályának (csak állampolgárok, vagy rezidens külföldi muszlimok is) vizsgálatát.

katonát vagy pénzügyi fejőstehenet magához köti⁸⁹. A történelem során nem a beutazáshoz való jogért kellett küzdeni, hanem a kivándorláshoz fűződőért, mert a feudális és a merkantilista szemlélet is termelési tényezőnek tekintette az embert, amelynek kivándorlás révén való elvesztésére nem állt készen, elég a 19. század végi kivándorlást korlátozó vagy legalább ellenőrző szabályokra gondolni. Az ország elhagyásának a jogát a II. világháború utáni emberi jogi dokumentumok kimondták ugyan,⁹⁰ de a gyakorlatban számos állam semmibe vette és veszi ma is. Aki a szocializmus idején Közép- és Kelet-Európában élt, pontosan tudja, hogy a (kék) útlevelelnél és a betétlaponál drágább kincs nemigen volt. Valamennyi totalitárius rendszerben az ország engedély nélküli elhagyása vagy a hazatérés megtagadása bűncselekmény volt, és a megmaradt diktatúrákban ma is az.

Általános az a meggyőződés, hogy a határ és a kiutazás ellenőrzése a szuverenitás nélkülözhetetlen eleme, de ez – mint a múlt és az EU gyakorlata is mutatja – nincs így⁹¹. Természetesen a határ ellenőrzése betölthet praktikus funkciókat (elkőborolt gyermekek vagy bűnözők feltartóztatása, a csempészet kizárása, járványügyi korlát felállítása), de egyikhez sincs szükség arra, hogy az állampolgár kiutazását engedélyhez kössék. Az csak az állam túlhatalmához kell, amelyet azonban általánosságban csak saját állampolgáraival szemben gyakorolhat. A külföldi kiutazásának megtiltása – normális

⁸⁹ John Torpey: *The invention...*, 2000, i.m.,18

⁹⁰ A Polgári és Politikai Jogok Egyezség okmányának (1976. évi 9. tvr) 12 cikk (2) bek. 2. „Mindenki szabadon elhagyhat bármely országot, ideértve saját országát is.” A (4) bekezdés rögzíti a hazatérés jogát. Az ország elhagyásához való jogot már az Emberi jogok egyetemes nyilatkozata is rögzítette (13. cikk (2) bekezdés. A C-33/07 ügyben (*Jipa*) 2008-ban az Európai Unió Bírósága egy Belgiumból kitoloncolt és ezért Romániában hároméves országhagyási tilalommal sújtani fenyegetett személy ügyében az előzetes döntéshozatali eljárásban született ítéletében kimondta, hogy az ország elhagyásának korlátozása csak rendkívüli esetben lehetséges, arra pusztán az a tény, hogy az állampolgárt egy másik EU-tagállam (még a csatlakozást megelőzően) kitoloncolta, nem ad alapot. „...*azt a körülményt, hogy egy uniós állampolgár egy másik tagállam területéről – ahol jogellenesen tartózkodott – történő kitoloncolását elrendelő intézkedés alanya, a származás szerinti tagállam nem veheti figyelembe a tekintetben, hogy korlátozza ezen állampolgár szabad mozgáshoz való jogát, kivéve, ha ez utóbbi magatartása valódi, közvetlen és kellően súlyos veszélyt jelent a társadalom valamely alapvető érdekére.*” 26. pont

⁹¹ Nagy Boldizsár: *A magyar menekültjog...*, 2012, i.m., 35.

esetben, ha nem túszokat akar szedni az állam – szűkre szabott korlátok között elképzelhető. (Ilyen lehet, ha a külföldi bűncselekmény szökésben levő elkövetője, súlyos, kifizetetlen köztartozása van, vagy nem azonosított személyazonosságú.)

7.4. Az egy-gyermek politika

Az állam és a területén lakók viszonya a családtervezés terén bonyolulttá válhat. Az egyik oldalon áll az abortusz korlátozása születésszám-növelési vagy vallás erkölcsi megfontolásokból, a másikon a születések korlátozása a gyermekszaporulat megnehezítésével vagy tiltásával. Ehelyütt az abortusz kérdéseivel nem foglalkozom, mert a tilalom – ismereteim szerint – a tilalmazó/korlátozó országokban nem állampolgár-specifikus, hanem általános. A másik oldalon áll a kínai családtervezési politika, amely szűk kivételekkel azt írja elő, hogy a családban csak egyetlen gyermek születhet, és súlyos szankciókkal fenyegeti a szabályt megszegőket. Ez a norma állampolgár-specifikus.⁹² Az egy-gyermek politika embertelen mintától nincs vita, hiszen megszegése súlyos pénzbüntetéssel, az állami állás elvesztésével, vagy onkológiai kezeléssel, mesterséges sterilizálással járhat.⁹³ Az államok megoszlanak abban, hogy menekültstátuszra jogosít-e ez az általánosan alkalmazott szabály (vagy éppen azért nem, mert az üldöztetésnek nincs a genfi egyezményben megjelölt speciális oka⁹⁴), de afelől nem lehet kétségünk, hogy mindez a kínai állampolgársággal járó terhek egyike.

⁹² Order of the President of the People's Republic of China No. 63 The Population and Family Planning Law of the People's Republic of China, adopted at the 25th Meeting of the Standing Committee of the Ninth National People's Congress of the People's Republic of China on December 29, 2001, is hereby promulgated and shall go into effect as of September 1, 2002. 17. szakasz. http://english.gov.cn/laws/2005-10/11/content_75954.htm (2014. július 26.)

⁹³ Ld. pl. az ausztrál bíróság döntését: SZNCK v MINISTER FOR IMMIGRATION & CITIZENSHIP, 2009. május 28. [2009] FMCA 399 <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=search&docid=4a55c4c52&skip=0&query=SZNCK%20v%20MINISTER%20FOR%20IMMIGRATION%20&%20CITIZENSHIP> (2014-07-26)

⁹⁴ Uo., ld. a bíróság visszautalásait az ügyben korábban eljárt testület (Refugee Review Tribunal) elutasító álláspontjára.

8 A felvett szálak összesodrása – konklúziók és javaslatok

Ez a tanulmány nem az állampolgárság intézménye ellen intézett támadás. Tudomásul veszem, hogy a kiváltságos állampolgársághoz számos előny (például az EU-n belüli szabad költözés és egyenlő bánásmódhoz való jog, valamint az EU-polgársághoz kapcsolódó előjogok) kötődik, s azt sem felejttem el, hogy a hontalan helyzete legtöbbször még a hátrányokat halmozó állampolgársággal bírókénál is rosszabb.

Több célt tűztem magam elé: egyfelől annak kimutatását, hogy a magyar közjogi rendszer, s azon belül az állampolgári és az országgyűlési választási jog alakulása politikai filozófiailag ellentmondásos rendszerhez vezetett, másfelől annak előtérbe helyezését, hogy bizonyos állampolgárságok igazságtalanul nagy terheket rónak az abba születettre.

Kimutattam, hogy a nyilvános diskurzus és a jog tartalma, valamint/vagy a mögöttes politikai szándék feloldhatatlan ellentmondásban van, illetve a fogalmak rendszerezett és illeszkedő használatát kizárja. Miközben a kormány retorikája határok feletti nemzetegyesítésről szól, és a tíz évvel ezelőtti tagadással teljesen szembe fordulva most azt sugallja, hogy az állampolgárság és az etnikai-történeti-kulturális nemzethez tartozás összeköthetőek, a jogalkotó valójában egy de-etnicizált szabályrendszert alkotott, amelyben már nem követelmény az, hogy az egyszerűsített honosítást (és ezzel a magyar választások kimenetelébe beleszólást) kérelmező magát magyarnak vallja. A rendszer logikája a birodalmi, klientúraépítő logika: az Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi, a Magyar Korona alá tartozó alattvalójának leszármazója – ha gagyog magyarul – állampolgár, és ezzel szavazó lehet.

Ezzel összefüggésben világossá vált az is, hogy a politikai közösség, az önkormányzó társadalom gondolata többé nem értelmezhető Magyarországon.⁹⁵ A hatalmat nem a magyar állampolgár-

⁹⁵ Amely már nem törekszik arra, hogy liberális, azaz az egyént tisztelő és az individuumot a képzelt közösség elé helyező állam legyen, amint azt a miniszterelnök külföldön elmondott beszédéből megtudhattuk. „A liberális társadalomszervezési elvekkel, módszerekkel szakítani kell – foglalt állást a kormányfő, aki szerint a korábbi liberális magyar állam nem védte meg a közösségi vagyont, nem kötelezte a mindenkori kormányt, hogy ismerje el a világban élő magyaroknak a magyar nemzethez való tartozását, nem védte meg az országot az eladósó-

ok (hiszen közülük 3-4 millió „néma”⁹⁶), nem is Magyarország népe (hiszen a huzamosan itt élő több, mint százezer külföldi az országos politikai jogokat nem élvez, viszont csonka szavazójoggal a soha Magyarországon nem éltek is rendelkeznek), s nem is a nemzet (hiszen számos tagja nem magyar állampolgár) gyakorolja, hanem egy olyan populáció, amelynek körvonalait a politikai önkény vonta meg.

Túllépve a magyar közjogi állapotok mizériáján, amellet érvelek, hogy az állampolgárság intézménye a 21. században pontosan úgy működik, mint a születési előjogok a feudalizmusban. Joseph Carens-szel és Ayelet Shachar-ral egyetértve⁹⁷ úgy vélem, hogy a születés helye, illetve a szülők pozíciója határozza meg a született gyermek életéselyeit, mivel azokat erősen determinálja az akkor elnyert állampolgárság. Ha igazságtalannak látjuk, hogy a jobbágy-nak született egész életében jobbágy marad, s az arisztokrata arisztokrata, a városban született polgár lakhat ott, ahova a paraszt nem költözhet be, akkor azt is igazságtalannak (morálisan elutasítandó-nak) kell tartanunk, hogy a szülők „vére” (állampolgársága, jus sanguinis rendszerekben), vagy a születés helyszíne (jus soli rendszerben) határozza meg a született személy jogosítványainak és terheinek csokrát.⁹⁸

Mi lenne akkor a megoldás? A szabadságot előnyben részesítő és az egyének veleszületetten egyenlő méltóságát valló elmélet

dottságtól, a családokat pedig az 'adósrabszolgaságtól'. Arra a kérdésre, hogy a nemzetállam, a liberális állam és a jóléti állam után mi következhet, Orbán Viktor szerint a magyar válasz az, hogy egy munkaalapú állam korszaka következhet el. „A munkaalapú állam korszaka következik” – Orbán Viktor beszéde a romániai Tusnádfördön 2014. július 26-án
http://www.miniszterelnok.hu/cikk/a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik_2014-07-26

⁹⁶ A puszta távollét 1939. szeptember 1 óta nem vezet az állampolgárság elvesztéséhez, így a jus sanguinis elve a végtelenbe futóan érvényesül.

⁹⁷ Carens: „Citizenship in Western liberal democracies is the modern equivalent of feudal privilege — an inherited status that greatly enhances one’s life chances. Like feudal birthright privileges, restrictive citizenship is hard to justify when one thinks about it closely.” Joseph Carens: *Aliens and citizens...*, 1987, i.m.,252.; Ayelet Shachar: *The birthright...*, 2009, i.m.,37-38.

⁹⁸ Uo., 8-10, 24, 27.

feladata az, hogy a születéssel az egyént sújtó egyenlőtlenség mérséklésén fáradozzon⁹⁹.

Több út járható. Közös bennük, hogy nagyon is elfogadják a közösség létét, s a társadalom szükségességét, de úgy vélik, hogy egy közösségbe születésnek nem szabad eleve elrendelt sorssá válnia. Mint Locke írta, ahogy a gyermeknek fel kell szabadulnia az apai hatalom alól, ugyanúgy lehetővé kell tenni az ember számára, hogy felnőtt fejjel azt a közösséget válassza, amelyet akar.¹⁰⁰

A közösségben/társadalomban élvezett jogok mennyisége az adott közösséghez/társadalomhoz kötöttség mértékével korreláljon. Az idő és a közös döntéseknek kitettség együtt határozza meg a beleszólás és a közösség fenntartásához/fennmaradásához megkívánt hozzájárulás mértékét. „Stakeholder citizenship” – mondja Bauböck, vagyis azok az egyének minősüljenek érdekelt állampolgárnak, akiknek „az életkörülményei jövőbeni jólétüket egy adott politikai közösség virágzásához kapcsolják”.¹⁰¹ „Jus nexi” ajánlja Shachar,¹⁰² aki

⁹⁹ Ez a tanulmány terjedelmi korlátai miatt mellőzte az EU-polgárságból fakadó következmények számbavételét. De ez a lábjegyzet rögzíti, hogy az állampolgársággal járó előnyök jó része az államnál kisebb vagy nagyobb egységtől is elnyerhető, legyen szó bár konzuli védelemről (amire az összes EU-polgár jogosult bármely tagállam képviselőjétől – tehát az EU-tól – egy harmadik államban, ha saját állama ott nem tart fenn képviselőt) vagy az egységes európai védelempolitikáról (amely még gyermekcipőben jár, de így is nagyobb biztonságot teremt, mint az egyes tagállamok sokszor amortizált hadserege és külügyminisztériuma).

¹⁰⁰ „Maguknak a kormányoknak a gyakorlata és a józan ész törvénye alapján egyaránt nyilvánvaló, hogy a gyermek nem születik egyetlen ország vagy kormány alattvalójának sem. Apjának hatalma és gondnoksága alatt áll, amíg nagykorúvá válik; attól fogva pedig szabad ember, aki szabadon dönt arról, hogy milyen kormánzatnak veti alá magát és milyen államhoz csatlakozik” Locke: *Értekezés...*, 1986 i.m., 118 §, 122.o

¹⁰¹ “The notion of stakeholding expresses, first, the idea that citizens have not merely fundamental interests in the outcomes of the political process, but a claim to be represented as participants in that process. Second, stakeholding serves as a criterion for assessing claims to membership and voting rights. Individuals whose circumstances of life link their future well-being to the flourishing of a particular polity should be recognized as stakeholders in that polity with a claim to participate in collective decision-making processes that shape the shared future of this political community. (Az eredeti lábjegyzetet elhagytam – NB)” Bauböck, Rainer: *Stakeholder citizenship...*, 2007 i.m., 2422

¹⁰² “What is required here is not mere physical presence in the territory but also the passage of time and social connectedness, the latter referring to the requisite

amellett érvel, hogy a pusztá jelenlétből ne fakadjon állampolgárság, hanem az adott közösséggel ápolt tényleges kapcsolatból, amiből az is következik, hogy két generációnyi távollét, érdemi kapcsolat nélkül vezessen az állampolgárság elvesztéséhez.¹⁰³

Van tehát kiút abból a dzsungelből, amelybe a 21. századi magyar közjogi szabályok vezettek. Megfelelően fegyelmezett gondolkodásra és a politikai filozófiára érzékeny jogalkotókra van csak szükség a megtalálásához...

FELHASZNÁLT IRODALOM

Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa könyvkiadó, 1992.

Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2008.

Bar-Yaacov, Nissim: *Dual Nationality*. London, Stevens and Sons, 1961.

Bauböck, Rainer: Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting. *Fordham Law Review*. 2007, 75(5). 2393–2447.

Carens, Joseph: Aliens and citizens: the case for open borders. *Review of Politics*, 1987, vol. 49. No. 2. 251 – 273.

Csapody Tamás: Utak és útvesztők – a sorkötelezettség története. *Valóság*, 2005, 11.
<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=656&lap=0>

Cserny Ákos (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest, Nemzeti Köszolgáltatási Egyetem, 2013.

„center of life” criteria, which itself can be interpreted in more generous or more stringent ways’ Sachar, Ayelet: *The birthright...*, 2009, i.m., 179.

¹⁰³ Uo. 180.

Guild, Elspeth: The border abroad – visas and border controls. In: Kees Groenendijk, Elspeth Guild és Paul Minderhoud (szerk.): *In search of Europe's Borders..* Hága, Kluwer, 2003, 87–104.

Gyenyey Laura: Kettős állampolgárság az Európai Unió erőterében. *justum Aequum Salutare IX.*, 2013, 2. 157–168.

Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees HCR/IP/4/Eng/REV.1 Geneva, UNHCR 1979 Reedited, January 1992

Howard, Marc Morjé: Variation in Dual Citizenship Policies - in the Countries of the EU. *International Migration Review* 39(3) (Fall 2005). 697-720

Joppke, Christian: The Inevitable Lightening of Citizenship. *Archive of European Sociology* (Archives européennes de sociologie), 2010, 51. 9 -32.

Kochenov, Dimitry: *Rounding up the Circle: The Mutation of Member States' Nationalities under the Pressure of EU Citizenship*, EU Working Papers RSCAS 2010/23, 6.

Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzatról.* Budapest, Gondolat, 1986.

Meloni, Annalisa: *Visa Policy within the European Union Structure.* Berlin, Springer, 2006.

Molnár Tamás: Remembering the forgotten: international legal regime protecting the stateless persons — stocktaking and new tendencies. *US-China Law Review*, 2014 July, Volume 11, Number 7, 822-848.

Nagy Boldizsár: *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszer-változástól az Európai Unióba lépésig* Erkölcsi, politikai-filozófiai és jogi vizsgálódások, Budapest, Gondolat, 2012.

Neumayer, Eric: Unequal access to foreign spaces: how states use visa restrictions to regulate mobility in a globalized world. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 2006, 31.1, 72-84.

Papp Imre: A politikai részvételi jogok. In: Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok* Budapest, Osiris, 2003. 737 – 790.

Pogonyi, Szabolcs: Dual citizenship and sovereignty. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 2011, Volume 39, Issue 5, 685-704.

Shachar, Ayelet: *The Birthright Lottery*. Cambridge, Mass. Harvard University Press, 2009.

Stibbe, Matthew: The Internment of Civilians by Belligerent States during the First World War and the Response of the International Committee of the Red Cross. *Journal of Contemporary History*, 2006. Jan., Vol. 41, No. 1, 5-19.

Szarka László, Vizi Balázs, Majtényi Balázs és Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Gondolat, 2007.

Torpey, John: *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

Tóth, Judit: Roma migration from a legal perspective. In: Vidra Zsuzsa (szerk.): *Roma migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak case*. Budapest, CEU Press, 2013, 23-52.

Tóth Judit: *Státuszjogok*. Budapest, Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás könyvek, 2004.

Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van?* Püski, 1997.

Walsh, Bernadette: Detention and deportation of foreign nationals in the United Kingdom during the Gulf conflict. In: Rowe, Peter (szerk.): *The Gulf War 1990–91 in International and English Law*, London Sweet & Maxwell, 1993, 268-293.

TÓTH JUDIT*

A honosítás jogintézményének alakulása az elmúlt húsz évben

A fejlett országokban az állampolgárság megszerzése egyszerre mércéje a *migrációs és az integrációs politika sikerének, miközben önálló célként is szerepel számos ország beilleszkedési politikájában az állampolgárság megszerzése.*¹ Noha sok szubjektív elem kerülhet be a nemzetközi összehasonlítást megalapozó indexekbe, mércékbe, a honosítás mindegyikben szerepel,² éppen annak súlya és az állampolgárság küszöb-jog jellege miatt („jog ahhoz, hogy jogaid lehessenek”). Az Európai Unióban pedig szubszidiárius jellegű, hiszen függ egy tagállami állampolgárság megszerzésétől, lététől, miközben önálló jogréteget képeznek az uniós polgárságból fakadó jogok (például szabad mozgás, munkavállalás joga egy másik tagállamban). Végül sajátos helyét az adja meg a mindenkori migrációs és integrációs politikákban, hogy az állampolgárság könnyű vagy éppen

* Tóth Judit, SZETE ÁJTK Alkotmányjogi Tanszék, Szeged, docens, skula@juris.u-szeged.hu

¹ Tóth, Judit: *Acquiring Nationality...*, 2009, i. m., 159-193.

² Csak néhány példa: Immigration and Asylum Committee 21st meeting of the National Contact Points on Integration (28 September 2007 – INTI Paper, Technical seminar „The acquisition of nationality, citizenship and national identity” Paris, 26-27 November 2007); The Acquisition and Loss of Nationality in Fifteen EU Member States. Project Co-ordinator: R. Bauböck (Institute for European Integration Research, Austrian Academy of Sciences, Vienna, supported by the European Commission). The Migrant Integration Policy Index by the Migration Policy Group and British Council project, supported by European Commission. It provides a comparative, quantitative, and updated database on the legal provisions passed across Europe for promoting the integration of non-EU migrants. These results are presented in clear, concise, and accessible format on 142 indicators. www.integrationindex.eu

nehéz megszerezhetősége a fogadó országban a lakosság identitását gyakran átalakítja.³

Noha az állampolgárság fogalmi megközelítése sokféle, mégis a nemzet önmeghatározásának, önképének a kifejeződése. Tilly szerint a kormányzat törekvése, hogy meghatározza, kikből, milyen csoportokból, kategóriákból áll a nemzet, miáltal ezeknek a csoportoknak, egyéneknek egyfajta viszonya alakul ki a kormányzattal, válaszvonalat húz a honosok és a kívülállók között. Az állampolgárság egyfajta keret vagy szerződés, amely teljesen nem definiálható, mivel a nemzetállamok nem csak területi formációk, hanem egyfajta szervezeti vagy polgári tagságból is felépülő entitások.⁴ Brubaker hozzáteszi, hogy e tagok egyenlők az államhoz fűződő jogaikban, és általában az ország területén tartózkodnak.⁵ Ugyanakkor az állampolgárság szimbolikus és érzelmi tagság is, a „mi” és az „ők” megkülönböztetése. A nemzetközi vándorlásnak pedig a több közösséghez kapcsolódó jellege a nemzeti tagság transznacionális jellegét erősíti fel.⁶ A formalistább megközelítés, így például Brinkmann szerint az állampolgárság az egyének jogi és formális státusa, Andrews és Turner megfogalmazásában pedig a jogok és kötelezettségek halmaza,⁷ amely ehhez a státushoz kapcsolódik. Alexander ezt kiegészíti azzal, hogy az állampolgárság⁸ a vándor polgári státusához tartozik, amely a jog és a politika kiemelt kérdésköre, és az állampolgárság biztosítása a nemzeti politika egyik célja, hogy valakit, bizonyos feltételekkel, a nemzet részévé tegyen, így választva el a többi embertől. Az uniós polgárság szintén egy nemzetállami tagságon alapszik. Bárhonnan is közelítünk, az állampolgársági politika két klasszikus kategóriája az etnikai nemzet és a polgári-területi értelemben vett nemzet dichotómiáját követi.

Az állampolgárság-szerzési jogcímek többfélék. A nemzeti jogok mintegy kétszáz éves története során fejlődtek, de csoportosításuk arra épül, hogy *ex lege* jellegűek-e (születéssel/leszármazással, államutódlással, nemzetközi szerződéssel, házasságkötéssel, család-jogi ténnyel, területen éléssel és egyéb feltételek teljesülésével, a

³ Tóth Judit: *Ethnic Citizenship...*, 2010, i. m., 211–240.

⁴ Hangan, Michael – Tilly, Charles (szerk.): *Extending Citizenship...*, 1999, i. m.

⁵ Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed...*, 1996, i. m.

⁶ Bauböck, Rainer: *Transnational Citizenship...*, 1995, i. m.

⁷ Andrews, Geoff (szerk.): *Citizenship...*, 1990, i. m.

⁸ Alexander, Michael: *Cities and Labour Immigration...*, 2007, i. m.

törvény erejénél fogva), vagy *hatósági/állami aktussal* lehet megszerezni egy ország állampolgárságát (kérelemre vagy hivatalból indított eljárás keretében, mérlegeléssel).

Az emberi jogi katalógusban is megjelenik az a követelmény, hogy egy letelepedett idegen állampolgárságot szerezhessen új hazájában. Az Európa Tanács állampolgárságról szóló Egyezményében (1997), az állampolgárság megszerzésén belül szerepelteti a honosítás jogcímét. Az állampolgárság megszerzéséről esik szó oly módon, hogy kivételes esetnek számít, ha nem tartózkodik az ország területén az állampolgárságot szerző, mert az állampolgár külföldön született, családjogi ténnyel szerzi meg az állampolgárságot, valamint kedvezményes szerzést rögzítenek az állampolgár házastársa vagy az állampolgár által örökbefogadott gyermek számára. Minden egyéb esetben az állampolgárság megszerzésekor az országban a jogszerű és rendszeres (állandó) tartózkodás szerepel a feltételek között, amely legfeljebb 10 év lehet a honosításnál (6. cikk 3. bek.). A honosításról kifejezetten rendelkező regula is az országban tartózkodó külföldi kérelmezőről szól. Az a rendelkezés pedig, miszerint a belső jogban rögzíthető, hogy az állampolgárság megszerzéséhez az állam megkívánja-e az előző állampolgárság megszüntetését – ha az lehetséges és ésszerűen elvárható –, ismételten a területen élő, tartózkodó kérelmezőre vonatkoztatják (16. cikk). Az Egyezmény eljárási garanciákat taglaló IV. fejezete, különösen annak 12. cikke is azt az értelmezést támasztja alá, hogy az állampolgárság-szerzési eljárásban született határozatok a belső jogban megszabott közigazgatási, bírósági jogorvoslati rendszert követik, amelyet elsődlegesen az ott élők vesznek igénybe, például az illetékességi szabályok révén. Így az Egyezményben csupán egyetlen bekezdésben rendelkeznek a honosításról, mert a megszerzés egyéb eseteire akartak általános követelményeket meghatározni, azzal, hogy a megszerzés feltételei közt, fő szabályként, a rendszeres (állandó) tartózkodás követelményét támasztják, amelynek nincs minimális ideje, csak maximuma.

Az ENSZ Egyezménye (1961), amely a hontalanság eseteinek csökkentéséről szól, szintén átfogóan rendelkezik az állampolgárság megszerzéséről, s nem speciálisan a honosításról, mivel célja a hontalanság megelőzése, felszámolása. E körben a külföldinek tartós, néhány évi ottlakását követelik meg, azaz bármilyen elnevezésű is a szerzési jogcím, az – egyebek mellett – a tartózkodáshoz kapcsolódik. Így az állampolgárság biztosítható a *ius sanguinis* vagy

a *ius soli* alapján, és ha *ex lege* erre nincs mód, úgy az hatósági aktussal történjen, oly módon, hogy az állampolgárság megszerzésénél nem lehetnek szigorúbb feltételek, mint a tartós, néhány évi ott-tartózkodás, a büntetlenség, illetve vele szemben 5 évnél kisebb szabadságvesztés kiszabása, továbbá meghatározott életkora, ha mindig hontalan volt, valamint a szülő állampolgárságának vizsgálata.

Megállapítható, hogy a nemzetközi szabályokból az állampolgárság megszerzésénél a fő szabály az ország területén tartózkodás, amennyiben nem *ex lege* szerzésről van szó. A kivételeket házastársakra, az állampolgár külföldön született gyermekeire, az örökbe fogadásra és a családjogi tényekkel szerzésre szűkítik le.

Ez a vállalkozónak, kenyérkeresőnek, befektetőnek a családjával együtt az ország területére költöző migráns és az általa *ott töltött idővel arányos beilleszkedést feltételező (követelő) modelljére épül*. Ehhez kapcsolódott, hogy az állampolgárság megadását emberi jogi és alapjogi védelem szempontjából követeljük meg a menekültek, a gyermekek és a hontalanok számára, mert ezzel biztonságot és küszöb-jogot nyerhetnek sok más jogviszonyhoz.

A magyar állampolgárság megszerzési jogcímei közül *csupán a honosítást vizsgálom meg*, mert a közjogi mérlegelés és döntési feltételek átalakulása segítségével megmutatkozhat, hogy a törvényhozó miként vélekedik az állampolgárságról és az idevándorlók-ról, a kérelmezőkről. Nem térek ki tehát a mennyiségileg is marginális, egyéb hatósági aktusokkal való szerzésre. A nemzetközi érdeklődés középpontjában álló honosításnál az elemzésben megkülönböztettem a kedvezmények nélküli esetet (*alapeset*), a családi-humanitárius jellegű kedvezményezést (*kedvezményes 1.*), az etnikai alapú előnyben részesítést (*kedvezményes 2.*) és a félig magyarrá vált külhoni-házastársak újfajta lánchonosítását (*kedvezményes 3.*) és a visszahonosítást.

Húsz év alatt *21 alkalommal módosították az állampolgársági törvényt*, azaz átlagosan évente. Mivel a honosítás követelményeit vizsgáltam, nem tértem ki az eljárási kérdésekre, sem a törvényben, sem az eljárási részleteket tartalmazó 125/1993. (IX.22.) Kormányrendelet változásaira. A legfőbb követelmények körébe tartozó magyarországi tartózkodás és a várakozási idő alól a köztársasági elnök felmentési felhatalmazása is módosult több esetben, azt nem számítva, hogy erre csak akkor volt módja, ha gyermekek vagy

az állam fontos érdekében került rá sor. Mivel ezek egyéni kivételek, azokról eleve nincs adat és nincs indoklás, így a fontos állami érdek fogalmához sem jutunk közelebb, ahogyan a kivétel és a fő szabály arányaihoz sem. Így ezek elemzését elhagytam.

Amit az alapeset és a kedvezményes esetek viszonyáról tudunk, az néhány globális adat. *1993 és 2010 között 134 887 fő kapott összesen honosítással, visszahonosítással állampolgárságot a KSH adatai szerint, amelyből 95-97%-os volt a kedvezményes esetek aránya.* Mára pár száz évente az alapeset, míg 2011-től a könnyített/gyorsított honosítások száma robbanásszerűen megugrott. *2011-2013 végéig mintegy 500 ezer honosítás volt (többes állampolgárság), amelyből 32%-ban az EU-n kívüli polgárok részesedtek*⁹.

1.táblázat. A honosítás követelményei az Áptv. módosítása tükrében, az új, változó elemek feltüntetésével

Honosítás	Alapeset	Kedvezményes 1.	Kedvezményes 2.	Visszahonosítás
1993 és 2001. június 30-a között	A kérelmező büntetlen előlete + a bírálatkor nem folyik ellene büntetőeljárás Lakhatása és megélhetése Magyarországon biztosított Honosítása államérdeket nem sért			
	Alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett nagykorú			
	Bevándorolási engedély + bejelentett lakcím + 8 év folyamatos magyarországi tartózkodás	Bevándorolási engedély vagy menekültként elismerés + bejelentett lakcím + 0-3 év folyamatos magyarországi tartózkodás, ha a) magyar állampolgárral legalább három éve érvényes házasságban él, vagy házassága a házastárs halálával szűnt meg; b) kiskorú gyermeke magyar állampolgár; c) magyar állampolgár fogadta örökbe, vagy	Bevándorolási engedély + bejelentett lakcím + 1 év magyarországi tartózkodás, ha a) magát magyar nemzetiségűnek vallja, és b) felmenője magyar állampolgár volt	Bevándorolási engedély + bejelentett lakcím, ha a kérelmező magyar állampolgársága megszűnt

⁹ *Népszava*, 2013 április 6., www.kormany.hu adatai alapján

		d) magyar hatóság menekültként elismerte, vagy		
		e) a kiskorút a szülővel együtt honosítják		
2001. július 1-től	Alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett nagykorú, <i>ha nincs törvényi kivétel</i> (cselekvőképtelen és a korlátozottan cselekvőképes, magyarországi felsőoktatási intézményben magyar nyelvű oktatásban diplomát szerzett, 65. életévét betöltötte vagy igazolja, hogy egészségi állapotának tartós és visszafordíthatatlan romlása miatt képtelen a vizsga letételére).			
		Bevándorlási engedély vagy menekültként elismerés + bejelentett lakcím + 0-3 év folyamatos magyarországi tartózkodás, ha		
		e) a kiskorút a szülővel együtt honosítják vagy szülője a magyar állampolgárságot megszerezte.		
		Bevándorlási engedély vagy menekültként elismerés + bejelentett lakcím + 5 év előzetes magyarországi tartózkodás, ha		
		a) az ország területén született;		
		b) kiskorúsága idején létesített magyarországi lakóhelyet;		
		c) hontalan.		
2004. április 30-ig	Bevándorlási vagy letelepedési engedély vagy menekültként elismerés + bejelentett lakcím + ...			
2005. december 31-ig	Bevándorlási vagy letelepedési engedély vagy menekültként elismerés vagy EGT tartózkodási engedéllyel rendelkező uniós polgár + bejelentett lakcím + ...			

2007. június 30-ig	Alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett nagykorú, <i>ha nincs törvényi kivétel</i> (cselekvőképtelen és a korlátozottan cselekvőképes, magyar tannyelvű nevelési-oktatási vagy felsőoktatási intézményben végzettséget szerzett, 65. életévét betöltötte vagy igazolja, hogy egészségi állapotának tartós és visszafordíthatatlan romlása miatt képtelen a vizsga letételére).			
			magyarországi tartózkodás, ha a) magát magyar nemzetiségűnek vallja, és b) felmenője magyar állampolgár volt.	
2010. augusztus 19-ig	Bevándorlási vagy letelepedési engedély vagy menekültként elismerés vagy szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személy, ha e jogát Magyarországon gyakorolja (regisztrációs igazolás) + bejelentett lakcím +...			
2011. január 1-től	Büntetlen előélet + a bírálatkor nem folyik ellene büntetőeljárás Honosítása közbiztonsági és nemzetbiztonsági érdeket nem sért			
	Lakhatása és megélhetése Magyarországon biztosított		Tartózkodás követelménye nélkül + magyar nyelvtudás	
	Alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett nagykorú, <i>ha nincs törvényi kivétel</i> (cselekvőképtelen és a korlátozottan cselekvőképes, magyar tannyelvű nevelési-oktatási vagy felsőoktatási intézményben végzettséget szerzett, 65. életévét betöltötte vagy igazolja, hogy egészségi állapotának tartós és visszafordíthatatlan romlása miatt képtelen a vizsga letételére).			
		Felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíti magyarországi származását + magyar nyelvtudását igazolja, ha nem kap felmentést cselekvőképessége (részleges/teljes) hiányában.	Akinek magyar állampolgársága megszűnt + magyar nyelvtudását igazolja	
2012. december 31-ig	A folyamatos magyarországi lakóhelytől, időtartamától kiskorú tekintetében el lehet tekinteni, ha honosítását a szülőjével együtt kéri, vagy szülője a magyar állampolgárságot megszerezte			

2013. március 1-től	Alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett nagykorú, <i>ha nincs törvényi kivétel</i> (cselekvőképtelen és a korlátozottan cselekvőképes, magyar tannyelvű nevelési-oktatási vagy felsőoktatási intézményben végzettséget szerzett, 60. életévét betöltötte vagy igazolja, hogy egészségi állapotának tartós és visszafordíthatatlan romlása miatt).		
			Kedvezményes 3.
			Büntetlen előélet + a bírálatkor nem folyik ellene büntetőeljárás + honosítása közbiztonsági és nemzetbiztonsági érdeket nem sért + legalább 10 éve érvényes házasságban él olyan személlyel, aki a kérelem benyújtásának időpontjában magyar állampolgár vagy legalább 5 éve érvényes házasságban él olyan személlyel, aki a kérelem beadásakor magyar állampolgár és közös gyermekük van + magyar nyelvtudását igazolja.

A módosítások szakaszolásából *párhuzamos, és egymással ellentétes folyamatok* rajzolódnak ki:

- a) Egyrészt egyfajta *változatlanság vagy kontinuitás*
- a valamennyi esetre vonatkozó minimális változtatás abban, hogy a kérelmező lakcíme –lakóhelye mit jelent, milyen jogállást kell előfeltételként a kérelem benyújtásához (bevándorlás/letelepedési engedély/EGT engedély/EU regisztrációs igazolás), amely azt is jelenti, hogy e téren nincs a honosításnak

- saját kritériuma az itteni életre, tartózkodásra vonatkozóan, mert az más szabályból (idegenrendészet) veszi át, arra épít;
- a honosítás nem sérthet állami, közrendi, nemzetbiztonsági érdeket, azaz a közbiztonság sérelmének a hiánya kötelező. Sajnos a jogesetek, határozatok indoklása és nyilvánossága hiányában nem állapítható meg, hogy a joggyakorlat stabil-e, vagy vannak benne elmozdulások, változások;
 - a kérelmező büntetlensége, sőt a vele szemben folyó büntető-eljárás is kizárt. Ez szigorúbb a nemzetközi jogi standardnál, és egyébként túlzottan nehezen ellenőrizhető ennyi többes állampolgár kérelmező esetében;
 - feltűnő a honosítási alapeset feltételeinek változatlansága, amely nagy kontrasztot jelent a többi, kedvezményes feltételek gyarapodásához képest, és így diszkriminatív lehet az azonos helyzetű emberek (honosítást kérelmezők homogén) csoportján belül.

b) Másrészt *jelentős fordulat* is bekövetkezett két évtized alatt:

- az állampolgári, alkotmányossági ismeretekből teendő vizsga jelentéktelenné vált, éppen a vizsga alóli felmentések kiterjesztésével, a vizsga bürokratizálásával és azzal, hogy a vizsgáztatás helyszíne távol került a külföldi lakóhelyétől. Noha volt ígéret a vizsga hatásának vizsgálatára és formálására, az érdemben nem következett be, éppen a marginalizálódása miatt;
- az etnikai preferencia nyíltságát (miszerint a magát magyar nemzetiségűnek valló vehette igénybe 18 évig a legnagyobb kedvezményt) mára eltakarja a formális követelmények paravánja (a kérelmezőnek legyen felmenője ex-állampolgár, magyar származású, tudjon magyarul). A látszólag semleges követelmények azért visszatetszők, mert a nyelvtudást nem tesztelik és nincs objektív mércéje sem, a felmenő rokonsági foka tetszőleges, a magyar származás csak valószínűsített, az asszimilálódott házastárs kedvezményezése pedig szintén a nem tesztelt magyar nyelvtudásra is épül. A nyelvtudás formalitássá válását bizonyítja, hogy az állampolgársági kérelem átvételkor a fővárosi és megyei kormányhivatal járási (fővárosi kerületi) hivatala vezetője, a konzuli tisztviselő, az integrált ügyfélszolgálati iroda vezetője, továbbá az állampolgársági

- ügyekben eljáró szerv a kérelmező személyazonossága mellett csak annyiban foglalkozik a nyelvismerettel, hogy ellenőrzi, azaz megnézi, hogy a nyomtatványon mit ikszelt be a kérelmező/házastársa („Ertem és beszélem a magyar nyelvet – igen/nem”), majd maga is ikszel („Tanúsítom, hogy a nagykorú, cselekvőképes kérelmező a magyar nyelvet érti és beszéli – igen/nem”), végül a lapot aláírja¹⁰;
- szakítja a magyarországi tartózkodás általános követelményével az etnikai célzatú kedvezményezés, mégpedig nyilatkozatok és statisztikák alapján, bizonyíthatóan úgy, hogy a kedvezmény nem kivétel, hanem a honosítás fő trendje. Ezzel már aligha tekinthető honosításnak ez a jogintézmény, oly mértékben eltávolodott annak hagyományos értelmezésétől, a tartózkodás integrációs modelljétől. Ezzel szemben az arab világban, ahol francia hatásra a magánjogi szabályok rendezik az állampolgárságot, a huzamos, megszakítás nélküli, 7-30 év közötti tartózkodás általános és kiemelt követelmény a rendes honosításnál.¹¹

A modell szerves a része az egykori magyar királyság visszaalakulása, a múltbeli *birodalmi építkezés folytatása és az etnikai terjeszkedés* az esszencializmus részeként. Magam ebbe tudom beleilleszteni a 2001 júliusától bevezetett névmódosítási szabályokat és a 2006 januárjától alkalmazott földrajzi nevek magyaros formájának a használatát is. Ugyanis a honosítást kérő külföldi egyidejűleg kérheti, hogy saját vagy felmenője egykori magyar születési családi nevét viselhesse; születési és házassági nevéből a nemre utaló végződés vagy névelem elhagyását, utónevének magyar megfelelőjét, házastársa vagy annak felmenője, illetve – özvegy, elvált családi állapot esetén – volt házastársa vagy annak felmenője egykori magyar születési családi nevét használhassa. A névmódosítási kérelmet okirattal vagy szakvéleménnyel kell alátámasztani, és azt a miniszter engedélyezi, amely az eskü- vagy fogadalomtétel napján lép hatályba. A névmódosítást anyakönyvezzik. Arra is mód van, hogy a honosítást kérő elhalt anyja nevének magyar nyelven való feltüntetését igényel-

¹⁰ 125/1993.(IX.22.) Korm.r.2.§(1) bek. módosította: 26/2011. (III. 10.) Korm. rendelet 3. §, 417/2012. (XII. 29.) Korm. rendelet 9. § a)-b).

¹¹ Parolin, Giancula P.: *Citizenship...*, 2009, i. m.

je, ha az anya nevét hivatalos okiratban magyar nyelven korábban feltüntették. (Áptv.20/A §). Ha a honosított irataiban szereplő külföldi helységnek volt hivatalos magyar elnevezése, a honosítási vagy visszahonosítási eljárás során a külföldi helységnek az egykori hivatalos magyar elnevezését kell használni. A honosítást vagy visszahonosítást kérő kérelmezheti, hogy az egykori hivatalos magyar elnevezése mellett a külföldi településnek az illető országban hivatalos elnevezését zárójelben is tüntessék fel. A kanton, tartomány vagy szövetségi tagállam nevét az anyakönyvi esemény időpontjában érvényes módon, az ország nevét pedig az anyakönyvi esemény időpontjában érvényes módon, magyar elnevezéssel kell bejegyezni. (Áptv.20/B §)

A kirajzolódó modellt nem teszi koherenssé az új *migrációs stratégia* sem. A százoldalas dokumentumban¹² az állampolgársági szabályok nem foglalnak el kiemelkedő helyet, és azoknak nincs szoros kapcsolata a társadalmi integrációval, feltehetőleg az erőteljes nemzetpolitikai, etnikai preferenciák miatt. Témánk szempontjából fontos, hogy

- a) a jövőben is fennmarad, azaz a migrációs politika és szabályozás tartós eleme lesz az egyszerűsített honosítás, ideértve annak már kiépített eljárási és igazgatási rendszerének megőrzését, illeszkedve az elfogadott nemzetpolitikai stratégiához és a nem-uniós állampolgárságú magyar nemzetiségűek beutazásának, tartózkodásának megkönnyítéséhez (ameddig nem szereznek magyar állampolgárságot);
- b) fennmarad az állampolgársági vizsga, annak mai nehézségi és követelményi szintje, amit nem feltétlenül ellensúlyoz, hogy a jelentkezők felkészítését támogatni kívánják, de az intézmény átfogó értékeléséről, reformjáról nincsen szó;
- c) kiterjesztenék a kedvezményes honosítást az oltalmazott, kísérő nélküli kiskorúakra és az utógondozottakra, hogy ők is az elismert menekültekhez hasonlóan folyamodhassanak magyar állampolgárságért (rövidebb várakozási idő);

¹² 1698/2013. (X. 4.) Korm. határozattal elfogadott Migrációs Stratégia és az azon alapuló, az Európai Unió által a 2014-2020-as ciklusban létrehozásra kerülő Menekültügyi és Migrációs Alaphoz kapcsolódó hétéves stratégiai tervdokumentum.

- d) a migrációs politika továbbra is horizontális, többszereplős és többpólusú marad, az állampolgársági szabályozás és az ügyintézés a KIM, BM és a BÁH vezetésével folyik tovább. Bár szó esik „az Integrációs Stratégia megalkotásáért felelős minisztérium kijelöléséről”, a migrációs politikai felelősségi rendszer tovább fragmentálódik, speciális, kormányzati koordinációs eszközök, technikák kialakítása nélkül;
- e) 2016-ig készül egy integrációs stratégia az érintett minisztériumok révén, alapvetően EU-forrásból, amely csupán a nemzetközi védelemben részesített személyekre, hontalanokra és a tartós letelepedés szándékával Magyarországon tartózkodó külföldiekre terjed ki. Bár „a határon túli magyarok sem zárandóak ki a beilleszkedési programokból, különösen, ha szóránymagyarság közösségéhez tartoznak, és érkezésüket megelőzően kevés kapcsolatuk volt az anyaországgal”, ezt az utalást nem egészítik ki konkrétumok (például a tervezett programok, kiadások arányosítása).

Összegzésként feltehetjük a kérdést: *milyen tanulságai vannak a honosítási szabályok 1993 óta tartó változásának?*

Az elemzett húsz év alatt 21 alkalommal módosították az állampolgársági törvényt, amely az 1993-ban konszenzussal kialakított modellt több elemében megváltoztatta. Ennek nyomán nem lett áttekinthető és koherens a rendszer, mivel a joggyakorlat egységessége, kidolgozottsága nem ítéhető meg. A szabályozási összetevők alapján a rendszer *heterogenitása nőtt*. Az alapeset és a kedvezményes esetek eltérő követelményei egyre távolodtak egymástól, különösen a magyarországi tartózkodási követelmény kiiktatásával. A heterogenitás tehát szétfeszíti, a honosítás alapjaiban egységes vagy összefüggő rendszeréről már nem beszélhetünk. A legkedvezményesebb honosítás már nem tekinthető honosításnak, inkább önálló állampolgárság szerzési jogcímnek. Célszerű lenne leválasztani a honosításról.

A honosítás alapesete változatlan, és éppen e jellege miatt vált *diszkriminatív*vá a honosítást kérelmezők homogén csoportjának egy része számára, akik már (bizonyos fokig) tudnak magyarul és ismerik az alkotmányos berendezkedést, a hazai történelmet és kultúrát, van egzisztenciájuk, legalább 10 éve itt élnek, ám mégsem lehet-

nek biztosak kérelmük teljesítésében, mert az, hatalmi mérlegeléssel, minden teljesülés ellenére megtagadható.¹³ Másfelől, a vegyes, külhoni családokban a családtagok honosítására 2013 márciusától bevezetett megkülönböztetés – a lánchonosítás mint új kedvezményes eset – is diszkriminatív az itt élő, vegyes családokhoz képest.

Szintén konstans eleme a honosítási követelményeknek a közrendi kifogástalanság, valamint a benyújtáskor megkívánt jogállás, továbbá egyes kedvezményes esetekben a kérelmező családi kapcsolatait érintő előírás. Ezek közül a közrend a leginkább enigmatikus, hiszen az állam érdekét, a nemzetbiztonságot, közbiztonságot sértő, veszélyeztető magatartás nyilvánvalóan nem azonos a büntetlen előélettel és a büntetőeljárás hatálya alatt állással, de a változó megfogalmazás inkább azt palástolja el, hogy az államérdek sérelmi mértékét kibővítették, a kizárást jelentő küszöböt leszállították a rendészeti jogkörrel rendelkező szervezeti kör szélesítéséhez és profiljához igazodva, hogy mindegyiknek beleszólása, betekintése legyen a kérelmekbe.

Változatlan az, hogy a honosításban a helyi közösségeknek, önkormányzatoknak nincs semmiféle szerepe. Az eskü- vagy fogadalom letételének a helye inkább kényelmi szempont, és mára a polgármesteri ünnepség helyett beérik a nagykövetségen is letehető esküvel, jelezve, hogy inkább egységes, központi, és nem helyi honosítási, állampolgársági rendszer létezik, különösen a magyarországi tartózkodás követelménye nélküli honosítás óta. Persze lehet, hogy az önkormányzatok beleszólásával még heterogénebb lenne az állampolgársági, honosítási rendszer. Másfelől ennek nem csak veszélyei¹⁴, de előnyei is lehetnének. Például a lassan kibontakozó kulturális pluralizmus, a vándorok igényeire reagáló integrációs programok révén létrejöhetne egy alulról felfelé haladó, decentralizált integrációs politika, mint Olaszországban, Hollandiában, Németországban, Kanadában.¹⁵ Ez azonban nem fogalmazódik meg a távlati migrációs és integrációs tervdokumentumban sem.

¹³ Tóth Judit – Körtvélyesi Zsolt: *Naturalisation in Hungary...*, 2011, i. m., 54-73.

¹⁴ Helbling, Marc: *Practising Citizenship...*, 2008, i. m.

¹⁵ Caponio, Tiziana –Borkert, Maren (szerk.): *The Local Dimension of Migration Policymaking*, 2010, i. m.

Továbbra sincs saját kritériuma a beilleszkedettség követelményeinek és azok mérésének, mert az etnikai, nemzetpolitikai keretből nem került ki az állampolgárság és a honosítás.¹⁶ Továbbá azért sem, mert a majdani integrációs politika nem akarja a nem etnikai nemzetközi migrációt fokozni, sem a tényleges támogató szolgáltatásokat anyagilag jelentősen megerősíteni az etnikai migránsok számára. A többieknek is csak külső forrásokból, szerényen és a hazai költségvetésből mértéktartóan biztosítanak forrásokat. A célzott migrációs politika nem akar érdemi fordulatot hozni az attitűdökben és a migráció által érintett szakpolitikákban (például foglalkoztatás, oktatás, innováció). Ide is kapcsolódik, hogy megmarad a rendszerben az az elem, hogy nincs indoklás és jogorvoslat – a jogi tények esetleges korrigálásán túl – az állampolgársági eljárásban, így a saját mérce még a jogalkalmazás révén sem bontakozhat ki a közrend, a lakhatás, a megélhetés, a magyar nyelvtudás, valamint a kivéltelt jelentő államérdekből honosítás tekintetében.

Az állampolgársági ismeretekből Magyarországon bevezetett vizsga, amely civil-területi politikai közösségként tekint a nemzetre, fokozatosan háttérbe szorult, reformja kérdéses. Ugyanis egyre kevesebb főre terjedt ki a mentesítések miatt, mivel az esszencialista nemzetbe beleszületés, leszármazás vált a honosítás fő áramává, azt pedig nem kell tesztelni, miként a magyar nyelvtudást sem. Az etnikai politikát igyekeztek ugyan formális jogi követelmények mögé bujtatni (a kérelmező felmenőjének magyar állampolgársága, a *magát magyar nemzetiségűnek valló* helyett beérik *a magyarul tud* kitételrel, az asszimiláns házastárs esetében is), ám a nemzet- és birodalomépítő, identitás- és nemzetpolitikai erőfeszítésekből¹⁷ kevés jut a hontalanok, gyermekek, a menekültek és a vegyes családokban a családtagok honosítására, az messze elmarad az etnikai preferenciák nagyvonalúságától.

Távolabbról tekintve az állampolgárságra és a honosításra, valójában azt firtatjuk, hogy miféle identitásunk és emlékezetünk van, kik vagyunk, hol a helyünk a világban. Ez alapvetően, elsődlegesen nem a közjogi és a közügyek megítélésére tartozik, hanem a *kulturális reprezentáció része*. Avagy Zombory Máté szemléletes hasonlatával és megfogalmazásával élve, ez a hazakép nem a politi-

¹⁶ Tóth Judit: Az állampolgárság szerepei, 2011, i. m., 13-64.

¹⁷ Tóth Judit: *The Impacts of EU Enlargement...* 2009, i. m., 101-112.

kai lojalitás kötelékére épít, hanem valamilyen természetes kötődésre, az odatarozás így nem választás kérdése, ahogy például a konszenzuális állampolgársági eszmében. „A *konstruált nemzettest*¹⁸, amely most forr össze egészé, nem egy politikai test, hanem még a politika előtti, függetlenül a közjogi berendezkedéstől és a történelmi időtől”. Így jön létre a „nemzeti kartográfia által kirajzolt haza”. Ez pedig nem az állam és a tagjai közti viszonyban létezik, ahogy Rousseau gondolta, hanem a nemzet fizikai otthonában, amely nem számol országhatárokkal, nemzetközi egyezményekkel, mert azt a sors jelöli ki. „Ezt a hazát nem a polgárok felelős és szabad társulása alkotja, hanem a mitikus egybevetettség, a rokonság, a hely testifizikai azonossága. Tehát tagjai nem engedelmessé válnak neki, hanem áldozatot hoznak érte, és nem választják, hanem választanak általa.”¹⁹

IRODALOM

Alexander, Michael: *Cities and Labour Immigration. Comparing Policy Responses in Amsterdam, Paris, Rome and Tel Aviv*. Aldershot: Ashgate, 2007.

Andrews, Geoff (szerk.): *Citizenship*. London, Lawrence and Wishart, 1990.

Bauböck, Rainer: *Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration*. Aldershot, Avebury, 1995.

Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Caponio, Tiziana – Borkert, Maren (szerk.): *The Local Dimension of Migration Policymaking*. Amsterdam University Press, 2010.

¹⁸ Zombory Máté: *Az emlékezés térképei...*, 2011, i. m.

¹⁹ Uo. 90-91.

Hangan, Michael – Tilly, Charles (szerk.): *Extending Citizenship. Reconfiguring States*. Lanham, Rowman & Littlefield, 1999.

Helbling, Marc: *Practising Citizenship and Heterogeneous Nationhood. Naturalisation in Swiss Municipalities*. Amsterdam University Press, 2008.

Parolin, Gianluca P.: *Citizenship in the Arab World – Kin, Religion and Nation-State*. Amsterdam University Press, 2009.

Tóth Judit: Acquiring Nationality: Is it a Goal, a Tool, or an Assessment of Integration? In: Niessen, Jan és Huddleston, Thomas (szerk.): *Legal Frameworks for the Integration of Third-Country Nationals*. Martinus Nijhoff Publishers, Vol.18 'Immigration and Asylum Law and Policy in Europe', Leiden–Boston, 2009, 159-193.

Tóth Judit: The Impacts of EU Enlargement on National Building and Citizenship Law. In: Guild, Elspeth; Groenendijk, Kees és Carrera, Sergio (szerk.): *Illiberal Liberal States – Immigration, Citizenship and Integration in the EU*. London, Ashgate, 2009, 101-112.

Tóth Judit: Ethnic Citizenship – Can it be Obtained and Tested? In: Van Oers, Ersbøll and Kostakopoulou (szerk.): *A Re-definition of Belonging?* Koninklijke Brill NV., The Netherlands, 2010, 211–240.

Tóth Judit: Az állampolgárság szerepe a migránsok beilleszkedésében. In: Kováts András (szerk.): *Magyarrá válni. Bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2011, 13-64.

Tóth Judit – Körtvélyesi Zsolt: Naturalisation in Hungary: Exclusion by Ethnic Preferences. *Open Citizenship*, „Exclusion and Discrimination”, Vol. 2, Summer 2011, 54-73. ISSN: 2191-5695 www.citizenshipforeurope.org

Zombory Máté: *Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után.* Budapest, L'Harmattan, 2011.

VASS ÁGNES*

Magyar törvény, szlovák diskurzus

Az egyszerűsített honosítás sajtóvitája Szlovákiában

A Magyar Országgyűlés által elfogadott, a magyar állampolgárságról szóló törvény módosítására¹ egyedül Szlovákia válaszolt jogi lépésekkel. Az egyszerűsített honosítás bevezetéséről szóló döntéssel egy napon a Szlovák Nemzeti Tanács is módosította a szlovák állampolgárságról szóló törvényt.² A módosítás értelmében az a szlovák állampolgár, aki „kifejezett akaratnyilvánítás” alapján felveszi egy másik állam állampolgárságát, elveszíti szlovák állampolgárságát.³ Az

* Vass Ágnes, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest, tudományos segédmunkatárs, vass.agnes@tk.mta.hu

¹ A Magyar Országgyűlés 2010. május 26-án fogadta el a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosítását, amellyel bevezette az egyszerűsített honosítási eljárást. Ennek értelmében az a nem magyar állampolgár, akinek valamelyik felmenője magyar állampolgársággal rendelkezett, vagy valószínűsíti magyarországi származását, valamint igazolja magyar nyelvtudását, kedvezményesen honosítható anélkül, hogy Magyarországon lakhellyel rendelkezne.

² 40/1993 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom občianstve Slovenskej republiky (40/1993-es számú, a Szlovák Nemzeti Tanács által elfogadott, a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló törvény).

³ Predpis č. 250/2010 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a doplná zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov: „(16) Štátny občan Slovenskej republiky stráca štátne občianstvo Slovenskej republiky dňom, ktorým na základe výslovného prejavu vôle, ktorým je žiadosť, vyhlásenie alebo iný úkon SMErujúci k nadobudnutiu cudzieho štátneho občianstva, dobrovoľne nadobudne cudzie štátne občianstvo. (17) K strate štátneho občianstva podľa odseku 16 nedôjde, ak štátny občan Slovenskej republiky nadobudol cudzie štátne občianstvo v súvislosti s uzavretím manželstva so štátnym občanom cudzieho štátu (...)” (250/2010-es számú törvény, mellyel módosul és kiegészül a Szlovák Köztársas-

új törvény azonban nem áll meg ennél: az a személy, aki felvett egy másik állampolgárságot, köteles ezt a tényt közölni a lakhelye szerint illetékes államigazgatási szervvel. Ennek elmulasztását a törvény 3319 eurós bírsággal bünteti. Szlovákia tehát azon uniós országok közé tartozik, amelyek nem támogatják a kettős állampolgárság gyakorlatát.⁴ Mindennek háttérben pedig a határon túl élő magyarok számára biztosított egyszerűsített honosítási eljárás bevezetéséről szóló döntés áll.

A szlovák parlament által elfogadott módosítást széles körű vita előzte meg, mivel a törvénymódosítás annak megalapozatlansága miatt jogi és politikai szempontból is támadható volt. A legfontosabb jogi szempont az volt, hogy a szlovák parlament által végül széles körben támogatott és elfogadott módosítás szembemegy a Szlovák Alkotmány 5. § (2) bekezdésével, mely így fogalmaz: „A Szlovák Köztársaság állampolgárságától akarata ellenére senki nem fosztható meg.”⁵ Az új jogszabály értelmében azonban a második állampolgárság megszerzésével a szlovák állampolgárság elvesztése

ság Nemzeti Tanácsa által elfogadott 40/1993-as számú, a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló törvény: „(16) A Szlovák Köztársaság állampolgára azon a napon, amikor kifejezett akaratnyilvánítás alapján felveszi egy másik állam állampolgárságát és igénylés, igazolás vagy bármilyen más erre vonatkozó igazolás létrejön erről, elveszíti szlovák állampolgárságát. (17) Nem kerül sor az állampolgárság 16. bekezdésben meghatározottak szerinti elvesztésére, amennyiben a Szlovák Köztársaság állampolgára egy másik állam állampolgárával kötött házasság által szerzett másik állampolgárságot (...)“ Forrás: <http://www.zbierka.sk>

⁴ Az uniós tagállamok közül Csehországban volt érvényben a szlovák szabályozással azonos rendelkezés, amely azonban 2014. január elsejétől megváltozott, vagyis Csehország is támogatja a kettős állampolgárságot. Észtország állampolgársági törvénye semmilyen esetben nem tolerálja azt, míg Dánia, Írország, Lettország, Litvánia, Hollandia és Spanyolország különböző esetek meghatározásával szintén igyekszik elkerülni a többes állampolgárság létrejöttét, az ő esetükben azonban nem beszélhetünk olyan szigorú szabályozásról, mint amilyen a szlovák. Meg kell említenünk még Németországot, mely egy másik EU-s ország vagy svájci állampolgárság esetén szintén engedi a többes állampolgárságot. Bővebb összefoglalásért lásd a <http://eudo-citizenship.eu/> oldalon található összehasonlításokat.

⁵ 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky: Čl. 5. (2) „Nikomú nemožno odňať štátne občianstvo Slovenskej republiky proti jeho vôli.“ (460/1992 sz. A Szlovák Köztársaság Alkotmánya 5. § (2.): „A Szlovák Köztársaság állampolgárságától akarata ellenére senki sem fosztható meg.“ Forrás: <http://www.zbierka.sk>

szinte automatikusan, a törvény által történik meg, anélkül, hogy a személy arról saját akaratából lemondana.

A 2010 nyarán bekövetkező kormányváltással hatalomra kerülő szlovák jobboldali-liberális politikai pártok nem értettek egyet az állampolgársági törvény Fico által véghezvitt módosításával, és egy évvel később a Híd-Most által a Szlovák Alkotmánybíróság elé került a törvény. Az AB azonban több évvel a benyújtást követően sem hozott érdemben döntést arról, hogy a három évvel korábban módosított állampolgársági törvény szembemegy-e a szlovák alkotmányban foglaltakkal vagy sem. Az AB tehetetlensége egyértelműen jelzi az ügy politikai érzékenységet: vélhetően annak kimondása, hogy a törvénymódosítás összhangban van a szlovák alkotmányban foglaltakkal, az alkotmányosság szempontjából is vállalhatatlan döntés lett volna, így a legfelsőbb taláros testület nem vállalta ezt a lépést. Ugyanakkor ennek ellenkezőjét sem mondták ki, hiszen azzal az egész szlovákiai politikai vezetés hitelességét kérdőjelezték volna meg nem csak szlovákiai, de nemzetközi szinten is. Így a látszat fenntartására alkalmasnak vélt zárt ajtós meghallgatások után érdemi döntés nélkül az Alkotmánybíróság 2014. január 29-i zárt ülésén határozatlan időre elhalasztotta az ügyet.⁶

Az egyszerűsített honosítás bevezetéséről szóló döntés – a státusz törvényhez hasonlóan – széles vitákat váltott ki Szlovákiában, és ezt nagyban befolyásolta az is, hogy a magyarországi döntés a szlovákiai parlamenti választások kampányának finisében született meg. Két héttel a választások előtt az egyszerűsített honosítás, a szlovákiai magyarok magyar állampolgársága és ennek vélt vagy valós következményei és veszélyei a szlovákiai választások egyik legfontosabb témakörévé váltak.

A magyar törvénymódosítás előtt egy nappal a Szlovák Nemzeti Tanács rendkívüli ülésen fogadta el nyilatkozatát, melyben elfogadhatatlannak tartotta a tervezett magyarországi döntést, főleg annak egyoldalúsága miatt. A szlovák állampolgársági törvény módosításának indokai között is szerepelt, hogy a nemzetközi jog szempontjából elfogadhatatlan az ilyen döntés meghozatala a kérdésben leginkább érintett államokkal történő bilaterális egyeztetések nélkül, és

⁶ Az AB döntéséről lásd: Ústavný súd Slovenskej republiky - Tlačová informácia č. 5/2014. Forrás: portal.concourt.sk

Magyarország ezzel a döntéssel megsérti a jószomszédi viszonyról megkötött szerződést is.⁷

A politikai vita során többek között azt is kifogásolták, hogy Magyarország anélkül ad állampolgárságot, hogy az adott személy az ország területén élne, illetve a kulturális kötődésen kívül bármilyen más – valós – viszonya lenne az országgal. A csupán a nemzeti hovatartozás alapján megadott állampolgárság gyakorlatát elutasították, még annak ellenére is, hogy korábban Szlovákia is alkalmazott hasonló gyakorlatot.⁸ A politikai diskurzus során a kettős állampolgárságot a „hazával” szembeni hűtlenséggel kötötték össze, mely Bauböck szerint a leggyakoribb ellenérv a többes állampolgársággal szemben.⁹ A hűtlenség mellett olyan kérdések is belekerültek az állampolgárságról kialakult vitába, mint a szlovák állam érdekeinek védelme, az ország területi egységének veszélyeztetése, valamint az is, hogy a magyar döntés által Szlovákia állampolgárainak 10%-a magyar állampolgárrá válhat anélkül, hogy Magyarország területén élne.¹⁰

E „veszélyek” elkerülése érdekében módosították tehát a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló törvényét, amely azonban több kérdést nem tisztázott. Nem definiálja világosan például a hatóságok szerepét, nincs részletezve jogkörük, és az sem, hogyan kell fellépniük abban az esetben, ha valakiről bebizonyoso-

⁷ *Vládny návrh zákona, ktorým sa mení a doplná zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov* (Kormányjavaslat a Szlovák Nemzeti Tanács által, a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló 40/1993-as számú törvény módosításáról.) (A) Všeobecná časť: (...) „Z hľadiska medzinárodného práva je obvyklé, že sa otázka dvojakého štátneho občianstva rieši na bilaterálnej úrovni medzi zúčastnenými štátmi s cieľom eliminovať negatívne dopady dvojakého štátneho občianstva.” (A nemzetközi jog értelmében az az elfogadott, ha a kettős állampolgárság kérdését az érintett államok bilaterális szinten tárgyalják meg egymás között, azzal a céllal, hogy a kettős állampolgárságból adódó negatív hatásokat megszüntessék.) A törvénymódosítás indoklása elérhető: www.nrsr.sk

⁸ Lásd a külföldi szlovákokról szóló törvényt: 474/2005 Z. z. Zákon o Slovákoch žijúcich v zahraničí a o zmene i doplnení niektorých zákonov.

⁹ Bauböck, Rainer: Citizenship and national identities... I.m., 1997, 297-334.

¹⁰ Erről lásd a sajtótájékoztatón elhangzottakat: Fico zvoláva pre dvojaké občianstvo Maďarov bezpečnostnú radu štátu. (2010. 05. 14.) <http://www.pravda.sk> ; Maďari schválili dvojaké občianstvo (2010. 05. 26.) <http://www.pravda.sk>; Fica maďarské občianstvo desí (2010. 05. 13.), <http://www.sme.sk> .

dik, hogy rendelkezik másik állampolgársággal is. Az így létrehozott joghézagok lehetőséget adnak arra, hogy a második állampolgársággal rendelkezők „eltitkolják” ezt a tényt.¹¹ A jelenleg rendelkezésre álló adatok szerint a szlovák kormány azon félelme, hogy a szlovákiai magyarok tömegesen válnak majd magyar állampolgárrá Szlovákia területén, eddig nem igazolódott be teljes mértékben mivel a belügyminisztérium információi szerint nem a magyar állampolgárság felvétele miatt veszítették el legtöbben szlovák állampolgárságukat. A cseh, német vagy osztrák állampolgárságot igénylő személyek ugyanis jóval többen vannak, mint azok a szlovák állampolgárok, akik az egyszerűsített honosítási eljárás során vették fel a magyar állampolgárságot.

E tanulmány azt vizsgálja, a szlovák nyelvű sajtóban milyen diskurzus, vita alakult ki a magyar és a szlovák állampolgársági törvény módosítása kapcsán, és ebben a diskurzusban miképpen kerül értelmezésre az állampolgárság és a nemzethez tartozás kapcsolata – egybeesik-e a kettő, az állampolgárság kifejezi-e a nemzethez tartozást vagy sem. Elemezzük továbbá azt is, milyen állampolgárság-értelmezések bontakoznak ki, és ezekre mennyire vannak hatással a szlovákiai és magyarországi politikai diskurzusokban kialakult érvrendszerek és fogalmi keretek.

A diskurzus jellemzői

Az utóbbi időszak politikai és társadalmi változásai is igazolják, amit már többen többféleképpen felvázoltak, hogy a nemzeti önmeghatározás, a nemzetépítés Szlovákiában sem lezárult folyamat. A nemzeti identitás meghatározása, megkonstruálása és dekonstruálása a különböző diskurzusokon keresztül zajlik, melyek átszövik a mindennapokat is.¹² A nemzeti önmeghatározás legfontosabb „helyszínei” a politikán kívül az oktatás, a média, valamint a törvényhozás. Ezek a csatornákon keresztül zajlik ugyanis legintenzívebben a szlovák nemzeti önkép meghatározása, mely folyamatban fontos szerepet kapnak azok a csoportok – valamint a velük való viszony –, melyek nemzetiségüket tekintve nem szlovákok. Az utóbbi néhány évben

¹¹ Dvojaké občianstvo núti krajanov klamat. Martina Kováčová, *SME*, 2010. 08. 20.

¹² Burzová, Petra: Towards a new past... 2012, i.m., 879-894.

elfogadott törvények egy része is ezt támasztja alá. A nyelvtörvény¹³ vagy a nemzeti szimbólumok használatáról szóló törvény¹⁴ a szlovák nemzet védelmét, a szlovák nemzeti identitás erősítését szolgálták, amelyek vélt vagy valós gyengülését a politikai elit általában az itt élő, nem szlovák nemzetiségű csoportokhoz köti.¹⁵ A politikai döntéshozatalban, illetve a törvényhozásban legitimációs alapként szolgál a „fenyegetés” vagy a „veszély”, mely a szlovák nemzet fejlődését, a szlovák nemzeti identitás változását szerintük negatívan befolyásolhatja. Az ilyen jellegű „veszély-narratíva” *spill-over* hatása a törvényhozáson kívül a társadalmi érintkezés, a társadalmi együttélés egyéb területein is megjelenik.¹⁶

Az állampolgársági törvény előzőekben bemutatott módosítása is feltehetően ebből a felfogásból született meg: azok, akik nem *csak* szlovák állampolgárok, nem képezhetik részét a szlovák állampolgárok által alkotott politikai közösségnek – ők hűtlenek lehetnek, veszélyeztethetik a szlovák állam érdekeit, biztonságát és területi egységét.¹⁷ A szlovák állampolgársági törvény módosításában, valamint a róla kialakult politikai diskurzusban is egyértelmű üzenetként fogalmazódott meg az a vágy, hogy az állam és a nemzet határainak ideális esetben egyazon határoknak kellene lenniük. Mivel azonban ez nincs így, az állampolgárságnak nem szabad tükröznie az egyén többes identitását. Ha a nemzeti identitás és az állampolgárság

¹³ 318/2009 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a doplníha zákon Národnej rady Slovenskej republiky č 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. (318/2009 sz. törvény, mely módosítja és kiegészíti a 270/1995-ös, a Szlovák Köztársaság államnyelvéről szóló törvényt). A törvény szigorúan (szerintem nem annyira szigorúan, talán elég lenne csak az, hogy korlátozza) korlátozza a kisebbségi nyelvhasználat lehetőségeit a szlovák nyelvvel szemben, illetve pénzbírsággal bünteti azokat, akik a törvény rendelkezéseit megsértik.

¹⁴ 200/2010 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a doplníha zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch Slovenskej republiky a ich používaní v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a doplníajú niektoré zákony (200/2010 sz. törvény, mely módosítja és kiegészíti a 63/1993-as számú, a Szlovák Köztársaság állami szimbólumairól szóló törvényt). A törvény szabályozza az állami szimbólumok (zászló, alkotmány szövege stb.) használatát, kötelezővé téve ezek megjelenítését például az állami iskolákban.

¹⁵ Chudžíková, Alena: National Identity... 2011, i.m. 110-127.

¹⁶ Mesežnikov, Grigorij; Gyárfášová, Oľga (2008): *Národný populizmus na Slovensku*. 2008, i.m.

¹⁷ Vašečka, Michal (2009): O vzťahoch k iným a k sebe...2009, i.m. 241-260.

nem is jelenti ugyanazt, az eredeti állampolgárságtól (ebben az esetben a szlováktól) „eltérő” nemzeti identitásnak nem szabad láthatóvá válnia egy másik állampolgárság által, mivel az gyengítheti a szlovák államiság integritását – legalábbis a szlovák politikai értelmezés szerint.

Laclau és Mouffe alapján Torfing azt állítja, hogy egy kérdés társadalmi jelentése nem eleve adott és nem is a társadalmi racionalitásból ered. A társadalmi jelentés a diskurzus részeként jön létre, melynek során komplex módon a cselekvést és a jelentést egyesíti egymással. Felfogásuk szerint a diskurzusnak mindig része a társadalmi ellentétek megkonstruálása is. A diskurzus kizökken helyéről, amennyiben olyan új események történnek, melyeket már nehéz vagy nem lehetséges megmagyarázni a már kialakított diszkurzív rendszerben.¹⁸ Az általunk vizsgált összefüggésben az állampolgárság és annak jelentése, valamint a szlovákiai magyarok szlovák/magyar állampolgársága alkotja a diskurzus középpontját. Az állampolgárság fogalmát onnantól, hogy a magyar országgyűlés elfogadta az egyszerűsített honosításról szóló törvénymódosítást, nem lehetett Szlovákiában a régi keretek között értelmezni.

Mint azt már a bevezetőben említettük, Szlovákia állampolgársági gyakorlatától nem idegen teljesen a 2010-ben bevezetett magyar példa. Szlovákia is adott állampolgárságot azoknak a szlovákoknak, akik nem az országban éltek, tehát az ún. etnikai alapon történő állampolgárság megadását a szlovák törvényhozás már jóval korábban alkalmazta.¹⁹ Azonban 2005-től ahhoz, hogy egy külföldi szlovák állampolgárságot kapjon, meghatározott ideig az ország területén kell tartózkodnia.²⁰ Az állampolgárságról kialakult diszkurzív

¹⁸ Torfing, Jacob: *Discourse Analysis and the Post-structuralism...* 2002, i.m. 54-56.

¹⁹ 70/1997 Z. z. Zákon o zahraničných Slovákoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov (70/1997 – A külföldi szlovákokról szóló törvény, valamint további törvények módosítása és kiegészítése). Valamint 474/2005 Z. z. Zákon o Slovákoch žijúcich v zahraničí a o zmene a doplnení niektorých zákonov (474/2005 – A külföldön élő szlovákokról szóló törvény, valamint további törvények módosítása és kiegészítése).

²⁰ 1997 és 2005 között Szlovákia is lehetővé tette a külföldön élő szlovákoknak, hogy szlovák állampolgársághoz jussanak anélkül, hogy az ország területén tartózkodnának. Ez a gyakorlat 2005-től megváltozott. A 344/2007-es számú törvény értelmében hároméves folyamatos Szlovákiában tartózkodás szükséges a

rendszer onnantól válik szűkebbé, hogy az egyszerűsített honosítás által úgy kaphat valaki állampolgárságot, hogy sem rövidebb, sem hosszabb ideig nem kell Magyarország területén tartózkodnia, és „csak” kulturális és/vagy nyelvi, nemzetiségi alapon kötődik az országhoz. Ez a tény önmagában is kizökkenti az állampolgárságról alkotott eddigi felfogást, mely által az általunk elemzett közéleti vita diszkurzív rendszere az egyén nemzeti identitása és az állampolgárság közötti kapcsolat értelmezésére szűkül. A Szlovákiában élő magyarok érintettsége újabb kérdéseket hoz be a közbeszédbe, olyanokat, amikkel korábban a szlovák közéletben nem foglalkoztak ennyire nyíltan és talán ennyire átfogóan sem.

Az egyszerűsített honosítással és a szlovák állampolgársági törvénnyel kapcsolatban kialakuló diskurzusnak több terepe volt. A politikain kívül a szakmai-tudományos diskurzus nem volt annyira jelentős és nem is foglalkozott olyan árnyaltan a kérdéssel, mint ahogy ezt a közéleti véleményformálók tették. Épp ezért ebben a tanulmányban ennek a koherens közéleti vitának az elemzésére vállalkozunk, amely során a 2010 májusától 2013 októberéig terjedő időszak azon írásait vetjük össze, melyekben megjelenik ez a téma.

A cél annak vizsgálata, hogy az állampolgárság fogalmának értelmezésénél az általunk vizsgált közéleti diskurzusban hogy jelennek meg a fentiekben kifejtett állítások: az itt kibontakozó diskurzusban a szlovák állampolgársági törvényt mennyiben látják a be nem fejezett nemzeti identitás megkonstruálására tett újabb kísérletnek és hogyan vélekednek egyáltalán az állampolgárság és a nemzethez tartozás viszonyáról.

A vizsgált napilapok a liberális *SME*, a főként gazdasági és társadalmi kérdésekkel foglalkozó *Hospodárske Noviny*, valamint a baloldali *Pravda*; a hetilapok közül pedig a konzervatív *Týždeň*.²¹ Ezek a lapok azok, melyek helyet adnak különféle politikai kommentároknak, véleményeknek, glosszáknak, vitáknak, diskurzusoknak, és nem csak a szlovák újságírók, hanem a társadalmi és tudományos élet elismert szereplőinek a tollából is olvashatunk hozzászólásokat. Az általunk vizsgált diskurzusban az újságírókon kívül szociológu-

külhoni szlovák státuszával rendelkező személynek ahhoz, hogy egyszerűsített eljárással szlovák állampolgárságot kapjon.

²¹ A hetilapok közül azért ezt az egyet választottuk, mert a többi politikai és társadalmi kérdésekkel foglalkozó lap vagy megszűnt időközben, vagy csak elektronikus formában érhető el, illetve országos lefedettsége nem teljes.

sok, politológusok, jogászok, volt politikusok és szlovákiai magyar értelmiségiek vettek részt. A választott napi- és hetilapok véleményformálóknak tekinthetők, a bennük zajló diskurzusnak fontos szerepe van a szlovákiai közéleti viták során, legfőbb terepét képezik a közbeszéd formálásának. Nem utolsó sorban azért is választottuk a fent megnevezett lapokat, mert ezek a legnagyobb példányszámban olvasott, nem bulvár jellegű lapok, a hetilapok közül pedig az általunk választott hetilap az, mely országosan olvasott és társadalmi-politikai kérdésekkel foglalkozik. Az országos olvasottsággal nem rendelkező, radikális vagy bulvár jellegű lapokat tehát ebben az írásban nem vizsgáltuk, mivel azok nem vesznek részt ilyen mértékben a közbeszéd formálásában, nem biztosítanak nagy mértékben terepet a véleményeknek és diskurzusoknak, valamint nem foglalkoznak ennyire árnyaltan az egyes kérdésekkel. Valamennyi olyan publicisztikai írás gyűjteményünk részét képezte, melyekben foglalkoztak a szlovák állampolgársági törvény vagy az egyszerűsített honosítás kérdésével.²² A mindennapi eseményekről tudósító híreket és bejegyzéseket ebben a tanulmányban tehát nem vizsgáltuk. Azokkal a publicisztikai írásokkal foglalkoztunk, melyekben a szlovák állampolgársági törvény módosítása, az egyszerűsített honosítás, a szlovákiai magyarok állampolgársága, maga az állampolgárság, a kettős állampolgárság kérdésköre megjelenik. Az írások elemzésekor azok tartalmát, a bennük felvetett kérdéseket, megfogalmazott álláspontokat vizsgáltuk, valamint azt, hogyan kapcsolódnak rá a már kialakult diskurzusra az egyes írások, milyen új elemeket, megközelítéseket emelnek be a vitába.

Az egyszerűsített honosítás és a rá adott szlovák reakció kapcsán kialakult diskurzus a fogalmak, kategóriák és elképzelések összessége, melyek a jelenségeknek megpróbálnak jelentést adni. A jelentéseket folyamatosan hozzák létre, és azok a diskurzus során új elemekkel bővülnek: példaként említhető az állampolgárság fogalma, mely nem eleve adott, hanem a diskurzus során határozzák meg, mit is jelent, és ehhez próbálják kapcsolni az egyén nemzeti identitását. A magyar törvény szlovákiai közéleti vitájának vizsgálatakor nem csak azt vizsgáljuk, mik azok a témakörök, fogalmak és elkép-

²² A cikkek teljes listáját lásd a felhasznált forrásoknál.

zelések, melyek hangsúlyosan megjelennek, hanem azt is, mik azok a kérdések, melyeket kerülnek, nem vesznek be a diskurzusba.²³

A vizsgált napi és hetilapok hasábjain és online felületein kialakult tematizáció alapvetően két szálon indult el, és ez alapján a cikkeket két fő csoportba tudjuk sorolni. Az egyik kategóriába azok az írások tartoznak, melyek inkább maradnak a politikai diskurzus által kialakított nyomvonalban, és csak annak határait bővítik. Az ide tartozó cikkek elsősorban az aktuális magyarországi és szlovákiai belpolitikai helyzetből indulnak ki, az ezek háttérben álló folyamatokat próbálják megmagyarázni: miért fogadták el a törvényt, mi áll ennek háttérben, milyen lehetséges következményekkel számolhatunk. Ezek elsősorban a *Pravdában* és a *Hospodárske Noviny*-ban jelentek meg. A másik szála azok a cikkek fűzhetőek fel, melyek az állampolgársággal kapcsolatos kérdéseket alulról, a mindennapi élet szintjéről közelítik meg. Ezekben jelenik meg a szlovákiai magyarság és annak kötődéseinek kérdése, az állampolgárság jelentése, valamint a kettős állampolgárságé is. Ilyen jellegű írásokat elsősorban a *SME* és a *Týždeň* hasábjain olvashatunk.

Témakörök

Az egyszerűsített honosítás

A vitában részt vevők az egyszerűsített honosítás elfogadását (tehát magát a döntést és annak körülményeit), valamint azt, hogy a határon túliak magyar állampolgárságot kaphatnak Magyarországtól, megpróbálják elválasztani egymástól.

Az egyszerűsített honosítás elfogadását alapvetően két irányból közelítik meg. Az egyik értelmezés leginkább az akkori magyar belpolitikai folyamatok eredményeként, ezek egyfajta lenyomataként értékeli a törvénymódosítást. A belpolitikai keretből nem lépnek ki, az egyszerűsített honosítást nem szemlélik összefüggéseiben. Annak

²³ „Ahhoz, hogy megértsünk egy mondatot vagy egy egész diskurzust, nem csak az adott diskurzuson belül előforduló szavakat vagy a szavak kiejtésekor a beszélő fejében megforduló elképzeléseket kell vizsgálni, hanem az argumentatív kontextusokat is. Figyelembe kell venni azokat az álláspontokat, amelyeket a beszélők kritizálnak, vagy amelyek ellen valamely indokot hoznak fel. Ha nem iSMErjük a szemben álló álláspontokat, elvesz az argumentatív jelentés”. Lásd: Billing, Michael: *Arguing and Thinking*. 1987, i.m., 91.

ellenére, hogy a státusztörvény elfogadása szintén nagy vitát váltott ki Szlovákiában, a mostani diskurzusban alig történik rá utalás.²⁴ Ha fel is idézik az akkor történeteket, azt az események tükrében teszik, a törvényről kialakult diskurzusra nem utalnak vissza. A másik megközelítés próbálja tágabban értelmezni a döntés háttérét – eszerint az egyszerűsített honosítás egyfajta jóvátétel Trianon miatt, illetve egyfajta törekvés arra, hogy a magyar nemzet egyesítése megtörténjen. Hogy mit is jelent ez a „jóvátétel” és „nemzetegyesítés”, eltérően magyarázzák. Vannak, akik az egyszerűsített honosítást úgy értelmezik, mint egy újabb fejezetet a magyar identitáspolitikai „nagykönyvében”, egy újabb lépést a magyar nemzetépítésről szóló „végtelen történetben”, melyben a kétharmados győzelmet arató magyar kormány megpróbálja reintegrálni a határon túliakat.²⁵

A kettős állampolgárság megadását a résztvevők szintén több pozícióból értékelik. Az egyik álláspont szerint a kettős állampolgárság megadása a Fidesz hatalmának megerősítésére tett kísérlet,²⁶ és bár a diskurzus kezdetekor még nem volt biztos a szavazati jog megadása, a diskurzusban részt vevők ennek bevezetését szinte ténylegként kezelték. A szavazati jog megadásával összefüggésben alakul ki a másik pozíció, melyben kilépnek a magyar belpolitikai keretből és próbálják tágabb összefüggésben értelmezni az eseményeket. Eszerint a magyar állampolgárság megadásával változás áll be a magyar-magyar viszonyban, vagyis megváltozik a magyar kormány határon túliakkal történő kapcsolattartásának módja: ezzel a lépéssel Magyarország jogot formál arra, hogy mint saját állampolgárait védelmező anyaország álljon ki a határon túli kisebbségi közösségek ér-

²⁴ Grigorij Mesežnikov: „Madarská hrozba“ na Slovensku ako konšpiračný stereotyp. *SME*, 2013. 09. 13.; Marián Repa: Orbánova ústava straší. *Pravda*, 2011. 04. 20.;

²⁵ Vladimír Jancura: V nekonečnom seriáli sa objavil nový motív. *Pravda*, 2010. 05. 14.; Peter Javůrek: Nedajme sa zavliecť do 19. storočia. *Pravda*, 2010. 05. 27.; Miroslav Čaplovič: Súťaž o väčšieho Maďara nemôže mať víťaza. *Pravda*, 2010. 05. 15.; Peter Schutz: Orbán spláca virtuálny dlh. *SME*, 2010. 05. 26.; Peter Morvay: V Pestí stále o tom istom. *SME*, 2010. 09. 28.; Peter Macsovszky: Rozľahlá ruská step Maďarskej politiky. *Pravda*, 2010.05.03.

²⁶ Ján Čarnogurský: Ako čelíť Orbánovi? Týždeň, 2010. 06. 06.; Miroslav Čaplovič: Dve nohy Orbána. *Pravda*, 2010. 05. 29.; Andrej Bán: Si Maďar? Preukáz svoju nevinu. Týždeň, 2011. 02. 14.

dekeiért.²⁷ Ezt egyértelműen negatív fejleményként értelmezik. A harmadik értelmezés szerint ezzel a döntéssel Magyarország elkezdett a Balkán felé orientálódni, hiszen az ilyen gyakorlat leginkább a balkáni régió országaira jellemző.²⁸ Magával a döntéssel, illetve annak elfogadásával a legtöbb szereplő nem ért egyet, ezt azonban a magyar belpolitikai folyamatok elemzésének pozíciójából teszik. Mint később látni fogjuk, a magyar állampolgárság felvételével alapvetően egyetértenek – pontosabban fogalmazva nem utasítják el azt, illetve a kettős állampolgárság gyakorlatát is egy pozitív gyakorlatnak tartják. A magyar törvény elfogadásának módjával és összefüggéseivel szemben azonban már inkább kritikusabbak és a politikai folyamatok átalakulását látják benne. A kérdés értelmezésénél látható az is, hogy a politikai diskurzustól nem térnek el teljesen, az továbbra is értelmezési keretet jelent számukra.

A szlovák állampolgársági törvény módosítása

A szlovák állampolgársági törvény módosítását valamennyi résztvevő ugyanabban a keretben értelmezi: azért kellett módosítani, mert a magyar állampolgársági törvény is módosult. A módosítás jogosságát vagy szükségességét nem kérdőjelezi meg vagy vonják kétségbe.

Tehát ki nem mondott egyetértés van a résztvevők között abban, hogy a szlovák reakciók – bizonyos szinten – jogosak, ám abban is egyetértés figyelhető meg, hogy ez a lépés nem nyújt megoldást a kialakult helyzetre.²⁹ A szlovák törvényt módosítás a már említett veszély-narratíva alapján értelmeződik, ezért válik „megértetté” a törvény – de hozzá kell tenni, hogy nem minden résztvevő számára. A vitában kevesen vannak azok, akik egyértelműen elutasítják a szlovák jogi lépéseket. Ha vannak is ilyen szereplők, ők is csak a magyar törvényt módosítás kritikája mellett teszik mindezt.

²⁷ Martin Hanus: Ach, tí naši Maďari. *Týždeň*, 2011. 01. 06.; Juraj Marušiak: Čkanie na Budapešť. *Pravda*, 2010. 11. 22.;

²⁸ Marián Repa: Balkán náš každodenný. *Pravda*, 2010. 05. 18.

²⁹ Lukáš Fila: Bezzubá slovenská odveta. *SME*, 2010. 05. 26.; Matej Hruška - Ondrej Lunter: Trianon a Kaliňák. *SME*, 2010. 05. 26.; Juraj Hrabko: Novela hlúpa a hlúpejšia. *SME*, 2010. 05. 30.

A magyar törvényt módosításhoz hasonlóan a szlovák lépést is legtöbbször az aktuális belpolitikai viszonyban értelmezik³⁰ – ha kritizálják a törvényt módosítást, azzal leginkább a politikai elittel, a szlovák politikával szembeni kritikájukat fogalmazzák meg. A szlovák–magyar politikai viszonyrendszerből nem tudnak kilépni, a szlovák törvényt módosítást és annak hatásait nem értelmezik e politikai keret nélkül. Azzal tehát, hogy Szlovákia reagált, a többség egyetért, azonban a törvény szellemét, annak kirekesztő és nacionalista karakterét általában elutasítják.³¹ A vitában résztvevők is érzékelik a bevezetésben tett állítások aktualitását, vagyis hogy a törvényhozás a szlovák politikai nemzetalkotás és nemzeti identitás-meghatározás egyik fontos csatornája, amely azonban ebben az esetben épp titkolózásra és a törvénnyel való szembehelyezkedésre kényszeríti azokat, akik nem szeretnék szülőföldjükön külföldiként élni.³² A kialakult helyzetet azonban ebből a szempontból nem vitatják mélyebben – a kérdésben érintett szlovák állampolgárokat a vitában két csoportra osztják: szlovákiai magyarokra és a többiekre (értsd Csehországban, Németországban, Ausztriában stb. dolgozók, akik ebben a vitában alig jelennek meg, holott ők is érintettek a kérdésben). A politikai elit által megfogalmazott veszély-narratíva tehát ebben a kérdésben is érezteti hatását, két szempontból is. Az egyik, hogy a szlovák állampolgársági törvény vitatásánál a résztvevők úgy értelmezik az állampolgárságot, mely nem láttatja az egyén nemzeti hovatartozását. Az állampolgárság számukra nem egyenlő a nemzethez tartozással. Ebben a diskurzusban szintén megfigyelhető, amire az állampolgárság fogalmának értelmezésekor is utalni fogunk, hogy a politikai diskurzuson kívül a magyarországi diskurzus is mennyire befolyásolja a szlovák közéleti vita során kialakított értelmezési kereteket. Mivel a magyarországi értelmezésben (nem csak a politikai diskurzus során) az állampolgársági törvény módosításának indokaként jelenik meg a nemzet jogi egyesítése az állampolgárság megadása által, a

³⁰ Dag Daniš: Fico v rukách Orbána. A Csákyho. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05. 19.; Dag Daniš: Skryté hrozby dvojakého občianstva. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05. 26.; Jaroslav Daniška: Prečo Orbán chválí Fica. *Týždeň*. 2012. 10. 16.

³¹ Grigorij Mesežnikov: Obhajoba „národno-štátných” záujmov naopak. *SME*, 2010.05.24.; Vlasta Mercová: Dvojaké občianstvo ako zbytočný strašiak. *Pravda*, 2010. 11.12.; Peter Javůrek: Kto si prihreje polievku? *Pravda*, 2011.03.25.

³² Pavel Novotný: Maďari nám občianstvo môžu zatajiť. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05.20.

szlovák értelmezés – nem csak a politikai, de az itt elemzett közéleti is – ezt elutasítja.

A másik pedig, hogy az egész törvénymódosítás szinte csak a szlovákiai magyarok miatt válik érdekessé, csakúgy, mint ahogy a politikai diskurzusban is.

Az állampolgárság és a kettős állampolgárság fogalma

Azt, hogy mit is jelent az állampolgárság (jelző nélkül), korábban nem övezte ilyen intenzitású nyilvános vita. Annak ellenére sem, hogy a szlovák állampolgársági törvénynek nem a 2010-es volt az első módosítása. Az állampolgárság újragondolását az egyszerűsített honosítás bevezetése indította el – ez készítette arra a szlovák közéleti szereplőket is, hogy definiálják, mit is jelent ez. Vašečka szerint az állampolgárság és annak tartalma volt az egyetlen „kiút” a nacionalista veszély-narratíva visszaszorítására. Az ő értelmezése szerint az állampolgárság eddigi szlovákiai értelmezése, illetve a szlovák állampolgárság értelmezése adta a legtisztább lehetőséget arra, hogy a szlovákiai társadalom ne etnikai alapon szerveződjön, illetve hogy a nemzetépítésbe az állampolgárság által belekerüljenek azok a csoportok is, amelyek tagjai nem szlovák nemzetiségűek. Az állampolgárságról alkotott jogi és politikai felfogás eddig nyitva hagyta a lehetőséget arra, hogy a szlovák államot alkotó egyének csoportjára mint politikai értelemben vett nemzetre tekinthessünk. Ennek a felfogásnak az erősítése szerinte befolyásolni tudta volna az élet más területein megjelenő nacionalista-etnikai alapon kirekesztő felfogást. A 2010-es törvénymódosítás azonban ezt a lehetőséget teljesen megszüntette, és az állampolgárság-felfogásban is megjelent a kirekesztésre alapozó szemlélet, mely hosszabb távon káros hatással lehet az egész társadalom fejlődésére is.³³

Az állampolgárság fogalmi értelmezésekor egy ki nem mondott konszenzus jön létre a résztvevők között: az állampolgárság jogok és kötelezettségek összessége, egy viszonyrendszer, mely az állam és az egyén között létrejön.³⁴ Az állampolgárság fogalmát nem kötik identitáshoz és nemzethez, az állampolgárság nem játszik sze-

³³ Vašečka, Michal: O vzťahoch k iným a k sebe...2009, i.m. 241-260. Vašečka, Michal (szerk.): *Nation über alles*. i.m., 2008.

³⁴ Silvia Porubánová: Drsné pohľadenie z Budapešti. *Pravda*, 2010. 05. 26.

repet az egyén nemzeti hovatartozásában. E diskurzusban fontos volt az egyszerűsített honosítás területén kivülisége, vagyis hogy nem kívánja meg a jövőbeni magyar állampolgároktól azt, hogy Magyarország területén tartózkodjanak (rövidebb vagy hosszabb ideig).³⁵ Itt érdemes megjegyezni, hogy a korábban meghozott, határon túli szlovákokról szóló törvény hasonló elv szerint szintén lehetővé tette a külhoni szlovákok számára, hogy kedvezményesen jussanak szlovák állampolgársághoz. A magyarországihoz hasonló szlovák rendelkezés azonban nem jelenik meg a diskurzusban, nem foglalkoznak az- zal, hogy Szlovákia már a magyar törvényt megelőzve korábban bevezette ezt a gyakorlatot. Fontos azonban mindjárt azt is hozzátenni, hogy a magyar törvénnyel ellentétben a szlovák törvény 2005-ös módosítása feltételként határozta meg az ország területén való tartózkodást.³⁶

A kettős/többses állampolgárság kérdése önmagában is megjelenik a diskurzusban, a szlovák-magyar jelző nélkül is.³⁷ A kettős állampolgárságot – mint állapotot – teljesen elfogadhatónak tartják, egyetértenek vele. A szlovákiai magyarok kettős állampolgársága kapcsán azonban már nem alakul ki ilyen egyértelmű álláspont, itt a vélemények eltérnek egymástól. Megfogalmazódik olyan álláspont, mely szerint érthető és elfogadható, ha egy szlovákiai magyar felveszi a magyar állampolgárságot úgy is, ha semmilyen tényleges kötődése nincs Magyarországhoz, és ez után is Szlovákiában él.³⁸ A másik álláspont ezzel kapcsolatban az, hogy azért nem éri meg felvenni nekik a magyar állampolgárságot, mert az semmivel nem ad számukra többet, mint a már meglévő szlovák.³⁹ Olyan álláspont, mely kifejezetten ellenezné azt, hogy a szlovákiai magyarok felvegyék a ma-

³⁵ Štefan Markuš: Je dvojaké občianstvo vnútornou záležitosťou štátu? *Pravda*, 2010. 05. 28.; Vlasta Mercová: Dvojaké občianstvo ako zbytočný strašiak. *Pravda*, 2010. 11.12.

³⁶ Predpis č. 265/2005 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a doplňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov. 265/2005-ös számú törvény, mellyel módosul és kiegészül a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa által elfogadott, a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló 40/1993-as számú törvény. Forrás: <http://www.zbierka.sk>

³⁷ Silvia Porubánová: Drsné pohladenie z Budapešti. *Pravda*, 2010. 05. 26.

³⁸ Marián Repa: Maďarská Haliganda. *Pravda*, 2011. 01. 03.

³⁹ Juraj Zervan: Ohrozuje nás maďarské dvojaké občianstvo? *Pravda*, 2010. 05. 14.

gyar állampolgárságot, a vizsgált szövegekben nem fogalmazódott meg. Láthatjuk tehát, hogy a diskurzus szintjén továbbra is „semleges” fogalom marad az állampolgárság, a kettős állampolgárság pedig alapvetően egy jó gyakorlatként jelenik meg, de a területi és praktikus megközelítésből nem lépnek ki – az állampolgárságnak akkor van főleg jelentősége, ha létezik valós kapcsolat az országgal. A legtöbb résztvevőnek az érzelmi viszonyulás, a nemzeti kötődés nem alapja az állampolgárság igénylésének.

Az állampolgárság ezen felfogása, mely szerint az nem jeleníti meg az egyén nemzeti identitását, tulajdonképpen érthető, ha abból az állításból indulunk ki, hogy a szlovák törvényhozás nagyon gyakran a csehországi és magyarországi változásokra „rezonál”.⁴⁰ Nincs ez másképp a közéleti diskurzusban sem. Az elemzésből is látszik, hogy a közéleti vita próbál távolságot tartani a politikai diskurzustól, ez azonban nem mindig valósul meg. A politikai érvelésben megjelenő veszély-narratíva, az ide köthető előítéletek, a szlovák társadalomban élő mítoszok és a történelmi emlékezet által táplált felfogásokat nem sikerült feloldani, és ez az általunk vizsgált diskurzuson is érezhető. Mindezek magyarázatot adnak arra, mi az oka annak, hogy ennyire kerülnek, illetve óvatosan értelmezik azt, hogy az állampolgárság a nemzethez tartozást is kifejezheti. Egyrészt azért, mert ez a felfogás a magyarországi diskurzusban megjelent, másrészt azért, mert ennek átvételével és elfogadásával a magyar törvénymódosítás sokkal érthetőbbé és elfogadhatóvá válna, valamint könnyebben lehetne értelmezni és elfogadni azt is, hogy a szlovákiai magyarok magyar állampolgárrá váljanak.

A szlovák–magyar viszony

Az állampolgárság körül kialakult vitában érintőlegesen ugyan, de foglalkoznak a két ország közötti viszonyal is.⁴¹ Ebben az összefüggésben a határ szimbolikus fogalomként jelenik meg, melyet átvitt és gyakorlati megközelítésben is tárgyalnak.⁴² A határ mint olyan a mai napig érezhetően jelen van (nincsenek például összekö-

⁴⁰ Kusá, Dagmar: The Slovak question and the Slovak answer... I.m. 275–305.r: The Slovak question and the Slovak answer... I.m. 275–305.

⁴¹ Peter Javůrek: Ako vycúvame z dvojakého občianstva? *Pravda*, 2010. 07. 17.

⁴² Peter Javůrek: Okienka normálnosti. *Pravda*, 2013. 07. 02.

tött autópályák vagy jól szervezett tömegközlekedés), és ez átvitt értelemben is korlátozza, lehatárolja a két nemzet közötti kapcsolatot. Az ebben a kérdésben kibontakozó diskurzus szerint a határok akkor szűnnének meg, ha a két nép jobban megismerhetné egymást, ebben azonban az állampolgárság nem egy fontos tényező.⁴³ A határ olyan értelemben nem jelenik meg, mint a Szlovákiában élő magyarok és szlovákok közötti törésvonal szinonimája, amiből következtethető, hogy ez a megközelítés a diskurzus e szintjén kikopóban van, illetve a szlovákiai magyar közösség más pozícióba került, inkább jelenti a szlovákiai társadalom részét⁴⁴ – itt azonban hozzá kell tenni, hogy ez még elég kezdetleges formában jelenik meg, ezért használjuk a feltételes módot.⁴⁵

A szlovákiai magyarok

A vita fontos részét képezi annak megválaszolása, mit is jelent a magyar állampolgárság a Szlovákiában élő magyarok számára. Ezt azonban próbálják a saját keretrendszerükben megtenni a résztvevők, vagyis csak néhány napilap esetében találkozhatunk azzal, hogy a szlovákiai magyar közéletből is hozzászólna valaki a vitához.⁴⁶ Két fő vélemény alakul ki: az egyik szerint egy szlovákiai magyar számára a magyar állampolgárság felvételének nincs jelentősége, hacsak nem él az országban. Mivel az állampolgárság fogalmát egy érzelmekek nélküli jogi viszonyként, illetve egy olyan, az egyén és az állam között létrejövő kapcsolatként értelmezik, melyben nincs szerepe az egyén nemzeti hovatartozásának, ezért ebben az összefüggésben a legtöbb résztvevő szerint a szlovákiai magyaroknak nincs okuk felvenni a magyar állampolgárságot.⁴⁷ Ezzel ellentétben a másik vélemény szerint – ők vannak kevesebben – a magyarsághoz, Magyarországhoz való érzelmi kötődés alapja lehet az állampolgárság igénylé-

⁴³ Peter Javůrek: Vojna kmeňov, vojna volov. *Pravda*, 2010. 05. 25.

⁴⁴ Kálmán Petőcz: Prestaňte už strašiť Maďarmi! *SME*, 2010. 05. 27.

⁴⁵ Peter Javůrek: Duni Dunaj a chyba za chybou sa valí. *Pravda*, 2010. 06. 01.

⁴⁶ Andrej Bán - Martin Hanus: Rozdvojení Maďari. *Týždeň*, 2011. 02. 12.; Jozef Majchrák - Eva Čobejová: Som ja kolektívne nebezpečenstvo? *Týždeň*, 2010. 06. 06.

⁴⁷ Marián Repa: Maďarská Haliganda. *Pravda*, 2011. 01. 03.; Martin Hric: Búda na Maďarov. *Pravda*, 2010. 11. 23.; Martin Kugla: Dvojaké občianstvo Maďarov nás neohrozí. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05. 20.

sének.⁴⁸ Ebben a megközelítésben is inkább a praktikus okok jelennek meg: természetesen szerintük, hogy egy szlovákiai magyarnak valamilyen szinten viszonya van Magyarországgal, hiszen magyar, magyarul beszél és adott egy kulturális kötődés – hogy ennek megélése a mindennapi életben könnyebb és egyszerűbb legyen, logikus, hogy él a lehetőséggel és felveszi az állampolgárságot, ebben semmi különleges nincs. Ebben az értelmezésben is tehát ott van a reális, valós viszony Magyarországgal: valaki ott tanul, dolgozik, vagy sokat ingázik a határon – e mindennapi kérdések megkönnyítését teszi lehetővé az állampolgárság.⁴⁹ E megközelítésből azonban az is lényeges, hogy ha nincs ilyen viszonyulás Magyarország felé, akkor az állampolgárság felvételének sincs olyan nagy jelentősége – a mindennapi élet szintjén ugyanis az otthoni, mindennapi dolgok fontosabbak, mint az útlevél színe.⁵⁰

A fentiekben kifejtettük, a vitában hogyan értelmezik a szlovák állampolgársági törvény módosítását. Ebben az értelmezési keretben új elemként jelenik meg, amikor a résztvevők a szlovákiai magyar közösség szempontjából értelmezik a törvényt. Ebben az összefüggésben a szlovák állampolgársági törvény módosítása nem a szlovák állam és az állampolgár közötti viszonyt rendezni kívánó jogi aktusként jelenik meg, hanem a szlovák államépítés és nemzetépítés egyik eszközeként, mely a szlovák állam és annak területén élő, más nemzetiségű személyek viszonyát próbálja szabályozni, mindezt pedig a már említett ellenség-narratívára alapozva.⁵¹ Más értelmezés szerint az eddigi húsz év kisebbségpolitikájának egy újabb „fejleménye” az állampolgársági törvény módosítása, mely tovább erősíti a félelem-narratívát és az aszimmetrikus viszonyokat. Ezzel a felfogással próbálnak szakítani a vitában részt vevők és a politikai diskurzussal szembehelyezkedve pozicionálják a szlovákiai magyar közösséget a szlovákiai társadalmon belül. Tagadhatatlan, hogy a vitára hatással vannak a szlovákiai és a magyarországi politikai folyamatok és az ott megjelenő értelmezések is, viszont a vita

⁴⁸ Peter Macsovszky: Keby tak Slováci boli Maďari. *Pravda*, 2010. 06. 02.

⁴⁹ Juraj Kušnierik: No a čo? *Týždeň*, 2011. 02. 14.

⁵⁰ Ján Kováč: Pre Maďarov je dôležitý dom, nie pas. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05. 28.; Ján Glovičko: Maďarské občianstvo? Nám ho netreba. *SME*. 2010. 05. 27.

⁵¹ Lukáš Krivošík: Čas vyvesiť vlajku. *Týždeň*, 2011. 04. 26.; Miroslav Kusý: Orbánova karta ako hlavný tromf. *SME*, 2010. 05. 25.

során megpróbálnak ezeken túllépni – ez a törekvés leginkább ebben az összefüggésben figyelhető meg. A résztvevők szerint ugyanis a szlovák állampolgársággal rendelkezők közössége alkotja a szlovákiai társadalmat, és annak az itt élő szlovákiai magyarok is részei, alakítói, függetlenül attól, hogy más a nemzetiségük. Attól pedig, hogy az állampolgárság esetlegesen többes kötődésüket kifejezheti, nem „veszélyeztetik” az ország integritását.

Érdemes megfigyelni, hogy a diskurzusban milyen megnevezéssel illetik a szlovákiai magyar közösséget. A „szlovákiai magyarok”, „itt élő magyarok” mellett gyakran találkozunk a „mi magyarjaink”, illetve a „hazai közösség” megnevezéssel is.⁵²

Összegzés

Az egyszerűsített honosítás elfogadása és a szlovák törvénymódosítás heves közéleti vitát indított el, melynek a szlovák nyelvű sajtó széles teret engedett. A kérdéskört többen többféle módon közelítették meg, ám a fentiekben ismertetett témák alkották e diskurzus gerincét. Több szempont alapján, összetetten vizsgálták meg a kérdést, a diskurzusban részt vevő szereplők pedig különböző pozíciókból szólalnak meg. Ezek a pozíciók tükrözik, hol húzódnak meg törésvonalak a diskurzus során megfogalmazott kérdésekben, nem csak a vitában részt vevők között, hanem tágabb értelemben is, tehát magában a szlovák társadalomban. A másik oldalról rögtön hozzá kell tenni, hogy a diskurzusban részt vevők alakítják is ezeket a törésvonalakat: véleményükkel mélyítik vagy élesítik, illetve szűkítik azokat. Az egyes fő témakörökön belül is különböző vélemények alakulnak ki, ugyanakkor a legtöbb kérdés esetében ki nem mondott konszenzus jön létre a szereplők között. Valamennyi általunk vizsgált lap a szlovák(iai) közélet több szereplőjét is megszólaltatta a diskurzus során, és egyik lapról sem állítható, hogy csupán egy véleményt, álláspontot képviselt volna. A konzervatívnak nevezhető *Týždeň* volt az, mely leginkább igyekezett a kérdést politikától mentesen bemutatni, a mindennapi élet szintjén, a valóban érintettek szempontjából elemezni a kialakult helyzetet.

⁵² Ján Čarnogurský: Ako čelit' Orbánovi? *Týždeň*, 2010. 06. 06.

Két esetben jön létre érezhető konszenzus: az egyik az egy-szerűsített honosítás kérdése, a másik pedig a szlovák állampolgár-sági törvény módosítása. Az előbbit a magyar belpolitikai folyama-tok eredményeként értelmezik, illetve ennek kapcsán létrejön egy, a Trianon-narratívát előtérbe helyező pozíció (az ide sorolható részt-vevők vannak kevesebben), és a jelenlegi magyarországi folyamato-kat okként feltüntető megfogalmazás. A szlovák állampolgársági törvény módosítása kapcsán a „veszély-narratíva” átvétele érződik a vitában: bizonyos szinten „érthető” az, hogy Szlovákia reagált, de a legtöbben nem értenek egyet a törvénymódosítás szellemiségével.

A nemzeti önmeghatározással, nemzeti identitással kapcsolat-ban kialakult korábbi vitákban nem kapott szerepet az állampolgár-ság, sem a politikai körökben, sem pedig azon kívül. Ebben a vitában tehát az is fontos feladatuk volt a résztvevőknek, hogy a politikai narratívában megjelenő állampolgárság-fogalmat elfogadják vagy esetlegesen új tartalommal töltsék meg. Az állampolgárság értelme-zésében megjelent a nemzethez való viszonyulás kérdése, mely ko-rábban nem képezte diskurzus tárgyát Szlovákiában. Eszerint az ál-lampolgárságnak nem szabad megjelenítenie az egyén esetleges töb-bes kötődését: egy állammal fennálló jogi viszonyt jelent az állam-polgárság, melyben a hangsúly azon van, mely országban él valaki, nem pedig azon, hogy mely nemzethez tartozónak vallja magát. A politikai értelmezés tehát a területiségből kiindulva értelmezi az ál-lampolgárságot, mely egy országhoz és nem pedig egy nemzethez való viszonyt jelent. A vita során nem sokban térnek el ettől az ér-telmezéstől, azonban sokkal rugalmasabban viszonyulnak a többes kötődés állampolgárságokon keresztül megnyilvánulásához.

Az állampolgárságról kialakult vita során is megerősítést nyertek a bevezetőben elmondott állítások. A magyarországi állam-polgárság-értelmezés, vagyis az, hogy az állampolgárság a nemzet-hez tartozást kifejezheti, egyértelműen hat a szlovákiai értelmezésre. Mivel a magyarországi értelmezés összeköti az állampolgárságot a nemzethez tartozással, a szlovák vitában ezt az értelmezést megpróbálják árnyaltabbá tenni: nem utasítják vissza egyértelműen, azonban hangsúlyosan jelenik meg az állampolgárság azon értelmezése, mely szerint ez elsősorban egy állam és az egyén közötti viszony. A szlo-vák állampolgárság elsősorban a szlovákiai politikai közösségben való tagságot jelenti, mely közösségbe azok is beletartoznak, akik nem szlovák nemzetiségűek.

A vita is bizonyítja, hogy a bevezetőben említett diskurzusok fontos szerepet játszanak a szlovák nemzeti identitás alakításában, és ez alól az állampolgárság kérdése sem kivétel. A kibontakozó vita megmutatja azt is, hogy a sajtó mennyiben van jelen ebben a folyamatban: a politikai diskurzus mellett (vagy azzal szemben) más megközelítésben próbálja újraértelmezni a kérdést. Az állampolgárságról kialakult vita során a politikai érvek megkérdőjelezése mellett megtörténik a szlovákiai magyar közösség egyfajta újrapozícionálása is, ami a politikai diskurzusból teljesen kimaradt. Az állampolgárság kapcsán kialakult vita mutatja tehát, hogy az identitással, önmeghatározással kapcsolatos kérdések megvitatásának egyik fontos tere maradt a média és azon belül a sajtó, amely korrigálja, újraértelmezi és próbálja feloldani a nemzeti önmeghatározással kapcsolatban az évek során kialakult, meglehetősen merev és egyoldalú politikai felfogást. Megpróbálják feloldani a politikai elit által kommunikált vesztély-narratívát, a résztvevők által felállított érvrendszerben azonban érezhetőek bizonytalanságok. A vita során felmerülő legfontosabb témakörök bemutatásakor is látszik, hogy a vitában részt vevők a nemzeti alapon történő társadalomszervezést bár kritizálják, azt egyértelműen és egyöntetűen nem utasítják el – ezt leginkább a szlovák állampolgársági törvény módosítása kapcsán kifejtett elgondolások is bizonyítják.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Bauböck, Rainer: Citizenship and national identities in the European Union. In: Eugen, Antalovsky; Josef, Melchior és Sonja, Puntcher-Riekmann (szerk.): *Integration durch Demokratie. Neue Impulse für die Europäische Union*. Marburg, Metropolis, 1997, 297-334.
- Billing, Michael: *Arguing and Thinking. A Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge University Press, 1987.
- Burzová, Petra: Towards a new past: Some reflections on nationalism in post-socialist Slovakia. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 2012, Vol. 40., Nr. 6., 879-894.

Chudžíková, Alena (2011): National Identity in the Political Discourse in Slovakia. *Sociologie Românească*, 2011, Vol. IX., Nr. 1., 110-127.

Mesežnikov, Grigorij és Gyárfášová, Oľga: *Národný populizmus na Slovensku*. Inštitút pre verejné otázky. Bratislava, 2008.

Kusá, Dagmar: The Slovak question and the Slovak answer: Citizenship during the quest for national self-determination and after. In: Bauböck, Rainer; Rechinig, Bernhard és Sievers, Wiebke (szerk.): *Citizenship Policies in New Europe*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 275–305.

Torfinng, Jacob: Discourse Analysis and the Post-structuralism of Laclau and Mouffe. *European Political Science*, 2002, Vol. 2., 54-56.

Vašečka, Michal: O vzťahoch k iným a k sebe: diverzita v krajine pod Tatrami. In: Bútorá, Martin ; Kollár, Miroslav; Mesežnikov, Grigorij és Bútorová, Zora (szerk.): *Kde SME? Mentálne mapy Slovenska*. Pozsony, Inštitút pre verejné otázky - Kalligram., 2009, 241-260.

Vašečka, Michal (szerk.): *Nation über alles*. Pozsony, Center for Research of Ethnicity and Culture, 2008.

ELEMZETT ÚJSÁGCIKKEK:

Andrej Bán: Si Maďar? Preukáž svoju nevinu. *Týždeň*, 2011. 02. 14.

Andrej Bán, Martin Hanus: Rozdvojení Maďari. *Týždeň*, 2011. 02. 12.

Miroslav Čaplovič: Dve nohy Orbána. *Pravda*, 2010. 05. 29.

Miroslav Čaplovič: Súťaž o väčšieho Maďara nemôže mať víťaza. *Pravda*, 2010. 05. 15.

Ján Čarnogurský: Ako čeliť Orbánovi? *Týždeň*, 2010. 06. 06.

Dag Daniš: Skryté hrozby dvojakeho občianstva. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05. 26.

Dag Daniš: Fico v rukách Orbána. A Csákyho. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05. 19.

Jaroslav Daniška: Prečo Orbán chváli Fica. *Týždeň*, 2012. 10. 16

Lukáš Fila: Bezzubá slovenská odveta. *SME*, 2010. 05. 26.

Ján Glovičko: Maďarské občianstvo? Nám ho netreba. *SME*, 2010. 05. 27.

Martin Hanus: Ach, tí naši Maďari. *Týždeň*, 2011. 01. 06.,

Juraj Hrabko: Novela hlúpa a hlúpejšia. *SME*, 2010. 05. 30.

Matej Hruška, Ondrej Lunter: Trianon a Kaliňák. *SME*, 2010. 05. 26.

Martin Hric: Búda na Maďarov. *Pravda*, 2010. 11. 23.

Vladimír Jancura: V nekonečnom seriáli sa objavil nový motív. *Pravda*, 2010. 05. 14.

Peter Javůrek: Ako vycúvame z dvojakeho občianstva? *Pravda*, 2010. 07. 17.

Peter Javůrek: Okienka normálnosti. *Pravda*, 2013. 07. 02.

Peter Javůrek: Kto si prihreje polievku? *Pravda*, 2011.03.25.

Peter Javůrek: Duní Dunaj a chyba za chybou sa valí. *Pravda*, 2010. 06. 01.

- Peter Javůrek: Nedajme sa zavliecť do 19. storočia. *Pravda*, 2010. 05. 27.
- Peter Javůrek: Vojna kmeňov, vojna volov. *Pravda*, 2010. 05. 25.
- Ján Kováč: Pre Maďarov je dôležitý dom, nie pas. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05. 28.
- Lukáš Krivošík: Čas vyvesiť vlajku. *Týždeň*, 2011. 04. 26.
- Martin Kugla: Dvojaké občianstvo Maďarov nás neohrozí. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05.20.
- Juraj Kušnierik: No a čo? *Týždeň*, 2011. 02. 14.
- Miroslav Kusý: Orbánova karta ako hlavný tromf. *SME*, 2010. 05. 25.
- Peter Macsovszky: Keby tak Slováci boli Maďari. *Pravda*, 2010. 06. 02.
- Peter Macsovszky: Rozľahlá ruská step Maďarskej politiky. *Pravda*, 2010.05.03.
- Jozef Majchrák - Eva Čobejová: Som ja kolektívne nebezpečenstvo? *Týždeň*, 2010. 06. 06.
- Štefan Markuš: Je dvojaké občianstvo vnútornou záležitosťou štátu? *Pravda*, 2010. 05. 28.
- Juraj Marušiak: Čakanie na Budapešť. *Pravda*, 2010. 11. 22.
- Vlasta Mercová: Dvojaké občianstvo ako zbytočný strašiak. *Pravda*, 2010. 11.12.
- Grigorij Mesežnikov: „Maďarská hrozba“ na Slovensku ako konšpiračný stereotyp. *SME*, 2013. 09. 13.

Grigorij Mesežnikov: Obhajoba „národno-štátných” záujmov naopak. *SME*, 2010.05.24.

Peter Morvay: V Pešti stále o tom istom. *SME*, 2010. 09. 28.

Pavel Novotný: Maďari nám občianstvo môžu zatajiť. *Hospodárske Noviny*, 2010. 05.20.

Kálmán Petőcz: Prestaňte už strašiť Maďarmi! *SME*, 2010. 05. 27.

Silvia Porubánová: Drsné pohladenie z Budapešti. *Pravda*, 2010. 05. 26.

Marián Repa: Maďarská Haliganda. *Pravda*, 2011. 01. 03.

Marián Repa: Orbánova ústava straší. *Pravda*, 2011. 04. 20.

Marián Repa: Balkán náš každodenný. *Pravda*, 2010. 05. 18.

Peter Schutz: Orbán spláca virtuálny dlh. *SME*, 2010. 05. 26.

Juraj Zervan: Ohrozuje nás maďarské dvojaké občianstvo? *Pravda*, 2010. 05. 14.

Fico zvoláva pre dvojaké občianstvo Maďarov bezpečnostnú radu štátu. *PRAVDA* (2010. 05. 14.); Maďari schválili dvojaké občianstvo *PRAVDA* (2010. 05. 26.)

Fica maďarské občianstvo desí. *SME* (2010. 05. 13.)

Dvojaké občianstvo núti krajanov klamať. Martina Kováčová, *SME*, 2010. 08. 20.

EGYÉB FORRÁSOK:

460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky. (A Szlovák Köztársaság Alkotmánya) forrás: www.zbierka.sk

- 40/1993 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o štátnom občianstve Slovenskej republiky (40/1993 a Szlovák Nemzeti Tanács által elfogadott, a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló törvény). Forrás: www.zbierka.sk
- 70/1997 Z. z. Zákon o zahraničných Slovákoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov (70/1997 – A külföldi szlovákokról szóló törvény, valamint további törvények módosítása és kiegészítése). Forrás: www.zbierka.sk
- 265/2005 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov. 265/2005-ös számú törvény, mellyel módosul és kiegészül a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa által elfogadott, a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló 40/1993-as számú törvény. Forrás: www.zbierka.sk
- 474/2005 Z. z. Zákon o Slovákoch žijúcich v zahraničí a o zmene a doplnení niektorých zákonov (474/2005 – A külföldön élő szlovákokról szóló törvény, valamint további törvények módosítása és kiegészítése). Forrás: www.zbierka.sk
- 344/2007 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. (344/2007-es számú törvény, mely módosítja és kiegészíti a 40/1993-as, a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló törvényt.). Forrás: www.zbierka.sk
- 318/2009 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. (318/2009 sz. törvény, mely módosítja és kiegészíti a 270/1995-ös, a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló törvényt). Forrás: www.zbierka.sk

200/2010 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 63/1993 Z. z. o štátnych symboloch Slovenskej republiky a ich používaní v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony (200/2010 sz. Törvény, mely módosítja és kiegészíti a 63/1993-as számú, a Szlovák Köztársaság állami szimbólumairól szóló törvényt). Forrás: www.zbierka.sk

250/2010 Z. z. Zákon, ktorým sa mení a doplna zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov (A Szlovák Köztársaság állampolgárságáról módosításáról szóló törvény) Forrás: www.zbierka.sk

Vládny návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 40/1993 Z. z. o štátnom občianstve Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov (Kormányjavaslat a Szlovák Nemzeti Tanács által, a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról szóló 40/1993-as számú törvény módosításáról.) A törvénymódosítás indoklása elérhető: www.nrsr.sk

PAPP Z. ATTILA *

Kisebbségi identitáskonstrukciók a kettős magyar állampolgárság által

Bevezető

Tanulmányunkban a magyar állampolgársági törvény által lehetővé vált, a külföldi magyarok által könnyített honosítási eljárásban megszerezhető állampolgársághoz való viszonyulások elemzésére teszünk kísérletet egy pilot-jellegű kvalitatív vizsgálat alapján. Röviden, arról szeretnénk képet kapni, hogy ez az állampolgárság (amelyet a későbbiekben szinonimaként „új állampolgársággal” vagy „kettős (magyar) állampolgársággal” is illetünk), hogyan hat ki arra a célcsoportra, amelynek tagjai egy másik országban szociológiai, demográfiai kisebbségi feltételek mellett élnek. Mivel fókuszcsoporthoz beszélgetésekre épülő vizsgálatról lesz szó, valójában azt kíséreljük meg elemezni, hogy az érintett szereplők diszkurzíve hogyan viszonyulnak a magyar állam részéről felkínált lehetőséghez, valamint azt, hogy az állampolgársághoz kapcsolódó identitás hogyan kapcsolódik a kisebbségben élők sajátos identitás-állapotához, a létező kötődéseikhez. Központi kérdésünk tehát egyrészt az, hogy a kisebbségi etnocentrizmus hogyan kapcsolódik a magyar állampolgárság és útlevel megszerzéséhez? Másodsorban pedig arra is választ szeretnénk kapni, milyen tényezők hatnak a magyarországi, illetve a saját társadalom irányába mutató kötődések szintjén, és mindebben az „új” állampolgárságból levezethető identitáselemek hogyan jelennek meg. Ahhoz, hogy erre válaszokat kapjunk, először körüljárjuk a többes állampolgárság, majd pedig a témánk szempontjából fontos-

* Papp Z. Attila, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest, tudományos főmunkatárs, pappz.attila@tk.mta.hu

nak tartott kisebbségi „lét” szociológiai és identitásbeli vetületeit, lehetséges értelmezéseit.

A többes állampolgárság néhány szociológiai vonatkozása

Az állampolgárság hagyományos értelemben egy ország és egy személy közötti „bijektív”, azaz olyan kapcsolat, amely azt feltételezi, hogy egy személynek egy és csakis egy állampolgársága lehet. Az állampolgárság által az egyén és az állam között jogi, de identitásbeli és érzelmi szimbíózis is létezik, hiszen kölcsönösen egymásra utaltak a különféle jogok és kötelezettségek által. E koncepció sokáig tartotta magát, és ez köszönt vissza a jogi szakirodalomban elhíresült Nottebohm-ügyben is, amikor a Nemzetközi Bíróság kimondta, hogy az állampolgárság „olyan jogi kötelék, amelynek alapja egy kötődés, mint társadalmi tény, a létezés, az érdek és érzelmek tényleges kapcsolata, a kölcsönös jogok és kötelezettségek fennállásával együtt”. A bíróság indoklása szerint az állampolgárság megszerzése az ember életében ritkán előforduló „komoly” dolog, ami által korábbi kötelékei megszűnnek és újak jönnek létre, és mindez az egyéni sorsokra hosszú távon is kihat.¹

Az állampolgárságot és honosítást, illetve az ezt fenntartani hivatott nemzeti identitást gyakran a házasság intézményéhez hasonlították, mondván, hogy itt kizáró jellegű, hosszú távú kapcsolatok kialakításáról, megszerzéséről és fenntartásáról van szó. Az ettől való eltérés pedig ritkának, tiltandónak számított, csakúgy, mint a nyugati keresztény világban a bigámia. Nem véletlen, hogy a többes állampolgárságra ráhúzott, leggyakrabban előforduló metafora a bi- vagy poligámia, hiszen ezek is olyan kapcsolatokként tételeződnek, ahol a lojalitás megkérdőjeleződhet. Az állampolgárság a klasszikus értelmezésben nem szüntethető meg, nem cserélhető le, akárcsak a

¹ „Naturalization is not a matter to be taken lightly. To seek and to obtain it is not something that happens frequently in the life of a human being. It involves his breaking of a bond of allegiance and his establishment of a new bond of allegiance. It may have far-reaching consequences and involve profound changes in the destiny of the individual who obtains it.” *Ld. International Court of Justice, Report of Judgement Advisory Opinions and Orders, NOTTEBOHM CASE (Lichenstein vs. Guatemala), Second Phase, Judgement of April 6th, 1955, p. 24.*

házasság sem volt az évszázadokon keresztül, és egyes egyházak szerint ma sem az.²

Az állampolgárságot „komolyan” vevő értelmezése azonban a globális világ elismerésével és tényként való kezelésével sokat változott. A globalizációhoz kapcsolódó életviteli gyakorlatok elterjedésével, a nemzetállami keretek kizárólagosságának csorbulásával tudatosult, hogy az identitás nem egy és örök, hanem kontextuális, aktuális helyzetek által meghatározott jellemzőkkel bír. A kettős és többes állampolgárság fogalmai így leggyakrabban a migráció, illetve a globalizáció kihívásaival kapcsolatosan kerülnek tárgyalásra, hiszen e kitágult világban a *jus sanguinis* és a *jus soli*, azaz a vérségi és területi elvek összemosódása még inkább lehetővé válik.³ A „klasszikus” kettős állampolgárság célcsoportja a bevándorlók, és e kontextusban az állampolgárság megszerzése a társadalmi, pontosabban a befogadó nemzetállamon belüli integráció eszközeként tételeződik. A globalizáció témakörében tárgyalt többes állampolgárság azonban már mintha veszített volna „nemzeti súlyából”, „komolyságából”, és az állampolgárság jobbára mint egy lehetséges tagság jelenik meg. Míg a klasszikus állampolgárság metaforája a „család” volt, addig a többes állampolgárságot a klubtagsághoz hasonlíthatjuk, amelyet egyéni döntés által szerezhetünk meg, avagy mondhatunk le róla.⁴ Ugyanakkor egy egyén egyszerre több klubnak is lehet a tagja, és mindenik szervezetben más-más identitását aktualizálhatja. Kérdés, persze, hogy a különféle kontextusok által meghatározott identitások között feszülnek-e ellentétek, és ha igen, e belső kognitív diszsonanciákat hogyan kezeli az egyén, avagy azok a közösségek, ahova tartozik.

Mindez azt is jelenti, hogy az állampolgárság ma már egyfajta rugalmassággal jellemezhető, az állampolgárság és az ehhez gyakran

² Aleinikoff, T. Alexander – Klusmeyer, Douglas: Plural Nationality: Facing the Future in a Migratory World. In: Weiner, Myron – Russel Stanton, Sharon (szerk.): *Demography and National Security*. New York, Berghahn, 2001. Martin, David A. – Aleinikoff, T. Alexander: Double Ties. In: *Foreign Policy*, 2002. 133:80–81. Pogonyi Szabolcs: Dual citizenship and sovereignty. In: *Nationalities Paper*. 2011, Vol. 39., 5. 685-704. Spiro, Peter J.: Dual citizenship as human right. I • In: *Con*, 2010, 1. 114.

³ E két elv összejátszása eredményeképpen jött létre a kettős állampolgárság. Spiro: *Dual...*, 2010, i.m., 113.

⁴ Spiro: *Dual...*, 2010, i.m., 119.

pragmatikusan társított útlelél is flexibilissé válik, az állampolgárság mondhatni elveszíti „nemzeti komolyságát”. Aihwa Ong szerint az útlelélben megtestesülő nemzeti jegyek globális feltételek közepette fokozatosan átadják a helyüket egy másfajta hamis használatnak: az állampolgárság és az útlelél közé nem tehetünk egyenlőségelet, azaz az útlelél egyre inkább nem a nemzeti hovatartozást fejezi ki.⁵ Amint az tanulmányunk későbbi részében is kiderül, a *flexible citizenship (passport)* jelensége egyértelműen érvényes a határon túli magyarok esetében is, hiszen az új magyar útlelél is lehetővé teszi azt a játékoságot, amelynek következtében az állampolgárságok vállalása is kontextuálisan meghatározott. Ugyanakkor alkalmazható azokra a többségekre (ukránokra, szerbekre, románokra) is, akik – legalábbis az elbeszélések szintjén – gyanúsnak mondható módon⁶ szereztek magyar állampolgárságot, az ő esetükben is az új állampolgárság pragmatikus, flexibilis módon egyéni életstratégiákba ágyazódik.⁷

Az EU-ban is megállapítható, hogy az állampolgárság egyre inkább elveszíti nemzeti, etnikai jellegét, és jobbra egy politikai közösség identitását bizonyító kötelékké vált.⁸ Az állampolgárság ugyan a politikai tagság kifejezésére szolgál, azonban ehhez a „hovatartozás”, a „gyökerezettség élménye” szükséges, mely lehetővé teszi a „generációk közötti összekapcsolódás érzését, és ezáltal egyfajta történelmi transzcendenciát és folyamatosságot” is.⁹ Csakhogy

⁵ Ong, Aihwa: *Flexible Citizenship. The Cultural Logics of Transnationality*. Duke University Press, 1999. Fox, Jonathan: Unpacking „Transnational Citizenship”. In: *Annual Review of Political Science*, 2005, 8. 171–201.

⁶ Ld. az erre specializálódott ukrán és orosz nyelvű honlapokat is, pl. <http://vengrija.com.ua/>.

L. még:

http://index.hu/gazdasag/2014/09/16/magyar_nyelven_szavaltak_szep_magyar_szoveget/?utm_source=facebook&utm_medium=share&utm_campaign=index

⁷ Convay, Dennis – Potter, Robert B. – Bernard, Godfrey St.: Dual citizenship or dual identity? Does transnationalism supplant ‘nationalism’ among returning Trinidadians? In: *Global Networks*. 2008, 4. 373–397.

⁸ Szabó Marcel: A többes állampolgárság – új nemzetközi és uniós perspektívák felé? In: *Állam és Jogtudomány*. 2013, 1-2. 143.

⁹ Rubio-Marin, Ruth: Transnational Politics and the Democratic Nation-State: Normative Challenges of Expatriate Voting and nationality Retention of Emigrants. In: *New York University Law Review*. 2006, 81. 136. Idézi Szabó Marcel: *A többes állampolgárság...* 2013, i.m. 143.

mindez viszonylagossá válik a többes identitással megáldott többes állampolgárság vállalása során, és felveti azt a kérdést, hogyan lehet lojálisnak lenni több állam irányába. A kérdésre többféle válasz is adható.

Először is könnyen belátható, hogy a többféle állampolgárság nem egyfajta súllyal esik latba az egyéni életvitel során, hiszen használati vagy érzelmi értéke más-más jellegű. Ez érvényes a migránsok esetében, illetve a nemzeti kisebbségek esetében is. A svéd kettős állampolgárság elfogadásának előzményeit elemezve Gustafson például arra is felhívja figyelmet, hogy a kettős állampolgárság intézménye ugyan kikezdi a „hagyományos” állampolgárság-konceptciók homogenizáló jellegét, de ugyanakkor egyfajta individualizációt is feltételez, mivel az új állampolgárság egyénenként szerkezhető meg. A migránsok esetében éles különbséget tehetünk a „küldő” és a „befogadó” országok állampolgárságai között: az előbbi az „őhaza”, a gyökerek továbbélésének mítoszát hordozzák, az utóbbi pedig praktikus-jogi okokból válik fontossá a társadalmi integráció során.¹⁰ Ezért a bevándorlók esetében nagy érzelmi teher volna, ha az új állampolgárságot csak úgy vehetnék fel, ha a korábbi állampolgárságukról és az ehhez kapcsolódó érzelmi kötelékeikről le kellene mondaniuk. Ugyanez elmondható a nem bevándorló, őshonos nemzeti kisebbségeket érintő potenciális kettős állampolgárokról is, hiszen az ő esetükben sem feltételezhetjük, hogy objektív és szubjektív szinten egyforma lenne az állampolgárság haszna vagy megítélése. A többféle állampolgárság kiegészíti egymást, és szubjektív szinten az egyének választanak ezek között, avagy valamilyen logika alapján hierarchikus viszonyba állítják: megkülönböztetik az elsődleges és a másodlagos állampolgárságokat. Ahogy Spiro fogalmazott, „egyik állampolgárság mindig édesebb, mint a másik”.¹¹ A két állampolgárság tehát két identitást hordoz(hat), de ezáltal nem bomlik meg az egyén pszichológiai egyensúlya: valamelyik ugyan kedvesebb – de ez valószínűleg kontextuálisan meghatározott. A „második” állampolgár-identitás a migránsok esetében komfortérzetből

¹⁰ Gustafson, Per: Globalisation, multiculturalism and individualism: the Swedish debate on dual citizenship. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2002, 3. 474.

¹¹ „...plural citizenship will almost always involve one citizenship that is dearer than the other.” Ld. Spiro, Peter J.: *Dual citizenship...*, 2010, i.m., 114.

vagy politikai-társadalmi hasznosságból lesz fontos, a nemzeti kisebbségek esetében pedig ezt a funkciót az elsődleges, lakóhelyhez és területiséghez kötött állampolgárság fogja betölteni.

Ha elfogadjuk a különféle állampolgárságok más-más gyakorlati értékét, akkor további dimenziók mentén is csoportosíthatjuk. Az érzelmi és praktikus okok mellett beláthatjuk azt is, hogy létezhet egy *társadalmi és egy politikai állampolgárság* is: előbbi a kettős állampolgárok mindennapi interakcióiban tetten érhető identitásával kapcsolatos, utóbbi pedig a politikai (különösen szavazati) jogok meglétével függ össze. A mindennapi interakciókban a kettős állampolgárok megítélése másképpen történik megengedő jogszabállyal, illetve tiltó jogi környezet közepette. Ha a jogszabály formálisan megengedő a kettős állampolgársággal szemben, az nem jelenti azt, hogy ne lépnének életbe olyan társadalmi mechanizmusok, amelyek megakadályozzák vagy diszkurzíve tiltják a kettős állampolgárságot. Ha egy ország jogszabálya formálisan is tiltja az állampolgárságot, a kettős állampolgárok – e tekintetben – rejtőzködni kényszerülnek a társadalmi interakciók során, és ez független attól, hogy élnek-e politikai jogaikkal vagy sem.

A többes állampolgárság ma már egyre elterjedtebb kategóriáján belül négyféle állampolgárságot különítenek el az egyes szerzők: a posztnacionális, a transznacionális, a globális és a szupranacionális állampolgárságot. Posztnacionális keretben az identitás jelentősége csökken, és az állampolgársággal nem rendelkezők kvázi tagsági jogaira is utal. A transznacionális állampolgárság klasszikusan a több állam által elismert állampolgárságokat, a globális állampolgárság pedig a nemzetit meghaladó politikai szervezetekhez való kötődéseket jelenti, míg a szupranacionális legjobb kifejezője az európai uniós állampolgárság.¹²

Az állampolgárság meghatározása az állam joga, és céljai függvényében definiálhatja ezek jellegét, dönthet arról is, hogy kíván-e első- és másodrendű állampolgárokat saját jogi keretei között fenntartani. Az állampolgárság meghatározása során érvényesített jogi kritériumok alapján szintén többféle többes állampolgárságot határozhatunk meg. Bauböck szerint például háromféle transznacionális állampolgár létezik: a két vagy több ország által is elismert többes állampolgárok mellett megkülönböztet két egymással ellenté-

¹² Szabó Marcel: *A többes állampolgárság...*, 2013, i.m. 143.

tes kategóriát is: az ún. *denizenship*eket, illetve az *ethnizenship*eket. A *denizenship* azokra a személyekre vonatkozik, akik tartósan egy másik országban élnek, anélkül, hogy ott állampolgárságot igényelnének, az utóbbi pedig a nemzeti kisebbségek és anyaország állampolgárság-jellegű kapcsolatára utal. Az *ethnizenship* tehát olyan állampolgárságot jelent, amelyet egy ország területén életvitelszerűen nem élő, egy másik állampolgárságot bíró személy etnikai (nyelvi, kulturális, származási) alapon megszerezhet.

A kettős/többses állampolgárság elterjedése a globális feltételek közepette egyre inkább elfogadott, ahogyan arról Bloemraad fogalmazott, ti. hogy a kettős állampolgárság a transznacionalizmus oka és következménye is, mivel egyrészt elősegíti azt, másrészt pedig többes identitásokat vagy több országhoz kapcsolódó kötődéseket is kitermel.¹³ Tudatában lévén annak, hogy egyéni szinten a többes állampolgárság előnyökkel is járhat, mégis fel kell tennünk a kérdést, hogy milyen kockázatokat rejteget a többes állampolgárság. Ez azért is érdekes kérdés, mert bármilyen állampolgárság egyszerre hordozza a kizárás és befogadás mozzanatait, amelyet az érintett országok többek között a jogok és kötelezettségek rendszerén keresztül érvényesíthetnek. A kettős állampolgárság mellett egyéni jogként érvelő Spiro is azt állítja, hogy ez ellen még liberális perspektívából is két nagy ellenérv hozható fel. A kettős állampolgárság egyrészt egyenlőtlenségeket termel, mivel mindenkinek nem adatik meg ennek birtoklása, másrészt pedig aláaknázza a polgári, társadalmi szolidaritást. Míg az előbbi ellenérvet könnyen visszaveri, azt állítva, hogy a kettős állampolgárság megtagadása is éppúgy egyenlőtlenséget szül azok számára, akik egy más országban élnek,¹⁴ addig a szolidaritás elleni érvet végül „érzelmi” szinten tudja megválaszolni. A szolidaritás klasszikus formái, mint a sorkatonaság, az adófizetés szabályozható a kettős állampolgárok esetében, ám az állampolgárságból levezethető identitások szintjén már vélhetően különbségek állapíthatók meg a polgárok között. Ahogy az előbbieken már jeleztük, ő azt állítja, hogy nem egyformán fontosak az állampolgárságok, amely azonban véleményünk szerint további egyenlőtlenségeket

¹³ Bloemraad, Irene: Who claims dual citizenship? The limits of postnationalism, the possibilities of transnationalism, and the persistence of traditional citizenship. In: *International Migration Review*. 2004, 38 (2), 394.

¹⁴ Spiro, Peter J.: *Dual citizenship*..., 2010, i.m., 125.

szülhet: a rezidens országhoz így lesznek, akik érzelmileg és instrumentálisan is kötődnek, míg lesznek olyanok, akik „csak” praktikus okokból. Az „óhaza” (kin-state) viszonylatában is eltérések jelentkeznek, hiszen lesznek olyanok, akik ehhez csak érzelmileg kötődnek. Az állampolgársághoz kapcsolódó politikai jogok kapcsán Bauböck megjegyzi, hogy az *ethnizenship*, azaz a nemzeti kisebbségek kettős állampolgársága esetében nem ajánlatos az anyaországi szavazójog kiterjesztése, hiszen ez által a saját országon belül, a „szülőföldön” a politikai képviselőt csorbíthat. Ez hosszú távon azt eredményezheti, hogy a politikai képviselőt az anyaország, azaz egy másik ország látja el, avagy arra ruházzák át. Ez pedig azt is jelentheti, hogy a nemzeti kisebbségeknek diaszpóráként, azaz az „óhaza” és a „visszatérés” mítoszát hordozó közösségként kellene újradefiniálniuk önmagukat.¹⁵

E komunitáriusnak nevezhető érvelés köszön vissza szinte szó szerint Salat Leventénél, aki azt állítja, hogy „a nemzetpolitika jelenlegi főiránya az elszakadt nemzetrészeket az önálló politikai közösségként való elfogadtatás érdekében folytatott küzdelem pályájáról átállította az intézményesített diaszpóra pályájára”.¹⁶

Szociológiai szempontok a magyar kettős állampolgárság vonatkozásában

A magyar kettős állampolgárság 2010-es intézményesülését valójában nem előzte meg nyilvános szakmai vita, az elemzések így inkább post facto történhetnek.¹⁷ Szocio-demográfiai jellemzők mentén

¹⁵ Bauböck, Rainer: Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting. In: *Fordham Law Review*. 2007, 5, 2396-2447. (a tanulmány rövidített magyar változatát lásd jelen lapszámunkban – a szerk. megj.)

¹⁶ Salat Levente: A könnyített honosítás látható és várható következményeiről. Válaszok a Magyar Kisebbség kérdéseire. In: *Magyar Kisebbség*, 2013, 3-4, 231.

¹⁷ Ilyennek tekinthetjük a *Magyar Kisebbség* tematikus 2013/3-4-es lapszámát, ahol egy körkérdés keretében szakértők, aktív kisebbségi politikusok és kormányzati szereplők is hozzászóltak a kettős állampolgárság kérdéséhez. Ezek részletes ismertetésétől eltekintek, de azt mindenképpen jelezném, hogy a vajdasági, kárpátaljai és erdélyi kisebbségi politikusok a magyar állampolgárság kiterjesztésének pozitív fogadtatása mellett egyaránt szóvá teszik azt, hogy ez a kisebbségvédelem és a közösségi integráció és autonómiaötvösvetések szempontjából nem a legsikeresebb eszköz.

részletezett naprakész hivatalos adatokkal sem rendelkezünk. Ritka kivételnek számított az, hogy a 2013 novemberében az MTA TK Kisebbségkutató Intézet *Állampolgárság, honosítás, integráció – 20 éves az állampolgársági törvény* c. konferenciáján néhány hivatalos adatot is megtudhattunk a kérelmezők számáról, időbeni alakulásáról, területi és korcsoport szerinti megoszlásáról.¹⁸

A témában kvantitatív elemzések – a Kolozsvári Kisebbségkutató Intézetét leszámítva – nem igazán készültek. Saját kvalitatív kutatásunk perspektívájából a kettős állampolgárság értelmezéséről két szociológiai ihletettséggű elemzést említhetünk meg. Az egyik inkább a makropolitikai és a klasszifikációs küzdelem kontextusába helyezi, a másik pedig egy sajátos diszkurzív szinten akarja megragadni. A makro-megközelítésű eszmefuttatás Kiss Tamás műve,¹⁹ aki előbb két komplementer keretben is (történeti, migrációpolitikai viszonylatban) tálalja e kérdéskört, majd elveti ezeket, mondván, hogy az állampolgárság-politika nagyobb kontextust feltételez, mivel a határon túli magyarok migrációs célcsoportja elsősorban nem Magyarország, ezért az az elképzelés (lásd Melegh Attila) miszerint a külhoni magyarok pótolják a magyar népességsökkenést, igencsak kérdésessé válik. Kiss végül az állampolgárságot – Bourdieu és Brubaker sémái alapján – klasszifikációs küzdelemként értelmezi, amelyben a magyar nemzet mint olyan is definiálódik. Ebben a kontextusban az állampolgárság a nemzet definíciója iránti eszközként jelenik meg, és azt állítja, így megragadható a kisebbségi társadalom integrációs perspektívája. Ő amellet érvel, hogy Budapest szerepe megerősödik, ezért a saját társadalom projektje megbukik vagy meg fog bukni. Ezzel párhuzamosan számára az a kérdés, hogy az erdélyi magyarok identifikációja hogyan alakul, ezért külön foglalkozik a többségi nemzettel vagy nemzethez való viszonnyal. E logikában úgy érzi/méri, a magyar állampolgárság megszerzése által a többségi (politikai) nemzethez való tartozás mértéke csökken. Paradox módon ezen állítását általa módszertanilag kritizált adatsorokkal kívánja

¹⁸ Ld. Bodnár Gergely előadásának prezentációját itt: <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/hirek/2013/12/allampolgarsag-honositas-integracioletolt>

¹⁹ Kiss Tamás: Nemzetdiskurzusok hálójában. Az állampolgárságpolitika, mint a magyar nemzetre vonatkozó klasszifikációs küzdelem epizódja és eszköze. In: *Magyar Kisebbség*. 2013, 3-4, 7-95.

alátámasztani.²⁰ Ebben az írásban azonban feltűnő a nemzet mibenlétére vonatkozó klasszifikációs küzdelem egyoldalú tárgyalása: a

²⁰ Kiss folyóirat-terjedelemez képest meglehetősen terjedős cikkében a Kárpát Panelt kritizálva szó szerint belebonyolódik a nemzet fogalmába. (Noha a szerző nem jelzi, kritikája gyakran szó szerint is egy korábbi, társszerzővel közösen jegyzett műben már megjelent: Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok és románok a politikai térben*. Cluj Napoca, Institutul Pentru Studierea Problemelor Minoritatilor Nationale, 2013.) Ez voltaképpen érthető, hiszen egy rendkívüli képlékeny, homályos és sokrétű fogalomról van szó, az ilyen fogalmak hosszú távú túlélése pedig éppen ezen „sok elágazásnak” köszönheti létét. (vö. Bausinger, ld. 27. lábjegyzet). De Kiss ezt vagy nem tudja, vagy nem akarja tudni, és minduntalan egy kutatói habitustól idegen igazságosztó, szelektív és ezért ideologikusnak is nevezhető szerepben felbukkanva igyekszik kiosztani a perspektívájába került kutatókat, kutatásokat. Távol álljon tőlem a rá jellemző terjedősség (stilisztikai jegyei elemzésétől, indokolatlan minősítéseitől, az erdélyi szakmai nyilvánosságban köztudott Kiss-Veres, nem kifejezetten szakmai jellegű konfliktus hátterének ismertetésétől, „orkozásaitól” ezért most tekintsünk el), de indirekt érintettség okán e vonatkozást ismertetnem kell. Kiss központi „baja” az, hogy a 2007-es Kárpát Panel adatai alapján a válaszadók 65 százaléka azt mondta, az erdélyi magyarok a román nemzetnek is részét képezik. Ezt cáfolandó egy 2012-es felmérésébe ő maga is betette ezeket a kérdéseket, annyival kiegészítve, hogy az alanyokat arra kérte, indokolják meg válaszukat. Kiss adatai alapján a magyarok szintén nagy része (52 százaléka) azt állította, hogy a román nemzetnek is részét képezik, ám a nyitott kérdések csoportosítása alapján, végül Salat egy cikkére hivatkozva úgy értelmezi, a politikai közösségnek létezik egy „mély” és „felszínes” rétege is, a román nemzethez való tartozás pedig ezt a semleges „felszínes” politikai közösségként való létezését sugallja leginkább. (Kiss azonban nem említi, Salat e gondolatmenetet valójában Frasertől veszi át, és mellékesen megjegyzi azt is, hogy mivel a romániai politikai közösség a „nem kész” és „nem teljes” állapottal jellemezhető, itt gyakorlatilag meg kellene haladni „a felszínes” és „mély” kategóriákat. Sőt, egy román szerzőre hivatkozva, azt is kijelenti, a román politikai közösség „vékony rétege” valójában „üres” kategória. Salat írása részletekben a *Korunkban* jelent meg, egyben itt is olvasható: Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából. In: Hatos Pál – Novák Attila (szerk.): *Kisebbség és többség között. A magyar és a zsidó/izraeli etnikai és kulturális tapasztalatok az elmúlt századokban*. Budapest, L’Harmattan, 2013. 213-258.) Kérdezhetnénk, hol van itt a két kutatás közötti ellentmondás? Kiss behozott egy-két új kérdést, és azok interpretálásakor egy – általa amúgy leegyszerűsített – más kontextusban, más célból kialakított sémát használ fel (és ezúttal tekintsünk el attól is, hogy a segítségül hívott modell a politikai közösség és nem a nemzet értelmezésére jött létre). A központi „baját” azonban minden erőfeszítése ellenére nem tudta orvosolni, sőt, gyakorlatilag az általa kritizált Kárpát Panel adatait erősítette meg, amikor azt írta, hogy 2012-ben azért tűnik plauzibilisnek az, hogy „csak” 52

szerző, miközben a nemzet fogalmát a román nemzet vonatkozásában problematikusnak látja, magyar vonatkozásban ez problémamentesnek állítódik be, mintha eleve adott lenne az, hogy a kisebbségi magyar hasonló módon gondolná azt, hogy a magyar nemzet tagja, mint egy többségi magyar. Ez azt a módszertani hiányosságot is felveti, hogy egyáltalán nem tárgyalja a határon túli magyarok körében létező (negatív) előítéleteket, sztereotípiákat, amelyek, mint tudjuk, nem csak a többségi nemzet irányába fogalmazódnak meg, hanem a magyar nemzet Magyarországon élő tagjaival (állampolgáraival) szemben is. A későbbiekben látni fogjuk, véleményünk szerint az állampolgárság (és az ehhez kapcsolódó identitások) megértése szempontjából kulcsfontosságú lesz ezen létező előítélet-rendszer szerepe.

Egy másik elemzés Kasznár Veronikáé,²¹ aki a 2004. decemberi 5-i népszavazás körüli publicisztikai vitákat elemzi, és kijelenti, hogy e vita téje valójában nem is a kettős állampolgárság volt, hanem a magyar nemzet definiálása. Akkor ugyanis mintha még képlékeny, formálható lett volna a nemzet fogalma, de ez szerint a 2010-es állampolgársági törvénnyel lezárult. Véleményem szerint talán e vitát végérvényesen sosem lehet lezárni (vö. Bausinger), esetleg kodifikálni vagy részben zárójelben lehet ugyan tenni, de vélhetően újabb és újabb értelmezések a későbbiekben is felbukkannak. Tény,

százalék állította azt, hogy a román nemzetnek is részét képezik az erdélyi magyarok, mert időközben intézményesült a kettős állampolgárság. Kiss szerint a Kárpát Panelt vezető kutatókat alaposan „megcsalták a szavak”, mivel talán mást értettek az alanyok a nemzet fogalmán, mint mi. Lehet Kissnek meglepő, de az érvényesség kritériumának a kutatók teljesen tudatában voltak, hiszen nem véletlen, hogy 2009-ben fókuszcsoportos beszélgetéseket is szerveztünk a kérdőívben is érintett témákról, az ez alapján történt elemzéseket (amelyeket éppen saját munkahelye által működtetett kiadó adott ki, elolvashatta volna Kiss is, ld. Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány, 2012.) pedig éppen azért tartottuk fontosnak közölni, hogy ismertessük az alanyok elmesélései alapján is az etnikai kategorizációs küzdelmet, a kisebbségi etnocentrizmus szerkezetét. De mint jeleztük, Kiss szelektál, csak azt veszi észre, ami prekoncepcióját megerősíti.

²¹ Kasznár Veronika Katalin: Versengő nemzetfogalmak a kettős állampolgárságról szóló 2004-2005-ös publicisztikai vitákban. In: Feischmidt Margit és tsai: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, MTA TK - L'Harmattan, 2014, 209-248.

hogy 2010-ben nem volt már nyilvános vita arról, hogy a kettős állampolgárság milyen kérdésekre adott válasz. Azonban Kasznár írása elemzésünk szempontjából másképpen fontos: azt állítja ugyanis, hogy a vitának volt egy metaszintje, ahol a veszélydiskurzus megjelent. Ez a diskurzus (amely egyébként már a kilencvenes években kötött alapszerződések során is érezhető volt) ellenségeképeket kreál, és ami érdekes, hogy a nemzeti és antinacionalista beszédmódban egyaránt megtalálható.

Elemzésünk szempontjából ez azért fontos, mert mi a fókusz-csoportos beszélgetések által az állampolgárságról alkotott koncepciókat a mindennapiságban, a használata és funkcionalitása által, illetve az ezekről alkotott diskurzusok szintjén akarjuk megragadni. Alapfelvetésünk az volt, hogy az állampolgárság intézménye vélhetően kihat azokra az inter- és intraetnikus viszonyokra, amelyben az új törvény adta lehetőség „célcsoportja” él. Ebben a miliőben, a kisebbségi létként aposztrofált helyzetben a veszélyérzettel kapcsolatos narratíva óhatatlanul is jelen van: vagy igenlő (elismerő) módon, vagy – ami itt ugyanaz – tagadás formájában is.

Összegezve e két kiemelt írást, valamint az előző részekben említett Salat gondolatmenetét, azt mondhatjuk, hogy a magyar állampolgárság kérdése a brubakeri koncepcióban tétéleződve a kisebbségi társadalom komunitárius koncepcionalizálását, illetve jövőbeni létét feszegeti. Ad absurdum e véleményekben éppen a korábbi viták elemzése során nyilvánvalóvá vált veszélydiskurzus köszön vissza, amely által éppen az objektívnak láttatott szakértői szerep kérdőjeleződik meg.

Módszertan

Kvalitatív kutatásunkkal az állampolgárság mindennapi használatát és megítélését igyekeztünk feltárni. Alanyaink zöme nemrégiben lett magyar állampolgár, ezért óhatatlanul a magyar állampolgárság megszerzése körüli történetek is nagy intenzitással merültek fel. Mivel a klasszikus állampolgárság-fogalom a területiségre, a nemzetre is utal, a beszélgetések során az identitás, kisebbségi identitás tágabban értelmezett dimenzióin belül akartuk beazonosítani az állampolgárság „helyét”.

Megközelítésünket sok szempontból is indokoltnak tartjuk. Először is, mint láttuk, a kettős állampolgárság témáját vizsgáló írások elvértve épülnek empirikus anyagokra. Amely pedig valóban empirikus adatokra is épül,²² meglehetősen eltávolodik az egyéni motivációk belső megértésétől, és az elemzés átcúsúszik politikológiai spekulációba, amelynek horizontján egy komunitárius megközelítés húzódik, azaz azt feszegetik, mi lesz a határon túliakkal mint közösséggel. Ez azért is érdekes, mert a szerző ugyanakkor a csoport nélküli etnicitás brubakeri tézisével is operál, amely éppen azt hangsúlyozza ki, óvakodjunk a csoportként való tétélezéstől, hiszen az etnicitás valójában nem dolgok (értsd: csoportok, közösségek) a világban, hanem a dolgok (a világ, társadalom) látásmódja, sajátos percepciója és értelmezése.²³

Másodsorban azt is tudnunk kell, hogy a nyugat-európai kettős állampolgársággal kapcsolatos vitákat rendszerint egyfajta negatív tónus hatotta át: az értelmezések az állam szemszögéből történtek, és nem egyéni szempontból.²⁴ Pedig az egyéni szempontok, ahogy azt például a svédországi vitákat elemző szerző is kihangsúlyozza, gyakran fontosabbak a jogi, politikai szempontoknál.²⁵ Ugyanez érvényes a határon túli közegben is, amikor a kettős állampolgárság hatásai a magyar állam vagy a „közösség” jövője szempontjából nyilvánul meg. Ezért azt gondoljuk, hogy a fókuszcsoporthoz félig formális, félig informális beszélgetései alkalmasak arra, hogy megragadjuk az egyéni szintet, és feltárjuk az új állampolgársággal kapcsolatos motivációk narratíváit. Az individuális szinthez kapcsolódó narratívák elemzése tehát azért fontos, mert a korábbi elemzésekből, reflexiókból ez kimaradt, másrészt pedig azért, mert az állampolgárság nem csak jogi kapcsolatot, hanem individualizációt és újfajta identitások kialakulását is jelenti.

²² Kiss Tamás: Nemzetdiskurzusok hálójában. Az állampolgárságpolitika, mint a magyar nemzetre vonatkozó klasszifikációs küzdelem epizódja és eszköze. In: *Magyar Kisebbség*. 2013, 3-4. 7-95.

²³ Ld. Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel. 2005. 120.

²⁴ Hammar, Tomas: State, nation, and dual citizenship. In: Brubaker, Robert (szerk.): *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. Lanham. MD, University Press of America, 1989.

²⁵ Gustafson, Per: *Globalisation...*, 2002, i.m.

Kutatásunk során kilenc fókuszcsoporthoz beszélgetést végeztünk négy környező országban: kettőt-kettőt Szlovákiában, Kárpátalján, Vajdaságban, és hármat Erdélyben (kettőt Székelyföldön, egyet Kolozsváron). A beszélgetésekbe egyaránt igyekeztünk állampolgárságot már igényelt, illetve nem, vagy még nem igényelt személyeket is bevonni. Arra is törekedtünk, hogy az egyes beszélgetéseken fiatalabbak és idősebbek is jelen legyenek. A beszélgetések vezérfonala kialakítása során az egyéni kötődések feltérképezése után a szülőföld, haza, nemzet tagság kérdéseit céloztuk meg, majd pedig az állampolgárságról általában, illetve speciálisan a „régit”, illetve az új magyar állampolgárságról kérdeztük alanyainkat. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy e felvetések előhózzák-e az alanyokból a 2004. december 5-i népszavazás témakörét, és ha esetleg ez spontánul nem jött volna elő, a moderátor a vélemények előcsalogatása céljából szembesítette az alanyokat azzal, hogy a kettős magyar állampolgárságnak nemrégiben volt egy ilyen „fogadtatása”.

A gazdag kvalitatív anyag összes szegmensére²⁶ jelen elemzés keretében ezúttal nem térünk ki, hanem csak központi kérdésünket, az előítélet-világ, a kisebbségi élethelyzet önértelmezése és az állampolgársághoz tapadó identitások találkozását fogjuk tárgyalni. Módszertanilag azt is le kell szögeznünk, hogy messzemenően egyetértünk azzal, amit Bausinger állít a haza kapcsán: a fogalom pont azért élte/éli túl az évszázadokat, mert nincs egyértelmű definíciója.²⁷ Minden definíció kizár, lezár, és így a fogalom túlélésének ad kisebb esélyt. Ha elismerjük a fogalmak képlékenységet, akkor beláthatjuk azt is, hogy éppen számtalan leágazása, a sok homály által élhet folyamatosan tovább, és ami még izgalmasabb, újabb és újabb jelentéseket kreálhat vagy szippanthat be. Ez igaz az olyan – kutatásunk által is érintett – fogalmakra is, mint a nemzet, a szülőföld vagy akár az állampolgárság is. Éppen ezért a célunk mindössze annyi, hogy az elhangzott beszélgetések alapján felfejtsük alanyaink állampolgárság-konstrukcióit, narratíváit, amelyeket majd – kívülálló kutatóként – rendszerezni fogunk. Mivel e fogalmak képlékenyek, „mozognak”, azt is állítjuk, hogy a leírt narratívák egy adott tér-idő

²⁶ Az elhangzott beszélgetések szó szerint átirata után az interjúkat az Atlas.ti programban kódoltuk.

²⁷ Bausinger, Hermann: A haza fogalma egy nyitott társadalomban. In: *Regio*. 1991, 4. 3-14.

komplexumban nyernek értelmet. Röviden, nem szeretnénk abba a tévhitbe esni, hogy ezeknek a fogalmaknak van egyértelmű, lezárt definíciója.²⁸ Ez ugyanakkor érvényes úgymond horizontálisan is: a kisebbségi lét és állampolgárság társadalmi konstrukcióit ugyan egységes keretben találjuk, de tudatában vagyunk, hogy a kisebbségi életformák megélése, interpretációja másfajta alakzatokat ölt az egyes régiókon belül.²⁹ Célunk azonban az, hogy tértől függetlenül, a lehetséges közös jegyeket, jellemzőket diszkurzíve a felszínre hozzuk.

Kisebbségi identitások: kötődések szintjei és a viszonyulások

Nem egyszerű a kisebbségi identitásról bármit is mondani, hiszen ez azt feltételezi, hogy ez egy eleve adott entitást jelöl. Megközelítésünkben viszont elismerjük azt, hogy az etnicitáshoz kapcsolódó identitás is csak egy konstrukció, amely bizonyos kategóriák gyakorlati alkalmazásán keresztül lesz érthető. Akárcsak az etnicitás, az identitás „nem van”, hanem aktualizálódik bizonyos konkrét helyzetekben, a világ dolgainak látásmódja, illetve az önreprezentáció eszköze.³⁰ A fókuszcsoportos beszélgetések ugyan mesterséges beszédhelyzetek, de az itt létrejövő diskurzusok vélhetően olyan társadalmi praxisokra utalnak, amelyek jelentőséggel bírnak az alanyok számára.

E bizonytalanságok belátása mellett a kisebbségi identitás szerkezetének vizsgálatakor mi is a brubakeri analitikus felosztásból

²⁸ Mondhatnánk azt is, csak konstrukciók léteznek, amelyeket kutatók kreálnak, ki ideologikusabban (mint például Kiss megidézett cikke), ki kevésbé – de ennek megítélése is nehéz.

²⁹ Ennek érzékeltetése szempontjából a felhasznált idézeteknél jelezzük, hogy melyik régióban hangzottak el.

³⁰ Az identitásfogalmak inflálódásáról ld. Stachel, Peter: Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái. In: *Regio*. 2007, 4. 3-33. Az etnicitás kategóriákban és kategóriákon keresztül való működését kisebbségi és többségi aszimmetrikus (magyar, román) világokban, Kolozsvár példáján keresztül ld. Brubaker, Roger – Feischmidt Margit – Fox, J. – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 219-252.

indultunk ki,³¹ mert azt feltételeztük, hogy az „új” magyar állampolgárság által beindított identitások következtében az egyének valamilyen módon viszonyulnak a saját államhoz/többséghez, Magyarországhoz és tételezett saját kisebbségi közösségükhöz is. Mindez azért „vállalható” az állampolgársághoz kapcsolódó identitás megértése szintjén, mert egy kettős állampolgárnak hivatalosan és/vagy informálisan is viszonyulnia kell a kétfajta állampolgársághoz (vagy annak lehetőségéhez). Az ezekhez kapcsolódó identitáslehetőségeket ugyanakkor ötvöznie kell saját szűkebb világán belül, illetve önértékelése során is. Ez a belső ötvözés történhet egyértelműen esszencialista vagy kultúrnemzeti módon, amikor az alany a magyar mivolta megvallása által, érzelmi alapon egyenes vonalú fejleményként értelmezi a magyar állampolgárság megszerzését. Sőt, kifejezetten hálás azért, hogy Magyarország megszólította e magasztos dologgal:

*„Én főként **érzelmi okokból** csináltattam a magyar állampolgárságot. Hát, az elsők között, vagy legalábbis a legelején, amikor megnyílt ez a lehetőség, mi beadtuk. Nekem fontos volt az, hogy nem tudom, az odatartozásomat egy kicsit ez erősítette.” (5. sz. interjú, Kárpátalja)*

*„Eddig a nép érezte az országot magáénak, és most az ország kezdi a népét magáénak érezni, és ennek ez a kifejezőmódja, hogy **meghívja őket**, megadja a lehetőséget, hogy váljanak papíron is [magyar állampolgárokká].” (5. sz. interjú, Kárpátalja)*

De ugyanakkor számolnunk kell azzal is, hogy a kétféle kötődés egy sajátos vagy kevert identitás vállalását is jelenti, de ezáltal az egyén nem érzi magát „kognitív disszonanciában”, hiszen éppen vállalt hibriditása teremti meg a mindennapisághoz szükséges belső egyensúlyt. A kétféle kötődés ebben az esetben pozitív kicsengésű, ám találkozhatunk olyan esettel is, amikor diszkurzív szinten az egyensúly éppen a kölcsönös taszítások vagy határtermelés által valósul meg.

³¹ Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, 1996.

*„Mert itt a szlovákoknak hülye magyarok vagyunk - már bocsánat -, a magyaroknak meg, már sok helyen hallottam, hogy buta tótok. Ezért **egyikkel sem tudok így igazán azonosulni**... De alapvetően **magyarnak** gondolom magam.” (1. sz. interjú, Szlovákia)*

*„...hát nekünk itt, szerintem... hát ha nem is **dupla identitással**, de mégis olyannal kell élni, mert meg kell őriznünk, normális esetben **megőrizzük a magyarságunkat**, úgy kell csinálnunk, hogy magyarok maradjunk itt. De valamilyen szinten furán hangzik így kimondva, de valamilyen szinten ukránok kell legyünk, **ukrán félék kell legyünk**, csak a mindennapi élethez.” (6. sz. interjú, Kárpátalja)*

Ez az utóbbi idézet azt is igazolja, amit a korábbiakban már az állampolgárságok hierarchiájáról jeleztünk Spiro nyomán. Itt ugyan identitásról van szó, de jelzi azt, amit az állampolgárság kapcsán is állít: az egyik állampolgárság (és az ehhez kapcsolódó identitás) érzelmi szempontból, a tételezett etnikai közösség fennmaradása szempontjából fontos, a másik pedig a mindennapi életvitelhez szükséges. Igen ám, de éppen az domborodott ki a beszélgetésekből, hogy már a saját világ is nagyon heterogén, referenciális és gyakran polarizált. Ugyan kívülről hajlamosak vagyunk egységesnek gondolni a kisebbségi közösséget, valójában belül nagyon differenciált. Ez egyértelműen megmutatkozik az egyének közösségi hovatartozását firtató kérdésre adott válaszok alapján is, hiszen a legtöbb esetben lokális, regionális kötődéseket említettek, a tágabb „magyar” kategória csak ezután következett. A regionális kötődéseken belül azonban identitáspolitikai perspektívájú értelmezések jöttek elő: Szlovákiában éles különbséget tesznek a felvidéki és szlovákiai magyar között, Erdélyben az „erdélyi magyar” és „székely” között, Vajdaságban a „vajdasági” és „délvidéki” között, Kárpátalján pedig a „kárpátaljai magyar” kifejezés relativizálódott. Az identitáspolitikai perspektíva mondhatni oda-vissza hat, hiszen egyaránt egy sajátos történelmi helyzet felfogására, illetve egy jövőbe mutató integrációs lehetőségre is kihat. A „felvidéki” kategória vagy a „délvidéki” identifikáció például nem csak történelmi szemléletről, hanem a magyar állampolgársághoz vagy nemzethez való viszonyra is kihat.

*„Z.: Én a magam részéről szívesebben használom a szlovákiai magyar kifejezést, de egyébként szimpla magyar vagyok, úgyhogy énnekem... én bevallom őszintén, hogy önmagában azt a kifejezést nem szívesen használom, hogy felvidéki. (...) Úgy tartom, ez most divatba jött. Felvidék, mint olyan, 1938-tól 45-ig létezett, illetve előtte... 45 óta tulajdonképpen... az már, az, hogy felvidéki vagyok... az már olyan... én a magam részéről kikisnek tartom. Énszerintem itt most nincs Felvidék. Ez az én privát véleményem. **Itt most Szlovákia van és én szlovákiai magyar vagyok, de szimpla magyar és magyar, attól függetlenül, hogy nem felvidéki.***

*L.: Történelem tanár voltam, meg vagyok.. Mindig azt mondtam, egyetlen magyar nemzet létezik, először is. Mindegy, hogy Amerikában vagy bárhol élünk, egy magyar nemzet létezik. Ennek bizonyosképpen tehát aztán tagja lehet a felvidéki magyar is - **ezzel semmi gond nincs, hogy felvidéki magyar** -, meg az erdélyi magyar és a többi. Ebből következik, hogy egy magyar nemzet létezik. Ez a megkülönböztetés egyrészt földrajzi dolgokból adódott, másrészt pedig abból adódott, ami Trianon következménye, hogy tagadjuk, hogy egy magyar nemzet van.” (Szlovákia, 1. sz. interjú)*

„...attól függ, hogy az ember melyiket használja, hogy mi a célja vele, a vajdasági az a szerb államhoz kötődik, a szerbséghez, az egész kifejezés a 48 utáni szerb Vajdasághoz kötődik, meg egyáltalán az Szerbián belül egy politikai közösség. A Délvidék meg egy magyar történelmi régió lenne, ez a logikája, de szerintem ez nem ilyen tudatos.” (4. sz. interjú, Vajdaság)

Az egyik kárpátaljai beszélgetésben többen is amellet érveltek, hogy a kárpátaljai magyar kategória értelmiségi konstrukció, miközben a mindennapiságban a magyarországiaktól való elkülönülésben az „ukránok” megnevezést használják magukra, annak ellenére is, hogy a nyelvet nem is ismerik (ez önmagában nem meglepő, hiszen Ukrajna lakosságának jó része szintén nem ismeri/használja az ukrán nyelvet). Magyarországról nézve kárpátaljai magyarokat „láthatunk”, de közelről megpillantva ukránul nem beszélő magyar anyanyelvű „ukránok”, magyarok és romák is vannak.

„Én nagyon sokkal találkoztam, aki például **ukránnak nevezi magát**, és csak azért, hogy **megkülönböztesse magát például a magyarországiaktól**, szerintem. De egy szót se tud ukránul, de magát ukránnak... (...)

*Szerintem, aki így nevezi magát, hogy **kárpátaljai magyar**, az a többi határon túli magyartól akarja kicsit magát, nem rossz értelemben, vagy pejoratív értelemben megkülönböztetni magát, és ez azért fordul elő szerintem **inkább az értelmiségi körökben**, mert a legtöbben nem mennek el külföldre, vagy akár Magyarországon is, ugye, ott általában ukránnak nevezik őket, de nem feltétlenül találkozik másik határon túli magyarral.” (5. sz. interjú, Kárpát-alja)*

A saját kötődések viszonylagossága a haza fogalmának szintjén is tetten érhető – szemben a szülőfölddel például, amely körül nagyjából konszenzus volt.³² Míg a szülőföld az a lokális hely, ahol születtek és (gyerekként) éltek vagy élnek, addig a haza már relativizálódik és szintén identitás-perspektívában értelmeződik. A haza lehet ugyan az otthonosságot nyújtó szülőföld is, de lehet térhez kötött, spirituális entitás is. A haza alatt (Nagy-)Magyarországot vagy Kárpát-medencét értők számára a magyar állampolgárság kvázi természetes jogként csapódik le,³³ míg a haza alatt inkább a saját országot, térséget értők számára az állampolgárság jobbára kiegészítő jellegű, a magyar nemzet, de egy másik ország „adománya”, amely egyénileg (pragmatikus vagy érzelmi okokból) választható is, meg nem is. A Kárpát-medencei hazában élők valójában nem „választhatnak”, míg a szűkebb területtel beazonosítható „ország-hazában” élők élvezhetik a választás (nemzeti) szabadságát. A hazáról szóló mindkét beszédmód azonban nagyon gyakran a hazátlanság témakörét hozta be, és e perspektívából az állampolgárság óhatatlanul is a bizonytalanság feloldására szolgáló, a biztonságot nyújtó nemzeti keretként jelenik meg. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a

³² A haza, otthon fogalmának különféle értelmezéseinek áttekintését ld. még: Bárdi Nándor: *Othon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbségek történetéről*. Csíkszereda, Pro Print, 2013. 9-18.

³³ Vö. az arendi gondolattal, miszerint az állampolgárság „jog a joghoz”. Arendt, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland-New York, The World Publishing Company, Meridian Books, 1951. 294.

haza és az állampolgárság nem teljes kongruenciájából fakadó feszültség feloldódna:

*„Én vajdasági vagyok, én itt születtem, nekem ez a szülőföldem, a Vajdaság a hazám. De megerősítést kapok, és **biztonságérzetet kezdek most érezni.**” (4. sz. interjú, Vajdaság)*

*„**Itt magyarok vagyunk, Magyarországon meg ukránok,** és én pont azt mondanám, hogy **hontalanok lehetünk.** Én azt érzem, hogy kicsit olyan hontalan vagyok. Szülőföldem van, de kimondottan hazám pont azért nincs, mert itt így néznek rám, ott meg úgy.” (6. sz. interjú, Kárpátalja)*

*„Én szerintem a legtöbb határon túli magyarban van egy ilyen kettős érzés, hogyha azt mondjuk, hogy haza, mert van egy magyar haza, és van Ukrajna, amit nem tudunk megtagadni, mert ugye, hogy mi itt születünk, és ez is nekünk a hazánk, és szeretnénk, hogy itt is jó legyen. (...) Van egy itteni kötődésünk, és ezért bármiképpen próbáljuk ezt tagadni, azért **van egy ilyen kettős érzésünk,** hogy igen, van a Magyarország, és a Nagy-Magyarország, és akkor mi magyarok vagyunk, ahhoz tartozunk, de van egyfajta kötődésünk, mert hogy itt születünk, és ezt nem tudjuk felülírni.” (5. sz. interjú, Kárpátalja)*

Interjúalanyaink önmagukat magyarnak valló személyek voltak, a beszélgetések is magyar nyelven zajlottak, így abban semmilyen különleges nincs, hogy a (kisebbségi) magyarsághoz való tartozás kritériumaként a magyar nyelv és kultúra ismerete dominált. E kultúrnemzeti koncepció domináns jellege mellett azonban éppen a határesetek, a magyarság definícióinak „liminalitása”,³⁴ kapcsán előjövő narratívák tanulságosak. Alanyainknak felvetettük, hogy például a nyugati diaszpórában lehetséges az is, hogy valaki ugyan nem beszéli a magyar nyelvet, de magyarnak érzi magát.³⁵ Kultúrnemzeti pozícióból ezt természetesen ellenezték, de ugyanak-

³⁴ A liminalitás újabb értelmezéseit lásd: Thomassen, Bjorn: The uses and meaning of liminality. In: *International Political Anthropology*. 2009, 2. 5-27.

³⁵ Ld. erről részletesebben: Papp Z. Attila: *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* Budapest, Magyar Külügyi Intézet, 2008.

kor felbukkant az állampolgárság megszerzésével összefüggő narratíva is. Diszkurzív szinten elismerték ugyanis, hogy vannak olyanok, akik úgy szereztek magyar állampolgárságot, hogy nem bírják a magyar nyelvet, ez pedig természetesen ellentmond az etnikulturális közösségként értelmezett állampolgári fogalomnak, az *ethnizenshipt*nek. Ezt egyik narratívában a könnyített honosítással kapcsolatos visszaélésekkel magyarázták, és ilyen szempontból negatív keretben mutatták be, sőt egészen addig elmenve, hogy ilyen módon a szolidaritás is megkérdőjeleződik: egyik alanyunk azt is közölte, hogy éppen azért nem akar magyar állampolgárságot igényelni, mert nem akar közösséget vállalni az ilyen („liminoid”) személyekkel. Egy másik narratívában azonban már pozitív értelmet is nyert e definíciós bizonytalanság, és a magyar állampolgárság „liminoid” igénybevétele a nemzet határainak meghosszabbításaként került értelmezésre – és mint ilyen nem csak elfogadható, hanem éppen a kisebbségi helyzethez tapadt bizonytalanságérzet felszámolásának eszköze is.

*„Különben én ezt (...), borzasztóan pozitívnak élem meg. Énnekem rengeteg barátom most már, akik szerbek, szíát köszönnék, szegény próbál ökögni, makogni, mondja nekem, én röhögök... persze ez pozitív értelemben. Mondja, hogy segíts, akkor én segítek. **Aki megkapja a magyar állampolgárságot, én szerintem többet énvelem gondja nem lesz... Tehát hogy mondjam... Én ezt a magyar kormány részéről én ezt olyan pozitívnak, egy ilyen biztonságérzetnek fogom föl, hogy hát aki megkapja a magyar állampolgárságot, az többet énram nem fog mutogatni, mert, mert hát ő is magyar... tehát, hogy mondjam, hogy... őneki most van érdeke, hogy magyar legyen, én meg akkor örülök neki, hogy had legyen, ha ő az akar lenni, énnekem totál nem.”** (4. sz. interjú, Vajdaság)*

Egy korábbi (a kettős állampolgárság 2010-es intézményesülése előtti) kutatásunkban is tetten értük már erdélyi vonatkozásban azt a kisebbségi etnocentrizmust, amely valójában a magyarországi magyarokat is „idegenként”, azaz – a különbségeket negatívan kihangsúlyozó – etnicizált látószögben jeleníti meg.³⁶ A jelen kutatás-

³⁶ Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok...* 2012, i.m.

ban is rákérdeztünk arra, hogy milyenek tekintik a magyarországi magyarokat? Ez a kettős állampolgárság keretében azért érdekes kérdés, mert ha azt feltételezzük, hogy a magyar állampolgárság kulturális megalapozottságú nemzeti alapú szolidaritást is jelent, akkor a nemzet tagjai közötti is valahogy érvényesülnie kell e szolidaritásnak. Csakhogy az előítéletek rendszerében úgy tűnik, nem történt változás: ugyan elhangzottak pozitív vélemények is a magyarországi magyarokról („udvariasak”, „van, amit tőlük is tanulni” stb.), avagy magyarországi intézményekről, a leggyakrabban mégis a lényeges eltérések tematizálódtak: a magyar-magyar határtermelés folyamatosnak mondható, és különösen éles akkor, ha a nemzethez vagy magyarsághoz való viszonyról, esetleg szimbólumok használatáról van szó. Úgy is fogalmazhatunk, hogy van egy áthidalhatatlan strukturális különbség, egy láthatatlan korlát:³⁷ a nemzethez tartozás a magyarországi magyaroknak természetes, ezért ez semmilyen kihívást nem jelent számukra, a határon túli világokban viszont ez egy emocionálisan is determinált sorskérdés. Ez a strukturális adottság visszahull a határon túli magyarok körében élő előítéletekre: mint jeleztük, elismerjük, hogy nem tényleges etnikai csoportokról van szó, az etnicitás mint sajátos különbségteremtő látásmód azonban éppen e magyar-magyar viszonyban mutatkozik meg a legmarkánsabban.

„A budapesti magyarokról nem vagyok olyan túl jó véleménnyel, úgy gondolom, hogy nagyon távolságtartóak. Azért 7 év alatt egy kezemen meg tudom számolni, hogy hány budapesti barátom lett, és hogy hányhoz mentem például haza. És úgy érzem, hogy nem nulláról kezdi az ember - legalább nulláról -, amikor valakivel megismerkedik, hanem valahonnan a mínusból, tehát ez az a távolságtartás, amit érzem folyamatosan, illetve az a bizalmatlanság. Míg itthon valahogy nem tudom, melegebbek az emberek.” (3. sz. interjú, Vajdaság)

„Abban nem vagyok biztos - és nem szeretnék általánosítani -, hogy miután az egyszerűsített honosítási eljárással majd felvesz-

³⁷ Vö. Bausinger leírásával miszerint „társadalmunkban a 'láthatatlan korlátok' és a 'finom megkülönböztetések' a kulturális habitus jellemzői”. Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, Osiris, 1995, 9.

szük a magyar állampolgárságot, attól majd a magyarországi magyarok elkezdenek máshogy nézni ránk. Tehát ugyanúgy vajdasági magyar leszek az ő szemében, nem fog másként nézni rám. Ez tényleg nekünk jelent valamit, nekik ez ugyanúgy egy ilyen külön kaszt vagy külön csoport lesz mint azelőtt, egy külön csoport, tehát ebből a szempontból ez nem fog változni.” (4. sz. interjú, Vajdaság)

*„XY bácsi már meghalt, ő össze-vissza csókolta a magyarigazolványt, amikor átvette... egyszerűen... ő magyar állampolgár [volt valamikor], ’12-ben vagy mikor született az öreg, és neki ez lelki leg... (...) Kirakta az összes II. világháborús kitiüntetését, és sírt az öreg, amikor ezt megkapta. Szóval **a jelképeket ti ott nem fogjátok fel**, itt mi jobban [érteljük]” (2. sz. interjú, Szlovákia)*

A kisebbségi etnocentrizmus jelenségének van egy elméleti és egy gyakorlati vonatkozása is. Elméleti szinten felhívja a figyelmet arra, hogy az eddigi, állampolgárságról szóló fejtegetésekben (lásd például Salat és Kiss már idézett írásait) szinte egyáltalán nem jelent meg ezen viszonyulások szerepe. Pedig a nemzet, akár a magyar nemzeti tagság fogalmát szintén nem lehet egységesnek, homogénnek elgondolni, hiszen ez a „csoportizmus”³⁸ csapdáját rejtegeti. A nemzet határait, belső tagoltságát szükséges újraértelmezni, hiszen a nemzet is egy konstrukció, nem öröktől fogva adott entitás, hanem folyamatában érhető tetten. Relatív újkeletű szakirodalmi irányzat szerint szuperdiverzitásnak hívják azt az irányzatot, amely a statikus etnicitásfogalmat meghaladva azt állítja, hogy „új változók” mentén lehet úgy árnyalni a csoport-hovatartozást, hogy az visszaadja az etnicitás dinamikáját. A csak etnicitásra koncentráló megközelítés által nem érthetjük meg az egyéni döntéseket, a kizáró és befogadó praxisokat.³⁹ Ez a megközelítés, amely egyébként sok ponton találkozik Brubaker etnicitást meghaladó elképzeléseivel is, azt is jelenti, hogy az intraetnikus ellentétek sokkal lényegesebbek az interetnikus kapcsolatok esetleges konfliktusos mivoltánál.

³⁸ Ld. Brubaker, Rogers: *Csoportok nélküli etnicitás...* 2005, i.m.

³⁹ Vertovec, Steven.: Super-diversity and its implications. In: *Ethnic and Racial Studies*. 2007. 29 (6). 1024-54.

Számunkra ebből az is következik, hogy a magyar kettős állampolgárság esetleges kihatásait nem érthetjük meg a magyar-magyar tagoltság figyelmen kívül hagyásával. Innen levezethetjük a kisebbségi etnocentrizmus azon gyakorlati hasznát is, miszerint talán éppen e jelenség tudja majd megakadályozni a határon túli magyarok diaszporizálódását, illetve Magyarországhoz való intenzív kapcsolódását: a határon túli magyarokat – túl a tényleges, jogi szempontból is megragadható másodlagos állampolgári mivoltukon – a minden napokban továbbra is láthatatlan korlátok fogják elválasztani a „magyarországiaktól”. E kulturális habitusok, előítéletek újtratermelődése pedig éppen a „kisebbségi lét” meghosszabbítását okozzák.

Állampolgárság igénylésének motivációi

A fókuszcsoportok szintjén természetesen kitértünk az állampolgárság igénylésének motivációira is. Az egyik jellegzetes válasz az érzelmi, családi kötelékekre, „gyökerekre” való hivatkozás. E kontextusban a magyar állampolgárság igénylése egyfajta elégtétel, illetve kötelesség az egykoron szintén magyar állampolgársággal rendelkező felmenőkkel szemben. Ennek elmulasztása családi szinten is negatív erkölcsi megítélés alá esne, hiszen ez egy olyan lehetőség, amely a családi vagy akár a helyi közösségben normatív erővel bír.

„Érzelmi, tehát nemzeti hovatartozás miatt kértem az állampolgárságot, és ugye ezután kötelesség, tehát nem egy olyan dolog, amit most nekem választani lehet, hanem hogyha nagyapám látná azt, hogy én nem kérem, akkor akkora taslit kapnék egyet, hogy csak na... Szóval ez kötelességünk nekünk kérni, ha lehetséges, tartsák ott számon a mi neveinket is. Ne csak Bukarestben tartsák számon, Budapesten is [tartsák számon] a mi nevünket, mert jobb helyen van ott, mint Bukarestbe.” (7. sz. interjú, Kolozsvár)

A fenti részletben az is megmutatkozik, hogy „tisza okok” valójában nincsenek, a különféle jellegű motivációk egymásba mosódnak. A családi, érzelmi, erkölcsi és „nemzeti” okok mellett ugyanakkor megtörténik az anyaország szerepére, felelősségére való hivatkozás is. Fontos rögzítenünk továbbá, hogy az állampolgárság

igénylése egyénileg, esetleg családi szinten történik, ezért e mozzanatban egyfajta individualizáció, illetve – ha családi jellegű igénylés történt – kisközösség jellegű szolidaritás érvényesül. A kettős állampolgárság határon túli magyar kontextusban az anyaország általi megszólításra, elismerésre adott egyéni döntés eredménye, és ez egyéni felelősséggel is jár, ha másért nem, azért bizonyára igen, hogy ezt (több nemzetiségű környezetben különösen) vállalni kell. A könnyített honosítás folyamatában tehát egyaránt benne van az individuális mozzanat, de ez az egyéni döntés végül egy tágabb perspektívájú azonosulást is feltételez. A beszélgetésekben nagyon szépen körvonalazódott, hogy akár a kezdeti ellenállás, dac ellenére, az egyéni (néha családi kényszer hatására hozott) döntés után, az ünnepi eskütétel alatt az egyének mintha megszűntek volna létezni, és a magyar nemzet részeként élték meg új állapotukat. A nemzetben való ünnepi feloldódás ugyanakkor biztonságot, védelmet nyújt: mint a gyerek anyja mögé, úgy bújhat meg az egyén a nemzet mögé az ellenségesnek tételezett, többségiek által dominált környezetben.

E klasszikus anyaországi védelem mellett, illetve az érzelmi-családi hagyományokba ágyazott motivációkon kívül pragmatikus (egészségügyi ellátás, munkavállalás Magyarországon vagy más országban, könnyebb határátkelés a kárpátaljaiak és vajdaságiak esetében stb.) célok is gyakran megfogalmazódtak. Ezeket vagy tisztán pragmatikus öncélként azonosíthatjuk be, vagy a diszkurzív stratégia szintjén szublimálva, azaz a családi hagyományba ágyazottnak, de akár a többi részvevővel, vagy a beszélgetést lebonyolító „magyarországiakkal” szembeni érzelmi, etnokulturális elvárások alatt jelentek meg.

*„Maga az a rész, amikor az esküt tesszük le az egy ilyen jól eső dolog, de én úgy éreztem, hogy **bennem semmi különösöt nem változtatott meg**, tehát én az állampolgárság nélkül is magyarnak éreztem magam. Annyi hogy két nagyon fontos dolog végett kellett, az egyik, hogy ne legyen drága az útlevelem (...). A másik pedig, hogy legyen egy magyar lakcímem, ahová rendelni tudok például az internetről. Nekem ennyi volt, ettől nem lettem magyarabb vagy nem magyarabb.” (3. sz. interjú, Vajdaság)*

„Hát a Gyurcsány elképzelés után - hogy köszönjük, nem kérünk benneteket - úgy voltam vele, hogy hát én sem kérem az állam-

polgárságot, és akkor egyszer így szólt a faterom, hogy 'ja, gyere, izé, eskütétel, stb.' 'Mi van?' Most már mindegy. Na jó, ott azért egy kicsit megint ez a más érzés. Mindjárt az ember többnek érzi magát, és akkor hát ez így van. Túléltem, nem baj. (...) **De nem volt cél se az, hogy papír, se az, hogy utazzak, hát én ilyen helybeli vagyok.** De most már úgy kezdem érzékelni, hogy egy-két haver elment oda, London, stb., hogy azért sokszor többszörös fizetésük van, ugyanazzal a tudással, sokkal gyengébb tudással, és akkor így elgondolkodik az ember, hogy lehet, mégsem lesz olyan rossz.” (3. sz. interjú, Vajdaság)

„**Van a lelki vetülete** inkább, hogy az egy megtisztelő érzés, ha papíron is állampolgára vagy a magyar államnak. Én legalábbis személy szerint Magyarországot, de nem csak a mostani Magyarországot tekintem, én a régi Magyarországot tekintem egyben lelkiekben. A második, inkább elhanyagolható oka, hogy mint magyar állampolgár, **sokkal több lehetőségem van nyugat fele és a világ fele kilépni.**” (9. sz. interjú, Erdély)

Kisebbségi magyar állampolgárság-konstrukciók

Tanulmányunkban a kettős magyar állampolgárságot egy új keretben értelmezzük, nevezetesen a kisebbségi identitás perspektívájából, a mindennapi élethelyzetekhez kapcsolódó lehetséges funkciói felől. E kontextusban az „új” állampolgárság megítélése sok szempont szerint a „rég” kisebbségi élethelyzetekhez kapcsolódó identitásokat árnyalja, a saját helyzet megélésének újfajta lehetőségeit hordozza. Ez annál is inkább így van, mert a „magyar” kategória kisebbségi helyzetben korábbiakban nem hordozta az állampolgári identitást,⁴⁰ sőt magyarnak lenni nem feltételezte a magyar állampolgárság létét.

A kisebbségi identitás és az új kettős állampolgári identitásból levezethető fogalmi ellentétpárok két szempont miatt is indokoltak. Egyrészt ahogy azt a bevezető részben is körüljártuk, az állampolgárság kapcsán az identitás kérdése jelent szociológiai értelemben nagyobb kihívást, hiszen minden állampolgárság identitásokat hoz

⁴⁰ Szemben a többségi (román, szerb stb.) kategóriával, amely állampolgárságot és etnikai hovatartozást is jelölt. Ld. Brubaker, Roger és társai: *Nacionalista politika...* 2011, i.m., 226.

működésbe,⁴¹ a két (kisebbségi és „új” állampolgári) kötődés mind-egyike pedig sajátos identitáslehetőségeket hordoz. Másrészt az ellentétpárok felállítása ugyan sarkítja a kétféle identitástípus különbségét, de mégis – Koseleck vagy Weber nyomán – azt állíthatjuk, segíti megérteni e vizsgált tényezők dinamikáját. A mesterségesen szembeállított identítasalakzatok nem arra utalnak, hogy gyökeresen új beállítódások jönnének létre a kettős állampolgárság elérésének lehetősége által, hanem arra, hogy – empirikus anyagunkra támaszkodva – az új jelenség megértése során szembeállítható, egymást kiegészítő habituális lehetőségek vagy egyéni életstratégiák bontakozhatnak ki.

A kisebbségi identitás területiséghez kötött, szervezőelve a „jus soli”, amely a megszerzhető magyar állampolgárság, az ethnizeship által átalakul „jus sanguinis” elvvé. A területiséghez kötött „szülőföldön való maradás” paradigmája ugyanakkor könnyen átválthat migrációs potenciálba az új útlevél megszerzése által, sőt, a magyar útlevél érdekes módon még anyagi szempontok alapján is könnyebben elérhető. A kisebbségi (nemzetiségi) identitás valójában nemzeti keretben, elsősorban a többségi nemzetállam létezése által előhívott lojalitás-rendszerként értelmeződött. A kettős állampolgárság viszont transznacionális keretben gondolható el, és ehhez szorosan kapcsolódik az, hogy főleg a migrációs lehetőségek mellett, a magyar állampolgárság vagy útlevél harmadik országokban is relevanciával bír. Ezért is van nagyobb súlya a magyar útlevélnek, mint a korábban, a státustörvény által megszerzhető Magyar Igazolványnak, amely az esetleges érzelmi igény kielégítésén túl csak az anyaországban bírt gyakorlati relevanciával. A magyar útlevélbe viszont az értelem és érzelem, a pragmatikus és az etnikai-emocionális vonatkozások egyaránt belesűrűsödnek, és ugyanakkor megszabadulnak a „régii” állampolgársághoz és útlevélhez tapadt magyarországi és más országokba való utazáskor tapasztalt szegyenérzettől is.⁴²

⁴¹ Spiro, Peter.: Accepting (and Protecting) Dual Citizenship for Transborder Minorities. In: Bauböck, Rainer (szerk.): *Dual Citizenship for Transborder Minorities? How To Respond For The Hungarian-Slovak Tip-For-Tat?* EUI Working Papers, RSCAS, 2010, 75. 7.

⁴² Brubaker és társai fejtik ki a Kolozsvárról szóló könyvükben, hogy az állampolgárság megélése gyakran stigmává vált. Ld. Brubaker, Roger – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika...*, 2011, i.m., 342-347.

A kisebbségi és a kettős állampolgárságból eredeztethető identitáselemek

A kisebbségi identitás elemei	A kettős állampolgárság identitáselemei
"jus soli"	"jus sanguinis"
helyben maradás perspektívája	kivándorlás lehetősége
nemzeti keretben értelmeződik	transznacionális – „harmadik” országban is releváns (ezért több mint a Magyar Igazolvány)
Magyar Igazolvány	útlevél
kényszerközösség	szabadság, választható
bizonytalanság	biztonság
komoly, „sors”	lehetőség a játékra
informális	formális
időben változó	túlmutat az időn
mindennapi	ünnepi (szimbolikus)
„úton levés” (hontalanság)	„megérkezés”
befelé (fontos)	kifelé (fontos)
„folyamatos edzésben van”	örök, állandó
adottság, „van”	megérdemelt, „megszereztük”, „kaptuk”
kontextuális	stabil, „maradandó papír”
régi	új
szintekbe szerveződés	egysíkú, homogenizál

A kisebbségi magyar identitás továbbá kényszerközösségekben alakult ki és szilárdult meg, amelynek szoros velejárója a sorszerűség képzete, a magárahagyatottság, a hontalanság megannyi mikro-tapasztalata. Ezzel szemben az új magyar állampolgárság az egyéneket szólította meg, ezáltal rést ütött a magárahagyatottság érzetén és a haza reményét csillantotta fel. Az anyaországi megszólíttatásra egyénileg adott válaszok egyfajta felszabadultsággal is járnak, a sors „komolyságát” felváltja a választás szabadsága. A korábbiakban csak kis közösségek tagjaként értelmezett, jobbára informális kötődések a nemzet tagjaként való formális továbblézés

lehetőségeként is érvényesülnek. Ez azt is jelenti, a magyar állampolgárság, mint formális, dokumentálható hovatarozás az időbeni stabilitás képzetét hordozza, mondhatni átnyúlik az időn, szemben a kisebbségi léthez kapcsolódó korlátozott időintervallummal. A kisebbségi identitásnak még az egyéni életidőn túlmutatóan is van egy kezdő nullpontja, Trianon, míg a magyar állampolgárság történelmi jóvátételként, az időt maga alá gyűrve tételeződik. Míg Trianon az állampolgárok feje felett vándorló határok metaforája, addig az új állampolgárság a határok felett átvándorolt lehetőségként tételeződik.

„Azt hittem én is, hogy formalitás lesz, aztán mégis, amikor ott volt az eskütétel, meg a szövege, meg az eskünek a szövege, meg a magyar himnusz, már úgy meghallgatni kísérőként, ugye, amikor édesanyám letette, azért más volt nekem. Azt hittem, hogy nem az lesz. Hát mondjuk ki, szétsírtuk magunkat anyuval, hogy valahogy más volt, nem tudom miért. De tudom, hogy nem fog ez... nem is tudom... tehát semmilyen formában, úgy gondolom, hogy most nem jöttünk másként ki a konzulátusról, de azért mégis. (...) Mert szerintem az csak bennünk van, hogy ha belegondolunk, akkor most igen, egy ilyen nagy közösségnek lettünk, vagy most másként lettünk annak a nagy közösségnek a tagjai.” (3. sz. interjú, Vajdaság)

Az új állampolgárság ugyan „alanyi jogon” jár a nemzet tagjainak, de mégis mintha meg kellett volna „harcolni” érte: e harc maga a kisebbségi lét névtelen mindennapjai voltak, azok az adottságok, amelyben élni, folyamatos „edzésben lenni” kényszerült a kisebbségi ember. A névtelen mindennapokba azonban beékelődött egy közelmúltbeli dátum (2004. december 5.), amelyet az állampolgárság perspektívája sem feledtet: olyan eseményként tételeződik, amely folyamatosan visszairányítja a figyelmet a magyar-magyar kapcsolatokra és nem föltétlen pozitív kicsengésű egymásrautaltságra. Ezzel szemben az állampolgárság megszerzése maga az ünnep, amelyet szimbolikus kötelék-jelek⁴³ kísérnek. Az ünnep másképpen kezdte strukturálni a kisebbségi ember tér-idő használatát, egyéni, új,

⁴³ A kötelék-jelek fogalma Goffmantól származik. Ld. Goffman, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest, Gondolat, 1981. 352-426.

visszatért időszámítást kezdett el, és ugyan az extravertáltság (például: utazások) lehetőségét veti fel pragmatikus szinten, érzelmi síkon viszont a bensőséges, meghitt „hazaérkezés”, „megérkezés” lehetőségével kecsegtet a megannyiszor megélt belső hontalanság állapottával szemben.

*„Nagymamám kezébe kapta nemrég a magyar személyit, hát el-sírta magát. Mert magyar időben született és neki az... nem fog ő már Záhonyig se menni 76 évesen soha többet, azon kívül, amikor egy eskütételre ugyebár kimentünk, kimentek... de neki az csak... és ott van szépen a kis ágya mellett, vitrinbe ki van téve. **És neki... reggel ránéz és azóta nem betegeskedik.** Én esküszöm... egyszerűen... nyugodtabb, vidámabb... Nem, ezt komolyan mondom. Én otthon látom minden nap, és azóta boldogabb.” (6. sz. interjú, Kárpátalja)*

A kisebbségi identitás részben a „régí”, terület szerinti állampolgárságból származik: e kötődés megítélése a semleges és negatív megbélyegzettség tengelyén értelmeződik. Semleges értelemben a kisebbségi ember elismeri az állampolgársághoz tartozó jogok és kötelezettségek „klasszikus” halmazát (adó, törvények tisztelete), de narratívájukban ez az állampolgárság (és identitás) gyakran átcsúszik valamiféle hiánnyá, ezért gyakran negatívan is értelmeződik. E kontextusban a „régí állampolgárság” a hontalanság érzetének gyökere és következménye (pl. Szlovákiában), a korrupció melegágya (pl. Ukrajnában), a kiszolgáltatottság megtestesítője (például Vajdaságban) is. Az új, magyar állampolgárság e vonatkozásban valamilyen érzelmi többletet jelent, a régi állampolgárságot meghaladó „tisztaság”, az igaz, őszinte kötődés, a „szabadság”, avagy a súlytalan, következmények nélküli játék metaforájává is válik.

*„Egy közösségben vagyok azzal a tízmillió, vagy most már kilencmillió magyar állampolgárral, és **ha én Magyarországon vagyok, és megállít a rendőr, akkor én direkt a románt veszem elő, hogy a románt büntesse meg.**” (7. sz. interjú, Kolozsvár)*

Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy bizonyos gondolati sémákat ne lehetne átvinni az új magyar állampolgárságra is. Ha például Kárpátalján az állampolgárság a korrupció tételezésével függ

össze, ebből az is következik, a magyar állampolgárságot is meg lehet szerezni e praxis által:

*„Én a túloldalon, odaát, Magyarországon vettem föl az állampolgárságot, olyan személyekkel, aki megkapta az állampolgársági okiratát, és nem tudta, hogy mi van beleírva. És akkor ukránul kérdezi, hogy mi van ideírva? Egy! Kettő: Voltunk körülbelül százhuszan, himnuszt körülbelül hárman énekeltünk, vagy ötven esetleg, nem többen, és az eskütétel szövegét is csak úmmelámmal, szájhúzogatva, néhányan esetleg, ha említették, vagy mondták. Tehát nekem nincsenek jó tapasztalataim. (...) Nem tudtak magyarul, persze. **Lehet vásárolni papírokat, amivel igazolja a magyarságát, és itt tartunk.**” (5. sz. interjú, Beregszász)*

A kisebbségi identitás elemei – mint korábban láthattuk – egymásra szerveződnek, képlékenyek, sokszor bizonytalanok és viszonylagosak. A magyarországi politikai vagy mindennapi perspektívából használt címkék („határon túli magyar”, „külhoni magyar”, „erdélyi magyar”, „vajdasági magyar”, „kárpátaljai magyar”, „felvidéki magyar”, de az „ukrán”, „román”, „szlovák”, „szerb” stb.) csak részlegesen rímelnék az érintettek önbesorolására, és túlzás lenne azt állítani, hogy e bélyegek között teljes lefedettség lenne. E címkék használata ugyanakkor kontextuális, és társadalmi rétegződéshez is kötött, és mindenképpen a külhoni magyar közösségek belső tagoltságáról árulkodik. Mindezzel szemben a magyar állampolgárság perspektívája homogenizál, a magyar nemzet – elviekben, formálisan egyenlő – részévé teszi e sokféleségben élő személyeket. E perspektíva a nemzeti, kisebbségi identitás-domborzatokra igyekszik ráhúzni az állampolgárságból eredeztethető egyenlőség eszmét. Ez által a kisebbségi lét felszámolására tett kísérletként is értelmezhetjük, a többségivé válás perspektíváját is felvillantja, miközben nyilvánvaló, hogy a kisebbségi identitáselemek felszámolása valójában önfelszámolás lenne.⁴⁴

Összegzés

⁴⁴ Ez az ellentmondás köszön vissza közösségi szinten a diaszporizálódás veszélyének emlegetésekor.

Tanulmányunk során megvizsgáltuk, hogy a nemzetközi szakirodalomban a kettős (többes) identitás szociológiai (nem normatív) vonatkozásai hogyan értelmeződnek. Azt találtuk, hogy függetlenül a többes állampolgárság jellegétől, az állampolgárság és identitás témakörei szorosan összefüggnek, annál is inkább, mert a felkínálkozó jogi lehetőségeket individuális döntésekkel lehet kitölteni. Így a szakirodalomból megismert, a kettős állampolgárság vonatkozásában tárgyalt flexibilitás és a hierarchiába rendeződés minden bizonnyal magyar viszonylatban is érvényes. Érvelésünk során tehát abból indultunk ki, hogy a magyar állampolgárság újfajta identitáselemeket is generál, azonban ezek betagozódnak a kisebbségi identitás szerkezetébe: lehetőségként ugyan jelen vannak, de nem írják teljes mértékben felül a korábbi viszonyulási módokat. Ebből kifolyólag a magyar-magyar kölcsönös előítélet-rendszer fennmarad, ám éppen ez az, ami majd tompítja a kettős állampolgárság esetleges negatív hatásait.

A magyar állampolgárság választása is individuális: ugyan nem posztnacionális értelemben, hanem a kisebbségi életfeltételek közösségi és egyéni meghaladásának lehetőségét hordozó értelemben. Posztnacionális értelemben ugyanis az identitás azt jelenti, hogy az egyének választhatják meg az országot, és nem az ország választja meg az egyéneket.⁴⁵ A határon túli magyarok esetében viszont valójában az ország választotta meg az egyéneket (eddig a tradicionális állampolgárság logikájában mozgunk), de az egyének hozzájárulása, legitimitációja is szükséges volt. E kontextusban könnyen belátható, hogy az anyaországhoz, a nemzethez kapcsolódó identitások és irányultságok erősödhetnek, és kérdés, mi lesz a helyi világokhoz és a szülőföldnek is helyet adó nemzetállamhoz való viszonyban. Mint jeleztük, e kérdésre erdélyi szakértők jobbra azt a negatív kicsengésű komunitárius (közösségközpontú) választ adták, hogy ezen új jogi kötelékkel fennáll a diaszporizálódás veszélye, illetve a saját társadalom projekt megbukásának lehetősége.

Kvalitatív megközelítésünk, amely a magyar-magyar etnicizálódás mikroperspektíváját is figyelembe veszi, nem föltétlenül erősíti meg e komunitárius vészforogatókönyvet. Feltételezhetjük ugyanis, hogy a mindennapi interakciók szintjén jelentős (egzisz-

⁴⁵ Dahlin, Eric C. – Hironaka, Ann: Dual Citizenship. In: *Sociological Inquiry*. 2008, 1. 54–73.

tenciális, társadalmi, politikai) változást nem fog eredményezni az állampolgárság, de az is igaz, hogy a mobilitási lehetőségek kiterjedése által, mindenképpen magában hordozza a (magyarországi) többségivé válás/utazás lehetőségét. Ad absurdum a kisebbségi identitás erősödésével és meghosszabbításával is járhat, hiszen a „többségivé utazni” (értsd: migrálni) – normál körülmények között – csak egy szűkebb réteg számára lehet életstratégia, a „hátrahagyott” kisebbségi magyarok többsége szülőföldjén szeretne maradni, és számbeli kisebbségüknél fogva az egymással szembeni szolidaritástudat is erősödhet. Az anyaország ugyan mentálisan közelebb kerül (de már eddig is elég közel volt a magyar nyelvű médiatér kiterjedésével), a saját kisebbségi világtól pedig ennek ellenére sem tud elszakadni. Magyarország mentális közelsége biztonságot is nyújthat, de ez nem jelenti a kisebbségi élethelyzetek, vagy akár az otthonatlanság érzetének automatikus felszámolását.

Fókuszcsoport-beszélgetéseink elemzése során rávilágítottunk arra is, hogy az új magyar állampolgárság értelmezése, megélése sok szempontból kiteljesíti vagy felnyitja a kisebbségi élethelyzetek számfajta, gyakran pozitív megélésének lehetőségeit. A néha kritikus, néha euforikus új identitásformák kialakulásával párhuzamosan azonban azt is könnyű belátni, hogy az állampolgársághoz kapcsolódó pragmatikus hasznok mellett, az ünnepi, szimbolikus vonatkozások rutinizálódnak, banálissá válnak,⁴⁶ beolvadnak majd a kisebbségi élethelyzetek mindennapjaiba.

A makropolitikai jóslatoktól eltekintve azonban azt leszűrhetjük, hogy jelenlegi geopolitikai feltételek mellett éppen a határon túliai kisebbségi, illetve a magyarországiak többségi etnocentrizmusa lesz az, ami megakadályozza az új állampolgárságból elméletileg levezethető diaszporizálódást. A diaszporizálódás – ahogy azt többen is jelezték – reális kockázat, de azt gondolom, jelentős tényezők hatnak ez ellen, azaz a kisebbségi habituális világ fenntartásának irányába is. Először is a regionális kötöttségek és a nemzetállami szocializáció miatt az előítéletek rendszere, a magyar-magyar etnikai látószögre kiható társadalmi távolságok újratermelődnek határon túl és Magyarországon is. A kettős állampolgárság ennek következtében társadalmi szinten, de az egyéni interpretációk szintjén is, nem egyenlő állampolgárságokat fog eredményezni.

⁴⁶ Vö. Billig, Michael: *Banal Nationalism*. SAGE Publications Inc., 1995

Mindezt megtoldhatjuk azzal, hogy a határon túli magyarok már eleddig is intenzíven magyar médiatérben éltek, és mégsem távolodtak el saját politikai képviseletük fenntartásától. Ha ez a veszély fennállna, jóhiszeműen feltételezhetjük azt is, hogy a kisebbségi és többségi magyar politikusok felismernék e veszélyt.⁴⁷ Vélhetően a többségi államoknak sem lenne közömbös a magyarok intenzív elvándorlása, hiszen ez – a vélt esetleges rövidtávú érdekeik ellenére – számukra is veszteségekkel járna.

Az állampolgárság pragmatikus és szimbolikus haszonnal egyaránt jár, a kettős állampolgárok pedig megengedhetik maguknak majd a kontextuális és hierarchiába szervezett használatukat is, egyszersmind flexibilisebbé válik. A magyar állampolgárság kétségtelenül az otthon/haza, valamiféle bensőségesség érzetét hordozza, de ha valaki valóban migrálni kényszerül, szembesül a magyarországi mindennapokban továbbra is jelen lévő, nemzetállami hagyományokra visszavezethető mentalitással. Az állampolgárság alapjáraton nem tesz különbséget a polgárok között, de a mindennapi interakciókban románként/ukránként/szerbként/szlovákként avagy erdélyiként/kárpátaljaiként/vajdaságiként/felvidékiként megkonstruált személyek, ha nem is másodrendű polgárok, de mindenképpen jövevényként, „másként”, „idegenként” lesznek – kimondva, kimondatlanul – megbélyegezve. Vagy ha nem, az érintettek sok esetben így fogják érezni vagy besorolni önmagukat. Hasonló módon a kisebbségi etnicitás perspektívájából a többségi, azaz a „magyarországi” magyarok is a különbségteremtés áldozatai lesznek. A láthatatlan korlátok és ezáltal a kisebbségi „közösségek” vélhetően továbbélnék.

IRODALOM

Aleinikoff, T. Alexander - Klusmeyer, Douglas: Plural Nationality: Facing the Future in a Migratory World. In: Weiner, Myron - Russel Stanton, Sharon (szerk.): *Demography and National Security*. New York, Berghahn, 2001.

⁴⁷ Ilyen jelnek tekinthetjük az RMDSZ és FIDESZ 2014. évi paktumait is.

- Arendt, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland-New York, The World Publishing Company, Meridian Books, 1951.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbségek történetéről*. Csíkszereda, Pro Print, 2013.
- Bauböck, Rainer: Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting. In: *Fordham Law Review*. 2007, 5, 2396-2447.
- Bausinger, Hermann: A haza fogalma egy nyitott társadalomban. In: *Regio*. 1991, 4.
- Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, Osiris, 1995.
- Billig, Michael: *Banal Nationalism*. SAGE Publications Inc., 1995
- Bloemraad, Irene: Who claims dual citizenship? The limits of postnationalism, the possibilities of transnationalism, and the persistence of traditional citizenship. In: *International Migration Review*. 2004, 38 (2).
- Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press, 1996.
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel. 2005.
- Brubaker, Roger – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 219-252.
- Conway, Dennis – Potter, Robert B. – Bernard, Godfrey St.: Dual citizenship or dual identity? Does transnationalism' supplant 'nationalism' among returning Trinidadians? In: *Global Networks*. 2008, 4. 373–397.

- Dahlin, Eric C. – Hironaka, Ann: Dual Citizenship. In: *Sociological Inquiry*. 2008, 1. 54–73.
- Fox, Jonathan: Unpacking „Transnational Citizenship”. In: *Annual Review of Political Science*. 2005, 8.171–201.
- Goffman, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest, Gondolat, 1981.
- Gustafson, Per: Globalisation, multiculturalism and individualism: the Swedish debate on dual citizenship. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2002, 3.
- Hammar, Tomas: State, nation, and dual citizenship’. In: Brubaker, Robert (szerk.): *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America*. Lanham. MD, University Press of America. 1989.
- Kaszvár Veronika Katalin: Versengő nemzetfogalmak a kettős állampolgárságról szóló 2004-2005-ös publicisztikai vitákban. In: Feischmidt Margit és tsai: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, MTA TK - L’Harmattan, 2014, 209-248.
- Kiss Tamás: Nemzetdiskurzusok hálójában. Az állampolgárságpolitika, mint a magyar nemzetre vonatkozó klasszifikációs küzdelem epizódja és eszköze. In: *Magyar Kisebbség*. 2013, 3-4, 7-95.
- Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok és románok a politikai térben*. Cluj Napoca, Institutul Pentru Studierea Problemelor Minoritatilor Nationale, 2013.
- Martin, David A. - Aleinikoff, T. Alexander: Double Ties. In: *Foreign Policy*. 2002. 133:80–81.
- Ong, Aihwa: *Flexible Citizenship. The Cultural Logics of Transnationality*. Duke University Press, 1999.

- Papp Z. Attila: *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* Budapest, Magyar Külügyi Intézet, 2008.
- Pogonyi Szabolcs: Dual citizenship and sovereignty. In: *Nationalities Paper.* 2011, Vol. 39., 5. 685-704.
- Rubio-Marin, Ruth: Transnational Politics and the Democratic Nation-State: Normative Challenges of Expatriate Voting and nationality Retention of Emigrants. In: *New York University Law Review.* 2006, 81. 136.
- Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából. In: Hatos Pál – Novák Attila (szerk.): *Kisebbség és többség között. A magyar és a zsidó/izraeli etnikai és kulturális tapasztalatok az elmúlt századokban.* Budapest, L'Harmattan, 2013. 213-258.
- Salat Levente: A könnyített honosítás látható és várható következményeiről. Válaszok a Magyar Kisebbség kérdéseire. In: *Magyar Kisebbség.* 2013, 3-4.
- Spiro, Peter J.: Dual citizenship as human right. I • In: *Con.* 2010, 1.
- Spiro, Peter J.: Accepting (and Protecting) Dual Citizenship for Transborder Minorities. In: Bauböck, R. (szerk.): *Dual Citizenship for Transborder Minorities? How To Respond For The Hungarian-Slovak Tip-For-Tat?* EUI Working Papers, RSCAS, 2010, 75.
- Stachel, Peter: Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái. In: *Regio.* 2007, 4. 3-33.
- Szabó Marcel: A többes állampolgárság – új nemzetközi és uniós perspektívák felé? In: *Állam és Jogtudomány.* 2013, 1-2.
- Thomassen, Bjorn: The uses and meaning of liminality. In: *International Political Anthropology.* 2009, 2. 5-27.

Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány, 2012.

Vertovec, Steven: Super-diversity and its implications. In: *Ethnic and Racial Studies*. 2007, 6. 1024-1054.

SZARKA LÁSZLÓ*

A közös történelem nehéz öröksége

Viták nemzet és állam historikumáról

A magyar történetírásban az elmúlt húsz évben erőteljes kísérletek történtek a poliglott történeti magyar állam multietnikus sajátosságainak reális újraértelmezésére. Ez részben a modern nacionalizmuselméletek historiográfiai lecsapódásának, részben a modern, posztmodern nemzeti és (nemzet)állami történeti narratívák át-, illetve kialakításának a következménye volt. Az európai történetírásban mindenütt megfigyelhető folyamatban többféle célképzet fogalmazódott meg. A nacionalizmusok történeti, politikai, nyelvi, etnikai forrásvidékeinek feltérképezésétől, a nemzet- és államépítő nacionalizmusok pozitív és negatív funkcióinak elemzésén, a nemzeti mítoszok kritikáján, tényleges szerepük értékelésén át egészen a nemzetközpontú történelemképek lebontásáig, átfogalmazásáig terjednek ezek a törekvések.¹

* Szarka László, MTA BTK Történettudományi Intézet / Selye János Egyetem Pedagógiai Kar Történelem Tanszék, Budapest/Komárom, tudományos főmunkatárs /docens, szarka.laszlo@btk.mta.hu

¹ A nemzetközpontú történetírás történeti funkcióját, dilemmáit és ellenmondásait jól foglalta össze Fuglestad, Fin: *The Ambiguities of History: The Problem of Ethnocentrism in Historical Writing*. Academic Press, Oslo 2005. A magyar történeti irodalomban Gyáni Gábor: A mai magyar történetírás dilemmái. In: *Uő Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007. 285-290; Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Budapest, Atlantis, 1989. 236-237. Újabban Kántor Zoltán munkái jelzik a modern magyar nemzeti társadalom kialakulásában a kétféle – nyugatias típusú állami, politikai alapozású, illetve a keleties, etnikai, nyelvi, kulturális – nacionalizmusok együttes hatását. Kántor Zoltán: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 45-

A magyar történetírásban jeles elődök foglalkoztak behatóan a Magyarországon honos nemzeti közösségekkel, akiket a magyar historiográfiai tradíció nagyvonalúan egységesen nemzetiségként kezel. Maga Szekfű Gyula is fontosnak tartotta például, hogy a 18–19. századi nyelvharcolók forrásait közreadja, a *Magyar történet* pedig végigköveti a nem magyar népek történetét. A román nemzeti fejlődést vizsgálva Miskolczy Gyula, Jancsó Benedek, Mikó Imre, Makkai László, vagy éppen Mályusz Elemér, Bíró Sándor, Mester Miklós ugyan más-más eredményekre jutottak, de a román nemzeti mozgalom jelentőségét, létjogosultságát nem vitatták. A szlovák, szerb, rutén nemzetfejlődést bemutató Czambel Samu, Steier Lajos, illetve Thim József, Hodinka Antal számára a magyarországi szláv nemzetiségek létezése, létjogosultsága magától értetődő volt. A pártállami korszak 19–20. századi nemzetiségtörténeti főirányát jelentő I. Tóth Zoltán, Csatári Dániel, Arató Endre, Niederhauser Emil, Tilkovszky Loránt munkái pedig a szomszéd marxisták által is többé-kevésbé elfogadott értelmezési kereteket alakítottak ki. Az előző generációk munkásságát az elmúlt huszonöt évben kiváló szerzők – példaként említsük meg Miskolczy Gyula, Demmel József, Sokcsevits Dénes, Juhász József, Ábrahám Barna, Halász Iván, Ress Imre nevétkönyvei, tanulmányai folytatták. És persze a szomszéd országok történészei (például Adrian Rusu, Lucian Boia, Dušan Kováč, Elena Mannová, Igor Grdina, Oto Luthar, Miroslav Hroch) ma már gyakran a magyar szerzőknél is hangsúlyosabban jelen vannak a közép-európai diskurzusokban. Miközben otthon ők is a miénkhez hasonló kihívásokkal szembesülnek. Egyszerre próbálják meg a mindenkori nemzet(iség) és állam(iság) valóságos historikuma és a mai nemzetállami igények felől értelmezni az évszázadokon átívelő nemzetépítési folyamatokat. Az egymásra figyelés, együtt gondolkodás nélkül azonban aligha haladható meg végleg a „történelmi” és „történelem nélküli”, vagy éppen a teljes és csonka társadalmi szerkezetű, szomszédjainknál pedig az „elnyomó” és elnyomott” népek, nemzetek leegyszerűsítő kategorizációja, és a mögötte meghúzódó történeti

48. A kétféle nacionalizmus elméleti különbségeiről és gyakorlati egybefonódásáról ld. Plamenat, John: A nacionalizmus két típusa. In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 56-57.

mítoszok politikailag mindig könnyen tematizálható kizárólagossága, az előítéletek egymással szembeállító funkciója.

Az integrálódó európai uniós szerkezet és a nemzetállami ke-
retek közötti, 21. század eleji párhuzamos és ambivalens viszonyai
közt a kettős beszéd sajátos leleményeire támaszkodva ismét erőtel-
jes nemzeti diskurzusok, politikai (szub)kulturák épülnek. Ezért is
jelent komoly kihívást a (poszt)modern nacionalizmus történeti elő-
képeinek és előzményeinek tisztázása. Riogatásnak tűnhet, de lassan
hétköznapi valósággá válik a (poszt)modern nemzetállam és a neo-
nacionalizmusok sajátos összefonódásának a veszélye. A „történeti
nemzetek” közvéleményében például ismét divat lett a 19. századi
nemzeti romantika aranykorára hivatkozni – kivált az alkalmazott
történelem („public history”) és a politika által tematizált köztörténet
szintjein. Ugyanezt a funkciót tölti be a „történelem nélküli nemze-
tek” mártírúma: az „ezeréves elnyomások” mítoszai ugyancsak
képesek hadrendbe állítani a neonacionalista programokkal induló
pártok választói bázisát. Az Unióban pedig könnyű megtalálni a
közös ellenségképet.

Elméleti szinten persze mindig könnyebb eljutni arra a felis-
merésre, s belátni annak valószínűségét, hogy térségünk történeti-
állami alapozású nacionalizmusainak modern polgári nemzeti ideo-
lógiákká való átalakításában éppúgy szükség volt a nyelvi, kulturális
közösségek mozgósítására, a polgári elitek megnyerésére, mint az
önálló állami tradíciókkal nem, vagy csak részben rendelkező népek
nemzetépítésének. A magukat egymáshoz képest meghatározó és
időben, térben, jogokban saját maguk birtokát kijelölő nacionalizmu-
sok párhuzamosságai, rokon vonásai erősebbek, mint a köztük lévő
különbségek.

Paradox módon az etnocentrikus történeti konstrukciók meg-
haladásának szakmai igénye az elmúlt negyedszázadban akkor fo-
galmazódott meg, amikor ezzel egy időben a neonacionalizmusok
ismét az „örök nemzet” ahistorikus és anakronisztikus fogalomrend-
szerét állították be érvelésük tengelyébe. Ekkor kezdett felerősödni a
térseg történetírásaiban a „mítoszmentesítésnek”, a nemzeti legendá-
riumok kritikai elutasításának a tendenciája.

A közös múlt olvasatai

Az óhatatlanul konfliktusos nemzetközponti történelemszemlélet túlkapasainak meghaladásában hasznos eszköz lehet a magukat egymáshoz képest meghatározó nemzetek „közös múltjáról” közösen készített elemzés. A közös múltértelmezések kiemelt fontosságú próbálkozásaiként egyre gyakrabban jelennek meg a közös történelem-tanekönyvek, közös összefoglalások megírását célzó kísérletek. A kelet-közép-európai térségben a cseh–német, lengyel–német kísérletekkel egy időben látott napvilágot Kárpátaljáról a magyar–ukrán közös összefoglaló munka.² A Magyar–Szlovák Vegyes Bizottság az elmúlt másfél évtizedben több közös város-, identitás- és egyháztörténeti tanulmánykötetet adott közre.³ 2013 végére ugyanennek a bizottságnak a jóvoltából elkészült a magyar–szlovák közös múlt kulcskérdéseinek párhuzamos értelmezéseit bemutató kötet kézírata is.⁴ A kötet kétféle nyelvi változatát három-három magyar és szlovák történész lektorálta.⁵

² Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum, 2009; Ugyanez ukránul: M. Береш – Ч. Фединець (eds.): *Закарпаття 1919–2009 роки: історія, політика, культура*. Ужгород, Видавництво «Ліра», 2010.

³ A Bizottság munkájának eredményeképpen jelent meg pl. Csukovits Enikő – Lengyel Tünde (szerk.): *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században*. Budapest, MTA TTI, 2005. Ugyanez szlovákul: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde (red.): *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť súdnictvo a vzdelenosť v mestách v. 13.–17. storočí*. Prešov–Bratislava, 2005; Štefan Šutaj – Szarka László (red.): *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18.-20. storočia = Regionális és nemzeti identitásformák a 18-20. századi magyar és a szlovák történelemben*. (Historia Slovaca-Hungarica - Hungaro-Slovaca 1.) Prešov: Universum, 2007; Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után = Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*. (Ford. Avar Hajnalka, Galina Šándorová.) (Historia Slovaco-Hungarica - Hungaro-Slovaca 2.) Budapest, Kossuth, 2008.

⁴ A Magyar–Szlovák Történész Vegyes Bizottság önálló kezdeményezésére 2007-ben elkezdődött, majd 2009-től kormányzat által is támogatott munka célja a közös múlt különböző értelmezéseit bemutató kézikönyv megírása, amely 16 kulcskérdést emelt ki. A 2013-ra elkészült kézirat címe: *Közép-európai párhuzamok és konfliktusok. A közös múlt a magyar és a szlovák történelemben*. A tervek szerint szlovákul és magyarul azonos szöveggel egy időben megjelenő

Miközben tehát sorra jelennek meg a térség történészeinek a nemzeti látószöveget és az etnocentrikus szempontokat árnyalni, a „másik” szempontjait is érzékeltetni kívánó közös munkái, minden érintett országban magától értetődően sokféle ellenvélemény is megjelenik. 2013 decemberében a *Hitelben*, illetve a *Magyar Hüperion* című kiadványban, a „jobboldali értelmiség folyóiratában” például nagyjából egy időben két figyelemre méltó tanulmány jelent meg a szlovák–magyar történeti viszony radikális átértelmezésének igényével.⁶

Tökéczki Lászlónak a *Hitelben* közreadott rövid tanulmányának kiindulópontjai a következő állítások: a szlovák történetírás utólag kívánja létrehozni az önálló szlovák nemzeti történelmet; a szlovákság etnikailag hosszú évszázadokon keresztül a szlávság, állami hovatartozását tekintve a Magyar Királyság része volt. Tökéczki Balassa Zoltán kassai magyar értelmiséginek a szlovák történelem kizárólagos magyar olvasatát kínáló munkájára hivatkoz-

munka előtörténetéről, a kötet elkészítésével kapcsolatos túlzott várakozásokról és a közös munkát ellen irányuló politikai támadásokról ld. Šutaj, Štefan: Szlovák–magyar történelmi párhuzamok és konfliktusok (a nemzeti történelmek közép-európai kontextusban) avagy a közös szlovák–magyar szövegek írásáról. In: *Korridor*, 2014/1. <http://korridor.eu/issue/elso-evfolyam-2014-1-szam/>

⁵ Az elkészült kéziratról két másik felkért történéssel együtt Tökéczki László is lektori véleményt készített. A kötet megjelenését nem támogató, részletes negatív lektori jelentésének summájaként leszögezte, hogy azért nem támogatja a kézirat megjelentetését, mert a magyar és a szlovák szerzők álláspontjai közötti távolság tudomásulvételével „mi legitimálnánk a szlovák hazugságokat”. Elsősorban a szlovák nemzetépítéshez kapcsolódó történelemfelfogást, a modern szlovák nemzetépítő nacionalizmus kötetben is megjelenő narratívát bírálta.

⁶ Tökéczki László: Egy posztmodern nemzetépítés és identitás alakítás Európa közepén. In: *Hitel* 2013/12. 69-72.

<http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/10-tokeczki.pdf>;

Tökéczkivel azonos regiszterben az egész szlovák történetírást a hazugságban találja vétkesnek Farkas Géza, Pozsonyból hazahívott egykori magyar diplomata: „A hivatalos Magyarország nem mer kézre eső csodafegyverhez, a tényekhez nyúlni, nem fordítja előnyünkre azt az adottságunkat, hogy nekünk nem kell új történelmet írunk, vagy átírunk a régit.” Farkas Géza: Szlovákia-ügy. Rendhagyó megfontolások. In: *Magyar Hüperion*, 2013. Digitálisan elérhető a felvidéki hírportálon:

http://www.felvidek.ma/images/stories/_esemenyek/2014/02/MH_II_1_Farkas_G._2.pdf

va kénytelen maga is rádöbbsen arra, ami a szlovák történetírás számára immár hosszabb ideje alaptétel.⁷

Éppen a magyar államiság, s azon belül a felső-magyarországi régió megyéi jelentették a szlovákság etnikai, kulturális, nyelvi különfejlődésének ezeréves külön kereteit, vagy ahogyan Dušan Kováč magyarul is megjelent egykötetes szlovák történeti összefoglalója is egyértelműen megfogalmazta: „A történeti magyar állam létezése megteremtette a szlovák nemzet kialakulásának alapvető feltételeit. A szláv etnikum már a 9. század folyamán elkezdett differenciálódni. [...] A szlovákok különálló etnikumként a történeti magyar állam keretei közt fejlődtek, míg a lengyelek és a csehek a lengyel és a cseh királyság keretei közt. A magyarországi szlovákok közt is jelentős nyelvi különbségek voltak, több dialektus nagymértékben különbözött egymástól, s ezek a különbségek idővel még tovább nőttek. Az egységesülést viszont a zárt területen kialakult kompakt települtség segítette elő.”⁸

A szlovákság megkésett nemzetfejlődésének okairól Tökéczki László a következő hiánykatalógust állította fel. Nem volt szlovák területi, állami különállás, nem volt szlovák nemesség, iskola, a régió városait és vonzáskörzeteiket pedig németek lakták. A latinítás szerinte kizárólag a magyar identitás fejlődésének kedvezett. Ráadásul a szlovák társadalom mindig is csonka maradt, saját nemesi réteg nélkül. Így azután „egy világtörténelmi véletlennek” „egy átmeneti erőviszonyrendszernek”, „egy tényleg alaptalan, átmeneti szerencsének” köszönhetően kialakult Csehszlovákia. Majd az abból kiváló Szlovákia történészei „folyamatosan területi alapon lopnak maguknak történeti figurákat”. Szerencsére a marxista korszak szlovák történetírásának rövidlátó és nacionalista, dehungarizációs koncepciója mára már jórészt a múlté. A szomszédok nemzetépítését mindeztől rosszalló magyar történészekben azonban rögzültek a szlovák nemzetépítéssel szembeni reflexek. Szerinte „a cseh ügyeskedés” által a Magyar Királyságból „kiszakított” szlovákság számára a magyar ellenségképben testet öltő negativitás jelenti a „sok hiányzó

⁷ A hivatkozott könyv Balassa Zoltán: *Két nemzet a Kárpát-medencében. A szlovákok története*. Kassa–Budapest, 2009. (magánkiadás)

⁸ Kováč, Dušan: *Szlovákia története*. Pozsony, Kalligram 2001. 51.

történelmi előzmény mindent pótló eszközeként” a legfontosabb identitásképző tényezőt.⁹

Nemcsak a szlovák történetírás, hanem egyebek közt a magyar szlavisztika is sok száz bizonyítékot halmozott fel arról, hogy a magyarországi szlovákok nyelvi megnyilatkozásaiban is folyamatos fejlődés volt tapasztalható a latinitás évszázadai alatt, s nem véletlenül tudtak élni az oktatási, kulturális, egyházi karrierlehetőségekkel, a nagyszombati egyetem, a pozsonyi, a lőcsei, a késmárki, az eperjesi, de még a győri, brassói evangélikus iskoláknak is mindig voltak jeles szlovák végzősei.

Persze, amint kicsit is belegondol Tökéczki László a felföldi világ tényleges etnikai és konfesszionális viszonyaiba, rögtön kénytelen maga is meglátni az evangélikus szlovákság szlovakizált cseh bibliai nyelven már a 16–17. században megjelenő irodalmát, iskoláit, népi és „magas kultúráját”: „Az evangélikus kollégiumok »multikulturális« közegében (szlovák, német, magyar) megszülethetett a »szlovák nemzet eszméje«, vagyis az, hogy a Magyar Királyság felső-magyarországi szlávjai egy »polgári« nemzetet alkotnak. Ehhez ismét a magyar vezetésű evangélikus egyház *tehetségre alapozó nemzetközi ösztöndíjrendszerére* volt szükség. A világhírű német egyetemekre kikerülő felvidéki szláv tehetségek szülik meg a szlovák nemzetet. Sajnos a magyarellenesség jegyében, holott ez nem volt »szükségszerű«. Mégpedig azért nem, mivel a két-, illetve háromnyelvűség tradicionális világában nem kellett élére állítani az *együttélési viszonylatokat*. A megszülető tót nemzet ugyanis ugyanúgy *együtt élhetett volna* a magyarokkal és németekkel, mint ahogyan elődei tették évszázadokon át.”¹⁰ (Kiemelés az eredetiben – Sz. L.)

A „tót” nemzetépítés szerinte tehát alapvetően magyar és német hatásra kezdődött, ami a nacionalizmusok természetrajzából kiindulva magától értetődő. A tradicionális „együttélési viszonyok” idealizált képlete viszont annak a bokrétás magyar történelemszemléletnek a jámbor óhajtása, amely a „Legyen úgy, mint régen vót!” jegyében szeretné előre és visszamenően átrendezni a Kárpát-medence történetét.

⁹ Tökéczki László: *Egy posztmodern nemzetépítés*, i. m. 70.

¹⁰ Uo. 71.

A felföldi magyar nemesség jelentős részének szlovák anyanyelvűsége pedig olyan evidencia, amelyben kételkedni rendszerint csak az egynyelvű magyar álomvilágban élő rajongók szoktak. Legújabbban a Justhok kapcsán Demmel József mutat rá a felföldi szlovák nemesség szerteágazó családi, kulturális és gazdasági hálózatainak működésére.¹¹

Tőkéczki László önmaga részleges megvilágosulását egy másik felismerése így rögzíti: „A mai szlovákságnak ilyen körülmények közt kőkemény és becsületes hivatkozási alapja lehetne az a népi-etnográfikus alap, amely kétségtelenül mindig fennállt Felső-Magyarország egyes régióiban.”¹² A nemzetépítő nacionalizmusok mindig is saját hozott történeti anyagukból alkotják meg a „nemzeti tereket”: ez lehet akár egy történeti, akár egy mai állam területe, akár pedig egy történeti mítosz, vagy éppen az etnikai határok által körülrajzolható legtágasabb „nemzeti világ”. Térségünk valamennyi nemzeti történetírása immár lassan kétszáz éve alapvetően saját nemzete és állama történetét írja. Ebben a tekintetben nincs köztünk különbség. Az akadémiai szlovák történetírás – bár örökzöld vitákat folytat a 18–20. századi népesség-összeírások, népszámlálások adatainak értelmezéséről – pontosan látja a 20. századi és a mai Szlovákia etnikai szerkezetének valamennyi sajátosságát, köztük a dél-szlovákiai magyarság ismét rendkívül rendkívüli mértékben felgyorsult migrációs és asszimilációs fogyásának folyamatát is. Az azonban erősen egyoldalú olvasat Tőkéczki László részéről, hogy a szlovák történetírás a Csehszlovákiához került magyar többségű régiói, városai miatt kényszerül utólagos múltteremtésre.¹³

¹¹ Demmel József: *Pánszlávok a kastélyban*. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története. Budapest, Kalligram, 2014.

¹² Tőkéczki László: *Egy posztmodern nemzetéptítés*, i. m. 70.

¹³ „De őket (ti. a szlovákokat – Sz. L.) egy világtörténelmi véletlen, vagyis átmeneti erőviszonyrendszer olyan területekhez is juttatta az I. világháború végén, amelyhez az akkorra már kialakult valódi szlovák népiségnek sem volt soha semmi köze, s így még inkább rászorultak az utólagos múltteremtésre. Most már a saját valódi történelmen túl is hamisítani kell – minden áron. Hiszen így, enélkül hogyan lehetne identitást teremteni például olyan, a történelmi múltban karakteresen nem szláv városokra nézve, ahol a későbbi valódi szlovák jelenlét finoman szólva is alárendelt – akkor is, amikorra végre tényleg kialakult az, amit szlovákságnak lehetett nevezni (pl. Pozsony, Kassa). Nem egészen érti az ember,

szerűséget! Miért is nem? Azért, mert akkor nincs reményük sem arra, hogy a *jogtalanul* szerzett magyar etnikumú népet és területét valaha is »bedarálhassák«¹⁶. Mindennek a summája tehát röviden így foglalható össze: ezzel az egyszerre idealizáltan magyar tudatú, ugyanakkor saját államterülete nem szlovák részeit megemészteni nem tudó szlováksággal magyar részről immár vitatkozni sincs értelme.¹⁷

Tőkéczkzi László minimális szlovák filológiai, historiográfiai ismeretekre támaszkodó hiperkritikus megközelítése nem annyira a szlovák, mint inkább a mai magyar nemzetépítés történeti argumentációjának gyengéit jelzi. Sok tekintetben produktív, a történelmet nemcsak napjaink valóságos kérdései, hanem a magyar jövőképek felől alakító történelemszemlélete miatt a szerző (és a lektor) az egész (napjainkig tartó) 20. századi közép-európai történelmet, vélhetően annak minden nemzetállamával együtt „egy világtörténelmi véletlen, vagyis átmeneti erőviszonyrendszer” zsákutcájaként kezeli, amelyből a magyar kiút csak visszafelé vezethet. És ez az a (mély)pont, ahol a jórészt megrögzött előítéletekre alapozott magyar történeti önkép, a maga minden (rész)igazságával, a nemzeti jövőképek alakítása szempontjából is kritikusi irányt vehet, s ahol nincs többé értelme újabb megvilágosodásokra várni. Módszertanilag pedig nehezen menthető hibája ennek és minden hasonló etnocentrikus felfogású, nyíltsisakos támadó hadműveletnek az, hogy árnyéokra vetődik. A magyarhoz hasonlóan a mai modern szlovák történetírás is sokféleképpen tagolt képlet, amelynek akadémiai-egyetemi, alkalmazott történeti és politikának alárendelt köztörténeti szintjein a poszt nacionális, posztmarxista, posztmodern áramlatok mellett tartósan jelen vannak a nemzetközpontú, regionális megközelítések, az analitikus mikrotörténet, a nacionalista kizárólagosság

¹⁶ Uo.

¹⁷ Tőkéczkzi László remélhetően egyszervolt szlovák történeti-lektori kirohanásának értelmét és végső célját százpontos slusszpoénnal így zárja le: „A »kibékülős magyar, progresszív« történéseket pedig hagyjuk, hogy közlekedjenek Jászi Oszkár (Károlyi Mihály stb.) régi zsákutcájában. Tulajdonképpen a feladat az volna, hogy őket tegyük a helyükre, hiszen a később születés kegyelméből erre már minden rendelkezésre áll. Északi szomszédainkat *ma még* úgysem téríthetjük észhez, számukra ugyanis a múlt csak egy alakítható sztrapacska-nyersanyag. Pedig azt kár elrontani!” Uo.

különböző áramlatai. Örök hibája a végeláthatatlan szomszédságtörténeti vitáinknak, hogy miközben a szomszédok szélsőséges álláspontjait bíráljuk, éppúgy az egész szlovák, román, szerb stb. történetírásra kiterjesztjük elítélő véleményünket, mint ahogy a szomszédországi kritikusok is gyakran teszik ezt a mai magyar történetírással.¹⁸

Történelem, nemzeti emlékezet – történelempolitika

Kelet-Közép-Európa 19. századi párhuzamos nemzetépítő nacionalizmusainak mindent átható dikciója után a 20. században sem mindig a kutatások belső logikája, hanem gyakran a nemzetállami történelempolitika jelölte ki a történettudomány irányait és feladatait. Ennek legfőbb okát abban jelölhetjük meg, hogy a nemzet és az állam történelme – amely szinte magától értetődően lett az elmúlt két évszázad historiográfiájának legfőbb vizsgálati objektuma – a nyelv és a kultúra, illetve az állampolgárság és a jogrend mellett a nemzet legfontosabb integráló erejének, legitimációs tényezőjének számít. Gyáni Gábor szerint a 19. század elején tudományos diszciplínává fejlődött történetírás tudatosan választotta elemzései legfontosabb tárgyának a nemzetet és a nemzetállamot, hiszen azok egyszerre jelentették az emberi közösség megismerésének, befolyásolásának és a történelem számára is fontos visszajelzéseknek az optimális keretét. Ráadásul a mecénás állam mindennapi ideológiai, történelempolitikai szükségletei is abba az irányba szorítják a történészeket, hogy az állam mai igényei mentén értelmezzék újra a múltat.¹⁹

¹⁸ Ennek a folyamatos polémianak a közelmúltban lezajlott véleménycserejéről ld. Holec, Roman: Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről. In: *Fórum – Társadalomtudományi Szemle*, (12) 2011. 4. 109–132; Zahorán Csaba: a Trianon-jelenség pozsonyi tükörben. Válasz Roman Holec Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről című cikkére. In: *Historický časopis*, 58. évf. 2010. 2. sz. 291–312; Szarka László: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. In: *Történelmi Szemle*, (54.) 2012. 3. 469–490.

¹⁹ „A történetírás magának vindikálja tehát a jogot, hogy a nemzeti múlt kapcsán a mának szóló magasztos, ideálként soha szem elől nem téveszthető erkölcsi és politikai mondanivalót megfogalmazza a jelen számára. A történetírás ilyenformán arra hivatott, hogy többnyire – talán csak implicit, de olykor bizony nagyon is explicit módon – igazolja a modern nemzetállamok korukbeli létjogosultságát.

Aligha véletlen, hogy a nemzetek fejlődése – az etnogenezis, a nemzetek születésének mítoszokba vesző történetétől a modern nemzet- és államépítő nacionalizmusok működéséig terjedően – ma is nélkülözhetetlen kötőanyaga a nemzeti identitásoknak. A mítoszok és az általuk, bennük rögzült történetek a nemzeti emlékezet ősi rétegeit, az időközben megszűnt nemzeti királyságok, fejedelemségek pedig az egymásnak feszülő nemzetállamok történeti előzményeit, az elsőbbség, a dominancia bizonyítékait, a folytonosság szimbólumkészletének forrását jelentik. A törzsi, nemzetségi, rendi, állampolgársági, nyelvi, politikai nemzetkonstrukciók így válhatnak az „örök nemzet” különböző, gyakran egészen más entitásokat jelölő létformáivá. S ez a nemzeti megközelítés magyarázza azt is, hogy például az univerzális keresztény műveltség épített és szellemi öröksége, vagy a nyugati civilizáció műhelyeiként, védőpajzsaiként szolgáló várak és városok, templomok és kolostorok miért lesznek rendre egyik vagy másik nemzet kizárólagos emlékezeti helyeivé, miközben – a térség eredendő soknyelvűsége és a latinitás nyolcszáz éves uralma révén – a valóságban többségük az itt élő népek közös múltjának, közös örökségének emlékét hordozza.

A 21. század eleji magyar és szlovák történészek is egyre többször szembesülnek a köztörténetben gazdag táptalajra talált nemzeti mítoszok továbbélésével, tudatformáló hatásával. Kiváló elemzések egyszerre próbálták a mítosz működésének módját, rendjét, funkcióját megérteni és a maguk helyére tenni, ugyanakkor szigorú szakmai kritikával hatástalanítani is a különböző teorémákat, az önbecsapásra alkalmas legendákat, a mások létezésének, létjogosultságának megkérdőjelezéséig elvezető tévképzeteket.²⁰

Ezt a feladatot azzal teljesíti, hogy a jelen nemzeti realitásai mögé oda rajzolja a távoli, egyúttal időben folyamatos, a jelenbeli állapotokat megelőlegező, sőt abba szükségszerűen torkolló (oda tartó) eseményeket és folyamatokat. Ez így maga a történelem, legalábbis ahogyan a történetírás sugalmazza.” Gyáni Gábor: *Kollektív emlékezet vagy történetírás? Mire emlékszünk?*

A közösségi memória szelektivitása Magyarországon és a nagyvilágban. A Történelemtanárak Egyletének országos konferenciája.

<http://www.te.hu/toertenelemtanitas/toertenelemtanarok-orszagos-konferenciaja/7843-gyani-gabor-kollektiv-emlekezet-vagy-toertenetiras> (Letöltve: 2014. február 8.)

²⁰ A nacionalista mítoszok, hamis legendák, etnikai sztereotípiák elemzése mindkét történetírásban külön-külön és közösen is elkezdődött. Szlovák részről kiváló

A nemzetállami szembenállásokat lezárni hivatott európai integráció 21. század eleji évtizedeiben a történeti (mester)narratívák jelentős fáziskéséssel követik a nemzetek közötti együttműködésre épülő európai és világtendenciákat. A sok szempontból közös közép-európai történeti – állami, dinasztikus, egyházi, kulturális stb. – örökség közös feldolgozása ismét időszerűvé vált. Az európai egység megteremtésében elkötelezett államok és nemzetek közös politikai, katonai keretek közt élnek. A száz-kétszáz éven át nemzetállami bezártsághoz szokott nemzeti társadalmaink számára megkerülhetetlen a minden korábnál átfogóbb, őszintébb együttműködés. A múltbéli konfliktusokat megoldó megbékélési folyamatokban azonban még mindig sok gondot okoznak az etnocentrikus kisajátítás reflexei, a nemzeti történetírás atavisztikus megközelítései.

A végtelenített magyar–szlovák viták egyik kiütkeresési gyakorlatának számít a nemzetközpontú fogalmak lecserélésére irányuló szándék. Az *Uhorsko – Magyar Királyság, Slovensko – Felvidék* fogalmi dichotómiák mögött az adott kor eltérő nemzeti reprezentációi és pozíciói húzódnak meg, amelyek szükségképpen más-más megközelítésből, perspektívából jelölik meg az államot, régiót. A nemzeti önmegjelölés, önkép és önzés nemzetközi gyakorlatában az állam hivatalos neve Közép-Európában – Svájc, Liechtenstein, Koszovó, Bosznia-Hercegovina, Moldova példával ellentétben – a többségi nemzetek nevével azonos. Az osztrákok esetében pedig maga az ország adott nevet a nemzetnek. Az időközben megszűnt, soknemzetiségű történeti államalakulatok helyén létrejött új nemzetállamok azonban saját nevüket az etnogenezisig, sőt azon túl is visszavezetve a nemzeti térkijelölés gyakorlatát követik, s ezzel átírják a történeti reáliákat. Az 1918 előtti Magyar Királyság megnevezésére a többi „honos nemzetiséghez” hasonlóan a szlovákok ugyan saját

összképet nyújt Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (red.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava, AEP, 2005. Magyar részről ld. pl. Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2003; Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2010. A Magyar–Szlovák Történelem Bizottság 2011. évi komáromi ülészakán elkezdett közös munka eredményeit közli Dudeková, Gabriela: *Etnické stereotypy v historickom výskume*. *Forum Historiae*, 2012/2. <http://forumhistoriae.sk/02-2012> (Letöltve: 2014. február 18.)

megnevezésüket („Uhorsko”) használták, de nem volt kétséges, hogy ez a megnevezés a Magyar Királyságot jelentette.

Vörös László fogalomkritikai elemzése²¹ igen pontosan mutatja be azt, hogy a Csehszlovákia részeként államjogi értelemben is lehatárolt Szlovákia területét, azaz az 1918 előtti közös magyar állam északi megyéinek trianoni határokkal elkülönített részét – örök nemzeti területként elképzelve – visszamenőleges hatállyal magától érteődően Szlovákia névvel illetik. A magyar történetírás pedig az 1918 előtti és utáni Magyar Királyság jogfolytonosságára és névazonosságára hagyatkozva a két államalakulat közötti területi különbségeket a Királyság kétharmados területvesztéségeként határozza meg. A megoldás a közigazgatási, földrajzi vagy etnikai régió nevének megadásában vagy a nemzetiségi sajátosságot kiemelő „felső-magyarországi szlovák régió” vagy a kissé körülményes, de sokszor semmivel sem pótolható „a mai Szlovákia területe” kifejezés használata lehet. Az 1918 előtti Magyar Királyság esetében vagy a „történeti Magyarország”, vagy az adott korra utaló jelzős – „három részre osztott”: „királyi”, „reformkori”, „dualizmuskori” Magyarország – szerkezetek használatával lehetne kölcsönösen elfogadható megoldást találni.

²¹ Vörös László: *Analytická koncepcia versus národné dejiny „Národ” ako sociálna reprezentácia*. Pisa, Pisa University, 2009. 60.; A felső-magyarországi történeti régió, illetve a szlovák etnikai régió és a 19. századi Felvidék-fogalmak művelődéstörténeti, politikai jelentésváltozataira ld. Szarka László: *Felföld, Felvidék, Szláv Kerület – Slovensko*. Adalékok a felföldi magyar–szlovák nemzeti térkijelölés XVIII–XIX. századi történetéhez. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008. 143-161. http://adattar.vmmi.org/konyvek/94/4_a_nemzeti_ter_tortenelmi_reprezentacioi.pdf (Letöltve: 2014. február 10.) A történeti terminológiai terén folyó együttműködés eddig legfontosabb eredménye: Ábrahám Barna (szerk.): *Magyar–szlovák terminológiai kérdések*. (Pons Strigoniensis Studia IX.) Esztergom – Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2008.

Nemzet, állam – nemzetállam

A közép-európai történészek, némi túlzással, Anonymus Gestája óta a különböző – törzsi, rendi, polgári, politikai, etnikai – alapokon szerveződő, folytonosan változó, sokak által mégis örökkévalónak tartott nemzetek és a nekik „otthont” adó államok történetét írják. A történetírás mindazonáltal csak a 18. század végén, a 19. század első felében kezdett nemzeti tudományá válni, s indult el azon az úton, ahol a nemzet „valóságos historikuma” mellett a történeti kánonokban az aktuális nemzeti erőviszonyok, folyamatok visszavetítése is megjelenik. A mindenkori nemzeti érdekeket kifejező történelempolitikai koncepciók, stratégiák a tudományosság 20. századi nemzetállami mecénatúrájának keretei közt jórészt emiatt kereszteszik az „elfogultság és részrehajlás nélküli” „analitikus” kutatások szempontjait.²²

A magyar és a szlovák történészek útjai részben már 1918 előtt különváltak. A magyar történetírás legnagyobb művelői és reprezentatív munkái a reformkortól kezdve a magyar nemzet történetét alapvetően a magyar állam történetével azonosították. A nemzeti romantika Horváth István, Thaly Kálmány által fémjelzett irányzata még az ősi dicsőség, a patetikus hazaszeretet és a nemzeti függetlenség kategóriáiban gondolkodva gyakran rugaszkodott el a történetileg igazolható valóságtól. Az akadémiai keretek közt kibontakozott, pozitívista magyar historiográfia nagy viták árán, de rálatált a Szalay László és Horváth Mihály által kijelölt, a forráskiadásokra és forráskritikára építő nemzeti liberális történelemszemléletre. Pauler Gyula, Fraknói Vilmos, majd Márki Sándor, Marczali Henrik, Szilágyi Sándor nagy történeti összefoglalói a középkori magyar államnak a Habsburg-keretek közötti továbbélését, a vallási és a rendi-nemzeti szabadságért folytatott küzdelmeket bemutatva a nemzet és az állam történetét egymással jórészt azonosították.²³ A Magyar Királyság multietnikus jellege az ország egyesítő erejének és

²² Erről egyebek közt Vörös László munkája nyomán bontakozott ki jótékony vita a szlovák történetírásban. Vörös, Ladislav: *Analytická historiografia versus národné dejiny: "národ" ako sociálna reprezentácia*. Pisa, Pisa University Press, 2010.

²³ Romsics Ignác: *Clio bűveletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris, 2011. 126-135, 152-166.

nemzetileg toleráns politikájának bizonyítékeként jelent meg. Az idealizált nemzetiségi politika és az ország nemzetiségeinek békés együttélését kiemelő értékelések mindezt a magyarság eszményi szabadságszeretetére, toleranciájára vezették vissza.²⁴

A szlovák vagy szlovák származású, szlovák identitású történetírók egy része a nemzetiségek hozzájárulását is elismerő magyar állameszme kiépítésére törekedett. Például Pechány Adolf, Podhradzky György, Zsilinszky Mihály, Michal Mudroň, Michal Matunák az egységes magyar politikai (értsd: állampolgári) nemzet koncepciójának megfelelően a hungarus örökség ápolását tartották feladatuknak. Elutasították a közös magyar állam történetének nemzetek szerinti utólagos újraértelmezését.²⁵ A kiegyezés kori felvidéki

²⁴ „A magyar nemzet legfőbb törekvése Európa közepén lefolyt ezeréves élete alatt megszakítás nélkül a szabadság kiépítésére és megtartására irányult. Szabadságszerető lévén a meghódított hazában talált idegen nyelvű törzseket nem hajtá szolgaságba, hanem fegyvertársakul és testvérekül fogadta maga mellé. Nemzeti türelmetlenség soha nem volt a magyarnak büne, éppen mert sohasem tört mások felett uralomra, hanem inkább a másokkal közös szabadságra. Innen érthető, hogy a hazában vele együtt lakó törzsek, bár számra felülmúlták őt, soha, még az állam legkritikusabb pillanataiban sem támadtak ellene. Ez a nemzeti türelmesség az oka annak, hogy a magyarság a más törzsekkel nagyon kevésbé keveredett össze és hogy ez utóbbiak nyelvüket és egyéb nemzeti sajátosságait akadálytalanul megtartották és kifejlesztették. Mivel nem mások uralmára, hanem inkább a közös szabadságra törekedtek, a magyarok sohasem estek a nemzeti türelmetlenség hibájába.” Horváth Mihálynak Fessler Ignác 1867-ben német nyelven újra kiadott történeti összefoglalójához írt bevezetőjét idézi Szekfű Gyula: A politikai történetírás. In: Hóman Bálint (szerk.): *A Magyar történetírás új útjai*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 931. 426. Horváth Mihály értelmezését a Fessler-könyv alapján idézi Romsics Ignác. Michael Horváth: Vorwort. In: *Geschichte von Ungarn von Ignaz Aurelius Fessler*. Leipzig, 1867. Romsics Ignác: *Clio bűveletében*, i. m. 98.

²⁵ Pechány Adolf, a magyar kormány szláv referenseként 1913-ban közreadott munkájában például így írt erről: „Sasinek Ferenc tót történetíró, mindenáron ki szeretné mutatni, hogy a tótok lakta Felvidék már az Árpádok korában külön hercegséget alkotott, és valamelyik királyi herceg birtokát képezte. Többen Trencsényi Csák Mátét is úgy szeretnék feltüntetni, mint tót nemzeti hőst, aki fejedelem módjára uralkodott a Mátyusföldön. Meghisszük, hogy az ilyen magyarázatok beleillenek a tót túlzók politikájába, de a történetet politika kedvéért csinálni nem lehet.”

Pechány Adolf: *A magyarországi tótok*. Miskolc, Felső-magyarországi Minerva, 2000.

magyarosítás kezdeményezőjeként fellépő Grünwald Bélával vitakozva a közös történelem értékközösségét mutatja fel Michal Mudroň: „mióta magyar testvéreink a többi Magyarország-beli nemzetiségekkel, mint egyenjogú társakkal együttesen ezt az országot megalapították és fenntartották, ezen nemzetiségek egyikének sincs külön történelme”. Matunák pedig a cseh–szlovák és lengyel–szlovák államkoncepciók jogosultságát tagadva fejtette ki a Magyar Királyság elsődleges fontosságát a szlovákok nemzetté válásában. A 19–20. század fordulójának ellenzéki, a domináns magyar állameszmével és a dualizmus kori asszimilációs felfogással szembeálló szlovák történészek, társadalomtudósok – mint például František V. Sasinek, Július Botto, Pavol Križko, Ján Lajčiak – az önálló szlovák nemzeti fejlődés szempontjait helyezték munkáik előterébe.²⁶ A modern nemzetépítő nacionalizmus ideológiájának megteremtésében a történelemnek szintén megkülönböztetett szerepe volt. Botto például, akinek a szlovákok nemzeti tudati fejlődéséről szóló kétkötetes nemzetiség-történeti munkáját a korabeli magyar hatóságok betiltották, rövid szlovák történeti összefoglalójában a Magyar Királyságon belüli magyar nemzeti dominancia tagadásáig is eljutott.²⁷

Velük szemben a felső-magyarországi szlovák régióval foglalkozó magyar történészek szinte kizárólagosan a magyarságnak a Magyar Királyság egészére kiterjedő domináns pozícióját tekintették az egyedül elképzelhető vitaalpnak. Grünwald Bélától Iványi Béláig, Steier Lajossal bezárólag azt hangsúlyozták, hogy a magyarság történeti túlsúlya, nemzeti vezető szerepe a felső-magyarországi szlovák régióban is magától értetődőnek számított.²⁸

A magyar–szlovák kapcsolatokat, s velük együtt a történetírások közötti viszonyt a 20. század első felében Közép-Európa három nagyhatalmi átalakítása – az I. világháborút lezáró békerendszer,

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/szlovakok/a_magyarorszag_i_totok/pages/020_pehany_adolf_elatrajza.htm (Letöltve: 2014. február 11.)

²⁶ Podhradszky György: *A tótok lakta Felföld politikai és kultúrgeográfija (Függelékül a kérdés bibliográfiája)*. Budapest, Stúdium, 1924.

²⁷ Botto, Julius: *Krátka história Slovákov*. Turčiansky Sv. Martin: Knihtlačiarisky účastinársky spolok, 1914

²⁸ Iványi Béla: *Pro Hungaria Superiore. Felsőmagyarországért*. Debrecen, Ref. Egyházkerület ny., 1919.

a II. világháborút kirobbantó hitleri Németországhoz kötődő „Neuordnung”, s végül az 1945–1947 között kialakult pax sovietica – határozta meg. Ezek közt a keretek közt a mindenkori „győztes” és „vesztes” nemzetállamok helyzete, akarata, nagyhatalmi kiszolgáltatottsága döntötte el a történelempolitika irányát. A „hosszú 19. század” közép-európai nacionalizmusainak történeti fejlődése az 1919. májusi német, 1919. szeptemberi osztrák és az 1920. júniusi magyar békeszerződésekkel új szakaszába jutott. Ezek a változások nemcsak a régió térképét rajzolták át, hanem alapvetően befolyásolták a korábbi közös államkeretek közt együtt megélt múlt értelmezését is. A két világháború közötti status quo változatlan fenntartásában érdekelt cseh-szlovák politika, illetve az 1918 előtti állapotok helyreállítását célzó magyar revíziós igények kiszolgálásával a két történetírás viszonyában végletes szembenállások alakultak ki a 10–20. századok közötti közös államkeretek történeti megítélésében.

A poliglott Magyarország öröksége

Az I. világháború után az 1918 előtti multietnikus Magyar Királyságot és a Mohács után fokozatosan kialakult Habsburg Monarchiát (cseh-)szlovák részről eredendően konfliktusos, csak részben vállalható történeti örökségként kezdték értelmezni. A magyar történetírás pedig a közép-európai népek magyarral jórészt párhuzamos, modern nacionalizmusai számára a magyar állam történetileg kialakult multietnikus kereteit már-már hibátlanként, a békerendszer által szentesített nemzetállami szerkezetnél pedig lényegesen kedvezőbb államjogi konstrukcióként értékelte. A szomszédokká lett szlovák, rutén, román, szerb, horvát, s az erdélyi szász nemzetiség politikai és értelmiségi elitje az 1918–1920 közötti döntésekben az érintett népek önrendelkezési jogának megvalósulását, részleges függetlenségük kivívását látta.

A magyar politikai, kulturális elit részéről ezzel szemben a nem magyar népek szecessziójában a békekonferencia módszerére jellemző nagyhatalmi diktátum, a történeti kényszer és a „hálátlan nemzetiségek” árulása jelentette az értékelés legfőbb szempontjait. A „rövid 20. század” első felében a kiélezett nacionalista önzés feszültségei, a század második felében pedig a proletár internacionalizmussal és az osztályharcos szemlélettel áthatott „pártos” konfliktusok

tették lehetetlenné az érdemi intézményes együttműködést. Jóllehet az 1953 óta működött Magyar–Csehszlovák Vegyes Bizottságban is folytak komoly szakmai viták, készültek értékes elemzések, a pártállami keretek közt a politikai széljáráshoz igazodva hol a szívélyes elvtársi kapcsolatok, hol meg az ideológiai nézeteltérések befolyásolták a kétfévente megszervezett ülészek munkáját.²⁹

Az 1918 előtti multietnikus Magyar Királyság és az 1526–1918 közötti Habsburg Monarchia az itt élő népek közös hazája volt. Ennek a két államalakulatnak a történetét csak nacionalista és az internacionalista akarnokság és csőllátás próbálhatta kiiktatni a történelemtankönyvekből, nemzeti kánonokból. Mária Terézia szobrát a csehszlovák államalapítók dühödt nacionalizmusa a pozsonyi koronázó domb helyéről, Rákosiék nem kevésbé korlátozt internacionalizmusa pedig a budapesti Hősök teréről távolította el. Ezer év közös államiságának minden közös emlékét sikerült az elmúlt száz év alatt lerombolni, relativizálni vagy kisajátítani. A 90 százalékban jobbágyokból álló magyar és szlovák „nép” sem a jobbágyfelszabadítást kimondó pozsonyi országgyűlés 1848. márciusi törvényét, sem Ferenc József pántensét nem tekinti közös ünnepek.

A magyar és a szlovák, illetve „közös” történelem feltárásában 1989 után nyílt először esély tisztázó vitákra, közös módszertani alapokon, elemzési fogalmakon nyugvó, összehangolt kutatásokra, egyáltalán értelmes szakmai párbeszédre. Miközben a nemzetközi akadémiai történetírásan belül mélyreható elméleti, módszertani változások kezdődtek, a demokratikus átalakuláson átesett kelet-közép-európai nemzetállamok történelempolitikai étvágya, a történeti kutatások irányát, a nemzeti történeti kánonok tartamát befolyásoló ereje, szerepe, az államközi vitákban is a történelmet instrumentalizálni igyekvő törekvése nem csökkent. Ehhez járultak hozzá a sajtószabadság és a politikai pluralizmus gyorsan szárba szökkent vadhajtsaiként a nacionalista mítoszokat felkaroló és egymással szembeni hangulatkeltésre, uszításra felhasználó irányzatok. Egyebek közt ezek a változások teremtették meg azt a 21. század eleji helyzetet, amelyben a szaktörténetírás mellett, helyett a

²⁹ A kezdetben egyfajta tudománydiplomáciai intézményként működő vegyesbizottság első korszakáról ld. Szarka László (szerk.): *Szomszédok hármás* tükrében: A Magyar–Csehszlovák Történetész Vegyesbizottság negyedszázada, 1959–1984. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

közgondolkodást egyre nagyobb mértékben befolyásolja a köztörténet különböző irányú, színvonalú termékei, a hun–magyar, az ósláv–ószlovák kontinuitáselméletektől egészen a Magyar Királyság közös államiságának mindkét oldali elvitatásáig, a rendi nemzet és a hungarus identitás értékteremtő szerepének megkérdőjelezéséig.

A korszerű történetírás a 20. század hatvan-hetven éve alatt szakított azzal a historiográfiai szemlélettel és gyakorlattal, amely a múlt maga teljességében nem rekonstruálható társadalmi valóságának – történeti eseményeinek, személyeinek, tényeinek, összefüggéseinek – leírását megpróbálta abszolutizálni és örökörvényként elfogadtatni. Elfogadja, hogy még ugyanazon nemzeti történetíráson belül is az elemzési fogalmakat a források szakszerű interpretációiban nyomon követhető generációs, módszertani, fogalmi, szemléleti diskurzusok alakítják. Mítosz- és kánonteremtő igyekezetek olvadnak egybe vagy ütköznek a mítoszokat a maguk érvrendszerébe beépítő vagy éppen radiális bírálatnak alávető, a kánonokhoz ragaszkodó vagy éppen újraértelmező törekvésekkel.

Mindeközben a szakmaiság határain belül jól körülírt, szigorú módszertani szabályok, előre meghatározott tartalmú fogalmak és elfoglaltságtól, részrehajlástól, tudatos, hangulatkeltő torzításoktól mentes megközelítésre törekvő szakmaiság jelöli ki a szakszerű interpretáció kereteit. Ezzel nagyjából egy időben a történészeknek azzal is szembesülniük kellett, hogy a múlt sohasem csak abban a formájában marad fenn, „ahogy az megtörtént”.³⁰ A múltról szóló történetek eredendő sokfélesége részben az adott korban élt különböző érdekelttségű, érintettségű, felkészültségű emberek emlékezetében fennmaradt különbözőségére vezethető vissza. Másrészt a későbbi korok emberei folytathatóknak, vállalhatóknak, vagy éppen felejtésre ítéltnek, esetleg megtagadandónak tekintették a történéseket.

³⁰ A folyamatos jelentésadásokban résztvevő tudományos, művészeti, vallási, ideológiai tartalmak a közéleti, politikai vitákban sajátos többletjelentéseket kapnak, és ezáltal szimbolikus megformáltságukban társadalmi attitűdök kifejezőivé válhatnak. A nyilvános, politikai diskurzusoknak ez a szimbolikus természete a maga módján a társadalmi, történeti valóság újrendezését szolgálja.

A közös múlt közös értelmezéseinek nehézségei

A magyar–szlovák kapcsolatokat az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, a kelet-közép-európai nemzetállamok létrejötte óta mindkét oldalon alapvetően szintén a szembenállás és a nemzeti létküzdelmek történeti mítoszai, hétköznapi előítéletek, nemzeti érdekek és önzések, illetve a politikai véleménykülönbségek, konfliktusok alakították. A jó szándékú, de a nemzeti elitkörében többséget sohasem szerző, s emiatt jórészt visszhangtalan közeledési kísérletek sorra megbuktak, vagy el sem jutottak abba a szakaszba, hogy mindkét oldalon érdemben foglalkozzanak velük. A megbékélési próbálkozások ugyanígy fennakadtak a mindkét oldalon felhangzó nacionalista szövegeken, történeti fóbiákon vagy éppen történeti fölénytudaton.

A két nép megosztott, egymásnak szembeállított történelme – a nemzetállamok és oktatási intézményeik folyamatosan újratelemelő önképe, valamint az 1989-ig ideológiailag gleichschaltolt és államosított historiográfiai hagyomány formájában – ma is jelen van. Az elmúlt bő 20 év kutatási szabadsága és publicisztikai szabadossága igen fontos áttöréseket eredményezett az ideológiailag lefojtott pártállami és államnacionalista történeti diskurzusban. Mindez azonban nem elég ahhoz, hogy a közös történeti értékek, a kis nemzetek sorközösségének a hivatkozási alapjává válhassanak. Ma is az a helyzet, hogy az iskolakönyvekben szereplő, kanonizált történelem sokkal inkább a megosztó és szembeállító vélemények forrása és legitimációs bázisa maradt.

A 21. század eleji magyar és szlovák nemzeti identitás, illetve a szlovák–magyar kapcsolatokat meghatározó történeti háttér meghatározó tényezője a soknemzetiségű történeti Magyar Királyság: a benne megélt közös történelemhez való magyar és szlovák viszonyulás a két nép történeti és mai együttélésének lehetséges értelmezési, interpretációs lehetőségeit tekintve igen sokszínű. A 19–20. századi nemzetállami magatartásformák nyelvi, kulturális megnyilvánulásai és azok társadalomtudományi elemzése is ugyan máig befolyásolják

az egymás közti viszonyt, a nemzeti szekértáborok helyett azonban mára már igen színes a kép.³¹

A Magyar–Szlovák Történész Bizottság 2007. évi budapesti és 2008. évi kassai ülészakán az előző évek sokirányú kezdeményezéseire támaszkodva elkészítette a háromszor hároméves szakaszra tervezett koncepcióját. Ennek első részeként a két nemzet történelmének kulcskérdéseit párhuzamos magyar és szlovák elemzésekkel kezdték el vizsgálni.³² Ezzel párhuzamosan a 2003-ban a Történész Bizottság mellett megalakult közös történelemtanári munkacsoport folytatta a közös oktatási modulok formájában elképzelt közös tananyag készítését.³³ A harmadik szakaszban pedig egy történeti olvasókönyv összeállítását tűztük ki célul, amivel ez a három elemből álló csomag az iskolai tankönyvek kiegészítőjeként jelenhetett volna meg.

Érthetően kapóra jött a Bizottságnak, hogy 2007 nyarán a két ország miniszterelnöke az államközi kapcsolatok egyik mélypontján a történész-együttműködés támogatását is méltónak tartotta beemelni a kibontakozást szolgáló együttműködési elképzelések sorába. A *Közös múlt – közös jövő – közös projektek fényében* címmel közreadott kormányközi emlékeztető 14 pontos együttműködési csomagja érezhetően a pozitív gesztusokkal kívánták megállítani az akkor éppen eszkalálódó államközi, etnikumközi feszültségeket. Hét évvel később, áttekintve ezt a sokkal inkább kívánságlistának, mintsem megalapozott megbékélési programnak tűnő dokumentumot, megállapíthatjuk, hogy jószerivel egyedül a közös munkával megbízott történészbizottság gondolta át felelősséggel, mit is lehet kezdeni a lehetetlenül rövid, félévre szóló felkéréssel, amelynek alapján a kö-

³¹ A csehszlovák, szlovák és magyar nemzetállam két világháború közötti és pártállami időszakának nacionalista kurzusa mellett kétségkívül az 1938–1948 közötti időszak nyíltan etnocentrikus periódusa jelenti a legnegatívabb örökséget.

³² A Bizottság dokumentációja a Magyar Történelmi Társulat honlapján érhető el: <http://www.tortenelmatarsulat.hu/vegyesbizottsag/ulesszakok.php>

³³ Az elkészült modulok közül a Trianon-modul érhető el a neten keresztül is. Jakab György – ifj. Lator László – Viliam Kratochvíl – Vajda Barnabás: Magyar és szlovák történelemtanárok együttműködése. *Történelemtanítás*, (2), 2011. 3. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/10/02_03_05_Muhely.pdf

vetkező három évben a két ország 32 történésze együttműködését szerény kormányzati támogatási források segítették.³⁴

Rövid időn belül az is kiderült, hogy a kormányzati támogatás mögött a két országban különböző politikai kalkulások, érdekek jelentek meg. Míg a második Gyurcsány-kormány, majd az azt követő második Orbán-kormány szakhatóságai részéről kezdetben a türelmetlen sürgetést, a tanári kézikönyvet pedig a magyar–szlovák megbékélés egyfajta csodavárásfegyverének tapasztaltuk, szlovák részről részben pragmatikusan a szlovák álláspontok kidomborítására törekedtek. Ezt jelezték például a szlovák szerzői csoportban végrehajtott utólagos személyi cserék, illetve az a tény, hogy az első körben a szerzőpárosok magyar és szlovák tagjai által elkészített tanulmányvázlatok közül a szlovák szerzők munkáit – a magyar fél előzetes értesítése nélkül – külön angol nyelvű kiadványban jelentették meg.³⁵

A nemzeti szempontok szerint kisajátított, illetve az egymás interpretációit folyamatosan átíró, átértékelő – palimpszeszt – történelemben a felső-magyarországi szlovák régiót érezhetően ma is gyakran egyszerre próbálja szellemi értelemben magáévá tenni a szlovák és a magyar történetírás is. Holott az 1918 előtti multietnikus régiók és a 20–21. századi multietnikus nemzetállamok létezése ténykérdés. A felosztott vagy megosztott történelem ennek ellenére minden évszázadban, minden évtizedben újra és újra kijelöli a nemzeti történelem határait, gyanakodva szemléli a határokon átjárókat, az asszimilációra hajlókat stb.

Rendkívüli jelentőségű tény, hogy 1989 után a szlovák történetírás legfontosabb műhelyeiben elkezdődött az erőteljes kritikai önrevízió, amelynek eredményeképpen ma már a szlovák történészek

³⁴ MTI sajtóközlemény, 2007. június 19.

³⁵ A magyar és szlovák szerzők kiindulópontként rövid 10-10 oldalas vázlatokat készítettek. Ezek elérhetőek a Nógrádi Megyei Levéltár által kezelt kutatási projekt portálon: *A magyar és a szlovák történelem kulcskérdései. Párhuzamos tanulmányok, oktatási kiegészítő anyagok – Klúčové otázky slovenských a maďarských dejín. Paralelné štúdie a metodické modely výučby dejín.* (A Magyar-Szlovák Történelem Vegyesbizottság munkaanyaga). <http://www.nogradhistoria.eu/id-22-kozos-multunk-kulcskerdesei.html>.

A szlovák szerzők rövid vázlatait angolul is megjelentették a pozsonyi *História* c. folyóirat 2009. 1-2. számában: *Key Issues of Slovak and Hungarian History (A View of Slovak Historians)* címmel.

egységesen elvetik a korábbi dehungarizációs törekvéseket, és a szlovák nemzeti történelem valódi, eredeti kontextusát 1918-ig nem cseh-szlovák egységtörekvésekben, hanem a Magyar Királyságon belül megélt fejlődésben jelölik meg. A magyar államhoz kötődő legmakacsabb és legáltalánosabb szlovák történeti sztereotípiát az ezeréves elnyomás mítosza jelenti, a 18–19. századi filológiai harcokig visszavezethető toposz. Andrej Findor a szlovák történeti mítoszokat kritikai elemzésnek alávető tanulmánykötetben arra a meggyőződésre jutott, hogy „az ezeréves nemzeti elnyomás mítosza a 19. századi sajátos történeti körülmények és a kiélezett nemzetiségi ellentétek produktuma volt. Ez a fajta chiliarisztikus történelemfelfogás egybecsengett a 18–19. század fordulóján kialakult nyelvi harcok érvrendszerével”.³⁶

Hasonlóképpen nagyon fontos, hogy mindkét történetírásban az elmúlt huszonöt évben megjelentek azok a szemléleti, módszertani újítások, alternatív társadalomtörténeti narratívák, amelyek igyekeznek relativizálni a nemzeti történelmi olvasat kizárólagosságát. A politikatörténeti kutatások fokozatos háttérbeszorulásának megjósolhatóan az lesz az egyik legfontosabb következménye, hogy a nemzetállam és a többségi nemzet legitimitását, történeti létjogosultságát és kizárólagosságra való jogát bizonyítani hivatott történelem egész vonalon kérdőjeleződik meg, s helyette a társadalom, a művelődés, a hétköznapi történeti narratívái kerülnek a középpontba, lebontva a nemzeti határokat, konfliktusokat.

Érezhetően felerősödően van a „közös” multietnikus történelem iránti érdeklődés is: részben a nemzetközpontú megközelítések gyengülése, sebezhetősége miatt, másrészt pedig az „analitikus történelemszemlélet” felerősödése révén. Ugyanakkor a közös múlt – az együttélés kétségbevonhatatlan történeti tényei ellenére – ambivalens örökség maradt. A közös államiság hagyományai, értékei két évszázada polémiák és viták tárgyát képezik. 1989 után is csak igen lassan változott a kép. A közös múlt feldolgozásában egyszerre van jelen a közös szellemi, tárgyi, építészeti, intézményi, mentális stb. örökség elismerése és tagadása, megismerése és méltányló beemelése a közgondolkodásba, illetve az attól való elfordulás; mindentől, ami magyar, illetve, ami a történeti Magyarországon belül bizonyít-

³⁶ Krekovič – Mannová – Krekovičová (red.): *Mýty naše slovenské*, i. m. 74.

hatóan nem magyar volt. A történelmi közös örökség vállalása vagy elutasítása, tanítása vagy félremagyarázása, politikai célok érdekében történő instrumentalizálása és a nyelvi, kulturális különbözőségeken alapuló, szűklátókörű nemzeti történelemszemlélet erőteljesen befolyásolja a nemzeti előítéletek, sztereotípiák lebontását vagy továbbélését, a történelmi megbékélési folyamat sikerét vagy kudarcát.

Szükség van-e magyar–szlovák történelemtankönyvre?

Minden ellentétes feltételezéssel szemben a francia–német közeledés sok száz kezdeményezése között nem a közös történelemtankönyv jelentette a legfontosabb lépést. A közösen megírt Európa-történet mindenesetre azt jelezte, hogy a legnehezebb történelmi konfliktusok is leírhatóak és taníthatóak közös tankönyvekből. A 2006 és 2010 között elkészült tankönyvcsoport története 1951-ig nyúlik vissza, amikor a két ország történészeinek konferenciáján ajánlást fogadtak el a két nép kapcsolattörténetének tankönyvi bemutatására. Ezt követően csak az 1980-as években kezdődött el az a rendszeres tankönyvkonferencia-sorozat, amelynek eredményeként 2006-ban *Histoire/Geschichte. Europa und die Welt seit 1945* címmel megjelent az első, majd 2008–2009-ben a tankönyvcsalád 2. és 3. kötete is.³⁷

A tankönyvcsalád nem a francia és a német, hanem az európai történelmet – annak részeként például az afrikai francia gyarmatosítás és a hidegháborús kelet-európai helyzet sajátosságait – mutatja be a két nagyhatalom konfliktusainak, a két nemzet párhuzamos fejlődésének és a két társadalom sok tekintetben azonos értékrendjének szemszögéből. S mindezt közösen átgondolt, innovatív pedagógiai szempontok alapján: azaz nemcsak szakmai ismereteket közvetít, hanem gondolkodásra ösztönzi a tanulókat az európai történelem sajátosságairól, közös és különböző jegyeiről. Vagy ahogyan az a könyv egyik bemutatóján elhangzott, ez a történelemtankönyv a diákoknak megmutatja „a történészszakma követelményeit és határait: a

³⁷ A francia és a német nyelvű változat egy időben, azonos szöveggel, azonos terjedelemben és formában jelent meg. A német változat bibliográfiai adatai: *Histoire/Geschichte – Europa und die Welt vom Wiener Kongress bis 1945*. Stuttgart/Leipzig, Ernst Klett Verlag, 2008.

jelent a múlt fényében megvilágítani, hogy a jövőbe tekinthesünk”.³⁸

Ugyanakkor az is tény, hogy a közös tankönyv használata a kezdeti hatalmas lelkesedés után mindkét országban komoly akadályokba ütközik, ugyanis nem sikerült biztosítani sem Franciaországban, sem pedig a tankönyvi, tantervi kérdésekben teljesen autonóm németországi tartományokban a történelemoktatás tankönyvi hátterének átalakítását. Ezzel együtt számtalan tematikai, módszertani, szakmai tanulsága van ennek a kiváló tankönyvcsoomagnak. Ezek közül a legfontosabb, hogy csakis megfelelő kormányzati politikai háttérrel, az érdekelt felek teljes egyetértésével lehet belevágni az ilyen kísérletbe. Másrészt olyan tartalmi, pedagógiai, didaktikai szerkezetet kell kialakítani, amely egyszerre felel meg a két ország történelemoktatásában érvényes elvárásoknak, illetve a szaktörténetírás és a történelemoktatás közötti kapcsolatokban megragadható új tendenciáknak, kihívásoknak. S mindeközben törekedni kell arra, hogy a tankönyv anyaga lehetőség szerint minél nagyobb mértékben illeszkedjék be az egyetemes európai történelem korszerűen értelmezett tematikai kontextusába.

A közös tankönyv ugyanis csak abban az esetben vezethet el évtizedek koordinált fejlesztő munkája alapján egyfajta új közös történelemszemlélethez, ha sikerült a közös európai térben, az európai történelmi megbékélési folyamatban elhelyezni a határokon átívelő közös történelemoktatást, lett légyen az bilaterális, szomszédok közötti vagy éppen regionális elképzelés. Annál szomorúbban olvasunk, halljuk, hogy 2013-ban sem Franciaországban, sem a német tartományokban nem alkalmazzák rendszerszerűen a közös tankönyvet, ami kétségkívül rámutat a nemzetállami, Németország esetében a tartományi oktatáspolitikai konzervativizmusára, nehézkességi erejének hátrányaira is.³⁹

³⁸ Kovács Ákos András: A közös történelem és az európai identitás reprezentációjának lehetőségei egy francia–német történelemtankönyvben. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 2007. május.

³⁹ Clement de Bravo: Das Buch ist ein Wagnis, BONJOURnalist. In: *Ein deutsch-französisches Magazin der Konrad Adenauer Stiftung*. <http://www.bonjournalist.eu/de/das-buch-ist-ein-wagnis/> (Letöltve 2014. február 10.); A tankönyveket francia és német felhasználók körében végzett vizsgálat alapján értékeli Stefan Seidendorff: Constructing European Citizens? Evaluating

Az elmondottakból is érthető, miért választott minden hasonló kísérlet más-más utat: az osztrák–olasz, lengyel–német tankönyv-programokban a bilaterális konfliktusokat, a rendkívül hatékony délkelet-európai együttműködés nyomán megszületett közös balkáni történelemtanári kézikönyv-sorozatban pedig a régió nacionalizmusainak kölcsönhatásait vizsgálták.⁴⁰

A magyar–szlovák tankönyvviták irodalmában három szempontot érdemes kiemelni. Egyrészt azt, hogy a 1960–70-es években – az 1968 körül lezajlott történelmi ártértékelési kísérletektől nem függetlenül – a Csehszlovák–Magyar Történelem Bizottságban elkezdődött tankönyvelemzés igen gyorsan zsákutcába jutott. A kész tankönyvek etnocentrikus alapozása mindkét országban is megjelent az osztályszempontú, marxista történelemszemléletben. Így azután a kölcsönös történelmi sérelmek filológiai kimutatásával legfeljebb a korabeli hivatalos történelempolitika sajátos, kommunista nacionalizmusait lehetett leleplezni, a változások legkisebb esélye nélkül. Arató Endre és Andics Erzsébet szlovák nacionalizmuskritikája uralta a terepet, cseh és szlovák részről viszont a magyar történelmet népi szabadságharcok, forradalmak sorozataként értelmező magyar önképet bírálták hevesen. Minderre azért is érdemes emlékeztetni, mert a rendszerváltás előtti és utáni tankönyvvitákban nagyobb változások nélkül ez a gravaminális megközelítés maradt domináns.⁴¹

the Integrative Force of Teaching History. In: Niilo Kauppi (ed.): A political sociology of transnational Europe, ECPR University of Essex, Colchester, 2013. 243–264.

⁴⁰ *Teaching Modern Southeast European History: Alternative Educational Materials series. 1–4 works.* Series Editor: Christina Koulouri. Thessaloniki, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, 2009. Az első kötet az Oszmán Birodalom történetét, a második a délkelet-európai nemzetek és államok kialakulását, a harmadik a Balkán-háborúk éveit, a negyedik pedig a Balkán-államok II. világháborús történetét dolgozza fel. Az egyes kötetek letölthetők a netről: <http://www.goodreads.com/series/72363-teaching-modern-southeast-european-history-alternative-educational-mate> (Letöltve: 2014. február 10.)

⁴¹ Vajda Barnabás: Magyarságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950–1993. In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században.* (Kutatási füzetek 14.) Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009. 259–282; Simon Attila: Közös múlt, egymással felelős történelem!

A magyar–szlovák viszonyban a reformkortól kezdődően a nyelvharcok mellett a történeti viták is meghatározó szerepet játszottak. Ez részben a szláv–szlovák etnikai-nemzeti és a nagymoráviai állami fejlődés – magyar honfoglalással kapcsolatos konfliktusos, illetve szimbiotikus értelmezése – körüli vitákhoz kapcsolódik. Másrészt a történeti magyar állam és a Habsburg birodalmi keretek multi-etnikus jellege, a latin háttérbe szorulását követően megjelent német és magyar államnyelvi törekvések jogosultsága váltott ki máig lezáratlan polémiákat. Az 1848/49-es magyar szabadságharc keretei között megvívott etnikai polgárháborúk, a kiegyezéskori magyar asszimilációs politika megítélésében éppúgy nagyok a különbségek, mint a Monarchia és a történeti Magyarország felbomlásához vezető belső és külső folyamatok értékelésében. Itt tehát nem a francia–német szomszédság rivális és időről-időre konfliktusokba torkoló párhuzamos fejlődésének, a két világháborúban egymásnak szörnyű veszteségeket okozó ellenfelek bölcs, Európa-orientált megbékéléséről van szó, hanem olyan történetileg kialakult aszimmetrikus viszonyról, amely ugyanazon államon belül a domináns és nem domináns etnikai közösségek hol egymást kiegészítő, támogató, hol meg egymással szembeforduló küzdelméről szólt. Az első világháború geopolitikai fordulatáig mindig egyenlőtlen pozíciók ütköztek egymással, 1918 óta viszont az egyenrangú nemzetállami történetírások nemzeti narratíváinak polémiája zajlik.⁴²

A két ország iskolai tankönyvpiaca 2013-ig teljességgel eltérő képet mutatott. Szlovákiában a szigorúan centralizált, az oktatási minisztérium illetékes szakmai szervezetei által megrendelt és jóváhagyott egységes és egyetlen tankönyvcsomagból tanult minden diák, még a magyar tannyelvű iskolák tanulói is a szlovák tankönyvek fordítását használták csak. S ebben a tekintetben a közeljövőben

In: *Történelemtanítás*, 2011/3. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/10/02_03_02_Simon.pdf; Kratochvíl, Viliam: Etnikai sztereotípiák a történelemtankönyvek „mi” és „ők” konstrukcióiban. In: *Történelemtanítás*, 2011/3. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/10/02_03_03_Kratochvil.pdf

⁴² Jakab György: Lehet-e közös magyar–szlovák történelemtankönyvet írni? In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép*, i. m. 321–350.

sem várható változás.⁴³ Magyarországon ettől teljesen eltérő módon a legújabb tankönyvreformnak a 2014/15-ös tanévben való bevezetéseig 6–7 tankönyvcsoombságból választhattak az iskolák, illetve a történelemtanárok. A magyarországi nemzeti kisebbségek tanulói saját népismereti tankönyveikből tanulhattak történelmet, ami csak részben valósult meg a szlovákiai magyarok esetében a nem állami megrendelésre készült, de a minisztérium által utólag jóváhagyott, *A magyar nép története* c. tankönyvnek köszönhetően.⁴⁴

Jórészt éppen ezek az okok és a két országban élő kisebbségek közös történelem iránti igénye jelentik a készíttést a magyar–szlovák közös múltfeltárára és az oktatásra is alkalmas közös tananyagok előállítására, egyszersmind ezek a tényezők merülnek fel megoldhatatlan akadályként is a közös történelempé kialakításában. Természetesen nem ez az egyetlen paradoxon a két nemzet kapcsolatrendszerében. Elég csak arra utalnunk, hogy a közös államiság évszázadai alatt felhalmozódott tömérdek közös kulturális, gazdasági, emberi, szellemi érték, szimbólum, történelmi emlékezeti hely ma is inkább a megosztás és a szembenállás érveit közt szerepel. Jól példázza ezt a két nemzetállam közötti keresztes címerének hasonlósága – a két nemzet történelmi közelségének, rokonságának páratlan szimbóluma. Mégis a címerrel kapcsolatos vélemények nem az értékközösség tudatosítását szolgálják, hanem leggyakrabban a vádaskodásig terjedő birtokviták logikáját idézik.

Befejezésül talán érdemes jelezni: haszontalanul felesleges minden olyan múltba nézés, minden olyan etnocentrikus alapozású szomszédságtörténelmi vita, amely tagolatlan nacionalista képletekben gondolkodik a közös múlttól és a szomszéd országok történetírásairól. Amikor azt a bizonyos gerendát szem előtt tévesztve úgy kívánnak egyesek rendet rakni a közös állami múlt és a kétszáz-háromszáz

⁴³ Vajda Barnabás – Deák Irén – Elek József: Miért elfogadhatatlanok számunkra a szlovákból fordított történelemtankönyvek? In: *Történelemtanítás*, 2013/2. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/07/04_02_11_Vajda_Deak_Elek.pdf

⁴⁴ Simon Attila – Kovács László: *A magyar nép története – A honfoglalástól a szatmári békéig. Az alapiskolák 7. osztálya és a nyolcéves gimnáziumok 2. osztálya számára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1997; Uők: *A magyar nép története 1711-től 1918-ig*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1998; Uők: *A magyar nép története a 20. században*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000.

éve természetüknél fogva elkülönülten, egymásnak feszülve fejlődő nacionalizmusok nehezen szétszalazható összefüggéseiben, hogy utólag kívánják megszabni a párhuzamos nemzetépítések nekünk tetsző szabályait. Helyette olvasni kellene „szlávul”, hogy a szlovák, rutén, ukrán, szerb, horvát, szlovén nemzet múltjáról, történetírásról tisztességgel és megfelelő ismeretek alapján képet tudjunk alkotni, s ahol nyilvánvaló történelemhamisítás történik, határozottan vitába szállni.

Merthogy tény, a szomszédos historiográfiák – a magyarhoz hasonlóan ma is folyamatosan újraértelmezik – saját múltjukat. Ennek a szakmának ugyanis ez a legfontosabb dolga. A Szlovák Történeti Lexikon főszerkesztője, a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem történelemprofesszora, a magyar–szlovák oktatási segédkönyv egyik szerzője, Dušan Škvarna például *A Magyar Királyság nehéz tehertele* címmel írott, itthon visszhangtalan maradt esszéjében a szlovák történeti közgondolkodás fenntartásainak okait a közös magyarországi történelem elfogadásával szemben az alábbi, tartósan rögzült auto- és heterosztereotípiákban jelöli meg: A szlovákság és az általa lakott terület mindig is elmaradott részét alkotta a közös államnak. Ennél fogva a mai Szlovákia területe és történelme marginális jelenségnek számítottak. Mindennek okaként pedig a kedvezőtlen történelmi körülményeket szokás emlegetni. Ezek közt a sokszázéves elnyomás, s annak megtestesítőiként Magyarország és a magyarok játszanak kiemelt szerepet. Mindez egyszerre tartja életben a mai szlovák közvélemény egy részének magyarellenességét, illetve a történelem iránti szlovák érdektelenségét.⁴⁵ A felsorolt sztereotípiákat elemezve és cáfolva Škvarna joggal mutat rá arra, hogy a szlovák történelem magyar(országi) örökségének racionális feldolgozását a szlovák és magyar történeti önzés nacionalista reflexei együtt tették nehezzé. A hungarus világképek már a 19. század folyamán megkoptak. Helyükbe a 19. századi nemzeti romantika reformkori és 1848-as toposzai, dualizmuskori nacionalista olvasatai léptek. A történeti magyar állam megszűnése pedig teret adott a közös történelem és a

⁴⁵ Škvarna, Dušan: *Bremeno Uhorska v našich dejinách*. Impulz. Revue pre modernú katolícku kultúru. (8) 2012. 2.

<http://www.impulzrevue.sk/article.php?842>

benne rejlő közös értékvilágok magyar nemzeti kisajátításának, illetve szlovák megtagadásának.

Kérdés persze, lehet-e a magyar nemzeti történelem kánonját a 21. század eleji demokratikus nemzetállam keretei közt úgy alakítani, hogy abban a – soknemzetiségű történeti magyar állam területén élő – többi nemzet történelme is méltó helyet kapjon. Vagy máris eldőlt, hogy a napjaink köztörténetében lábra kapó neonacionalista törekvések a két világháború között intézményesült nemzetállami konfrontáció irányvonalát kívánják folytatni. S ez már nem csupán a történészek és lektorok felelőssége. A kánonok újraírásával foglalkozó történelempolitika alakítóinak azonban mindenütt számolniuk kell azzal, hogy minden – a kizárólagosság erővonalai mentén elképzelt – nemzeti mesternarratívával mindenki magát teszi szegényebbé. S közben céltáblát és muníciót is kínál a szomszédvárok hasonló logika alapján működő mesterlövészeinek.

A modern és kivált a posztmodern nemzeti emlékezetben természetesen megkülönböztetetten fontos, semmivel sem pótolható helye van a népek, csoportok, régiók, családok történetének. S ennek megfelelően megkerülhetetlenül az új kánonokban is jelen lesz a sérelmekre és jóváértési igényekre épülő történelemkép. A közép-európai nemzetek 21. századi kollektív emlékezetében azonban egymás elfogadása ma már minimális elvárás. A nemzeti értékrendek közös előzményeinek, előképeinek megismerése pedig az olyan yira szükséges térségi összefogásnak éppoly fontos előfeltétele, mint a közös nyelv hiányában is megteremthető beszédközösség.

IRODALOM

Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2010.

Ábrahám Barna (szerk.): *Magyar–szlovák terminológiai kérdések*. (Pons Strigoniensis Studia IX.) Esztergom – Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2008.

Balassa Zoltán: *Két nemzet a Kárpát-medencében. A szlovákok története*. Kassa–Budapest, 2009. (magánkiadás)

- Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után = Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945.* (Ford. Avar Hajnalka, Galina Šándorová.) (Historia Slovaco-Hungarica - Hungaro-Slovaca 2.) Budapest, Kossuth, 2008.
- Botto, Julius: *Krátka história Slovákov.* Turčiansky Sv. Martin, Knihtlačiarisky účastinársky spolok, 1914.
- Bravo, Clement de: Das Buch ist ein Wagnis, BONJOURnalist. In: *Ein deutsch-französisches Magazin der Konrad Adenauer Stiftung.* <http://www.bonjournalist.eu/de/das-buch-ist-ein-wagnis/>
- Csukovits Enikő – Lengyel Tünde (szerk.): *Bárfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században.* Budapest, MTA TTI, 2005.
Ugyanez szlovákul: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde (red.): *Z Bardejova do Prešporku. Spoločnosť súdnictvo a vzdelanosť v mestách v. 13.–17. storočí.* Prešov–Bratislava, 2005
- Demmel József: *Pánszlávok a kastélyban.* Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története. Budapest, Kalligram, 2014.
- Dudeková, Gabriela: *Etnické stereotypy v historickom výskume.* *Forum Historiae*, 2012/2. <http://forumhistoriae.sk/02-2012>
- Farkas Géza: Szlovákia-ügy. Rendhagyó megfontolások. In: *Magyar Hüperion*, 2013. Digitálisan elérhető a felvidéki hírportálon: http://www.felvidek.ma/images/stories/esemenyek/2014/02/MH_II_1_Farkas_G._2.pdf
- Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum, 2009; Ugyanez ukránul: М. Вегеш – Ч. Фединець (eds.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура.* Ужгород, Видавництво «Ліра», 2010.

Fuglestad, Fin: *The Ambiguities of History: The Problem of Ethnocentrism in Historical Writing*. Academic Press, Oslo, 2005.

Gyáni Gábor: A mai magyar történetírás dilemmái. In: *Uő Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007. 285-290.

Gyáni Gábor: *Kollektív emlékezet vagy történetírás? Mire emlékszünk? A közösségi memória szelektivitása Magyarországon és a nagyvilágban*. A Történelemtanárok Egyletének országos konferenciája.

<http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/toertenelemtanarok-orszagos-konferenciaja/7843-gyani-gabor-kollektiv-emlekezet-vagy-toertenetiras>

Histoire/Geschichte – Europa und die Welt vom Wiener Kongress bis 1945. Stuttgart/Leipzig, Ernst Klett Verlag, 2008.

Holec, Roman: Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről. In: *Fórum – Társadalomtudományi Szemle*, (12) 2011. 4. 109-132.

Hóman Bálint (szerk.): *A Magyar történetírás új útjai*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 931.

Horváth, Michael: Vorwort. In: *Geschichte von Ungarn von Ignaz Aurelius Fessler*. Leipzig, 1867.

Iványi Béla: *Pro Hungaria Superiore. Felsőmagyarorszáért*. Debrecen, Ref. Egyházkerület ny., 1919.

Jakab György – ifj. Lator László – Viliam Kratochvíl – Vajda Barnabás: Magyar és szlovák történelemtanárok együttműködése. *Történelemtanítás*, (2), 2011. 3.

http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/10/02_03_05_Muhely.pdf

Jakab György: Lehet-e közös magyar–szlovák történelemkönyvet írni? In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. (Kutatási füzetek 14.) Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009. 321-350.

Kántor Zoltán: *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005. 45-48.

Kováč, Dušan: *Szlovákia története*. Pozsony, Kalligram 2001.

Kovács Ákos András: A közös történelem és az európai identitás reprezentációjának lehetőségei egy francia–német történelemtan-könyvben. In: *Új Pedagógia Szemle*, 2007. május.

Kratochvíl, Viliam: Etnikai sztereotípiák a történelemtankönyvek „mi” és „ők” konstrukcióiban. In: *Történelemtanítás*, 2011/3. http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/10/02_03_03_Kratochvil.pdf

Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva (red.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava, AEP, 2005.

Pechány Adolf: *A magyarországi tótok*. Miskolc, Felső-magyarországi Minerva, 2000. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetiseg_ek/szlovakok/a_magyarorszag_i_totok/pages/020_pehany_adolf_e_latrajza.htm

Plamenat, John: A nacionalizmus két típusa. In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 56-57.

Podhradzky György: *A tótok lakta Felföld politikai és kultúrgeográfiája (Függelékül a kérdés bibliográfiája)*. Budapest, Stúdium, 1924.

Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2003.

- Romsics Ignác: *Clio bűveletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris, 2011.
- Seidendorff, Stefan: Constructing European Citizens? Evaluating the Integrative Force of Teaching History. In: Niilo Kauppi (ed.): *A political sociology of transnational Europe*. ECPR University of Essex, Colchester, 2013. 243-264.
- Simon Attila – Kovács László: *A magyar nép története – A honfoglalástól a szatmári békéig. Az alapiskolák 7. osztálya és a nyolc-éves gimnáziumok 2. osztálya számára*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1997.
- Simon Attila – Kovács László: *A magyar nép története 1711-től 1918-ig*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1998.
- Simon Attila – Kovács László: *A magyar nép története a 20. században*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2000.
- Simon Attila: Közös múlt, egymással felelős történelem! In: *Történelemtanítás*, 2011/3.
http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2011/10/02_03_02_Simon.pdf
- Škvarna, Dušan: Bremeno Uhorska v našich dejinách. Impulz. Revue pre modernú katolícku kultúru. (8) 2012. 2.
<http://www.impulzrevue.sk/article.php?842>
- Šutaj, Štefan – Szarka László (red.): *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18.-20. storočia = Regionális és nemzeti identitásformák a 18-20. századi magyar és a szlovák történelemben*. (Historia Slovaca-Hungarica - Hungaro-Slovaca 1.) Prešov: Universum, 2007.
- Šutaj, Štefan: Szlovák–magyar történelmi párhuzamok és konfliktusok (a nemzeti történelmek közép-európai kontextusban) avagy a

közös szlovák–magyar szövegek írásáról. In: *Korridor*, 2014/1.
<http://korridor.eu/issue/also-evfolyam-2014-1-szam/>

Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986*. Atlantis, Budapest, 1989. 236-237.

Szarka László (szerk.): *Szomszédok hármastükörben: A Magyar–Csehszlovák Történelem Vegyesbizottság negyedszázada, 1959–1984*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

Szarka László: Felföld, Felvidék, Szláv Kerület – Slovensko. Adalékok a felföldi magyar–szlovák nemzeti térkijelölés XVIII–XIX. századi történetéhez. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008. 143-161.

Szarka László: Párhuzamos jelenségek a magyar és szlovák történetírásban, köztörténetben. In: *Történelmi Szemle*, (54.) 2012. 3. 469-490.

Teaching Modern Southeast European History: Alternative Educational Materials series. 1–4 works. Series Editor: Christina Koulouri. Thessaloniki, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, 2009.

Tökéczki László: Egy posztmodern nemzetépítés és identitás alakítás Európa közepén. In: *Hitel* 2013/12. 69-72.
<http://www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/10-tokeczki.pdf>

Vajda Barnabás – Deák Irén – Elek József: Miért elfogadhatatlanok számunkra a szlovákból fordított történelemtankönyvek? In: *Történelemtanítás*, 2013/2.
http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2013/07/04_02_11_Vajda_Deak_Elek.pdf

Vajda Barnabás: Magyarságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950–1993. In: Hornyák Árpád – Vitári Zsolt (szerk.): *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*.

(Kutatási füzetek 14.) Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009. 259-282.

Vörös László: *Analytická koncepcia versus národné dejiny „Národ” ako sociálna reprezentácia*. Pisa, Pisa University, 2009.

Zahorán Csaba: a Trianon-jelenség pozsonyi tükörben. Válasz Roman Holec Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről című cikkére. In: *Historický časopis*, 58. évf. 2010. 2. sz. 291–312.

SZABÓ TAMÁS*

A történelem folytatódik

Francis Fukuyama: *A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 688 oldal.

A politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok területén kevés szerzőnek van meg az a bátorsága, hogy a legaktuálisabb témákra, a szakterület legproblematikusabbnak tűnő kérdéseire rövid időn belül reagáljon és komoly társadalomtudományi vitákat generáljon, kitéve magát annak a kockázatnak, hogy a soron következő események akár meg is cáfolhatják a gondosan felépített álláspontot, gondolatmenetet. Fukuyama minden kétséget kizáróan ezek közé a szerzők közé tartozik, következésképpen nem csoda, hogy nézeteit a legmagasabb körökben is sokan vitatják vagy egyenesen cáfolják.

Fukuyama harmadik generációs amerikaiként Chicagóban látta meg a napvilágot. A nagyszülőknek az 1905-ös japán-orosz háború alatti áttelepülése után a családnak sikerült rövid időn belül felkapaszkodni a társadalmi ranglétrán, édesapja már vallástudományt, vallásszociológiát tanít a Chicagói Egyetemen. Fukuyama a Cornell Egyetemen tanult politikai filozófiát, majd a Harvardon folytatja tovább tanulmányait és a Szovjetunió közel-keleti biztonságpolitikáját elemző dolgozatával szerez doktori fokozatot. Közeli kapcsolatot ápolt Allan Bloommal, majd Paul Wolfowitz-cal, a Világbank későbbi elnökével, akik „egyengették” a fiatal szakértő és elemző pályáját.

Azonban a szakmai áttörésre 1989 nyaráig várnia kellett: ekkor jelent meg az amerikai neokonzervatív orientációjú *The National Interest*-ben egy nagy vitát kiváltó írása, mellyel az akkori hidegháború utáni vitákhoz és az Egyesült Államok jövőbeli világpolitikai szerepvállalásához, az azzal kapcsolatos véleménycseréhez kívánt hozzájárulni.

* Szabó Tamás, Babes-Bolyai Tudományegyetem--Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola, doktorandusz, szabo_tamas87@yahoo.com

Nem rejtette véka alá a mondandóját, amikor a hegeli filozófiára alapozva a történelem végét vetítette előre, arra a feltételezésre alapozva, hogy „a hidegháború végével az emberiség ideológiai fejlődése lezárul, és egyetemessé válik a nyugati liberális demokrácia, mint az emberi kormányzás csúcspontja.”¹ Az írás, melyből három év múlva könyv lett², komoly szakmai vitát váltott ki, melybe olyan szaktekintélyek is bekapcsolódtak, mint Samuel P. Huntington, aki Fukuyamától eltérően a civilizációk összecsapásában látta a nemzetközi kapcsolatok meghatározó tényezőjét az elkövetkező évtizedekben.

Soron következő könyvei mérsékelt hangvételűek. A teljesség igénye nélkül említést érdemel a *Bizalom* című könyve, amely a kulturális beágyazottság és társadalmi bizalom hatását elemzi a nemzetgazdaságban, de ide sorolható az *Államépítés – kormányzás és világrend a 21. században* c. kötete is, melyben az államépítés aktuális problémáit és az ebből fakadó problémákat igyekszik megvilágítani. Az *Amerika válaszára* című könyve pedig a szerző pálfordulásaként is értelmezhető: ebben végleg szakít neokonzervatív múltjával.

Magyar szempontból érdekes adalék, hogy Fukuyama egyike azon szerzőknek, akik – ha olykor korlátozott terepismerettel rendelkezve is, melyek aztán szakmai tévedéseket eredményeznek, de – írnak, reagálnak a magyarországi eseményekre, véleményét, nyilatkozatait és interjúit rendszeresen közli a magyar sajtó. Beszédes példaként említhető, hogy a *The American Interest* c. blogoldalán egyik, Magyarországról szóló bejegyzéséhez több mint 600 hozzászólás érkezett.³

Legújabb könyve, *A politikai rend eredete – Az ember előtti időktől a francia forradalomig*⁴ az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő, kétkötetesre tervezett mű első része. Témája nem új a poli-

¹ Fukuyama, Francis: *The End of History*. In: *The National Interest*, 1989, no. 18, Summer, 2. Az eredeti szöveg: „What we may be witnessing is not just the end of the Cold War, or the passing of a particular period of post-war history, but the end of history as such: that is, the end point of mankind’s ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government”.

² Fukuyama, Francis: *The End of History and the Last Man*. New York, Free Press, 1992. Magyar kiadásban Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994.

³ Fukuyama, Francis: *What’s wrong with Hungary?* In: *The American Interest*, 2012. február 6. <http://blogs.the-american-interest.com/fukuyama/2012/02/06/whats-wrong-with-hungary/>, Letöltés: 2014.01.20.

⁴ Fukuyama, Francis: *A politikai rend eredete – Az ember előtti időktől a francia forradalomig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 688 oldal.

tikatudományi kutatások szempontjából. A szakma több képviselőjét foglalkoztatta az emberi közösségek megszervezésének története és a politikai rend eredetének kutatása, többek között Samuel P. Huntington, Fukuyama egyik mentorát is, aki 1968-ban jelentette meg *Political Order in Changing Societies* c. munkáját, melyet azóta is referenciaértékű munkaként tart számon az összehasonlító politikatudomány. Fukuyama e könyv újrakiadásakor kapta Huntingtontól a felkérést, hogy írjon előszót hozzá. Bevallása szerint ekkor eszmélt rá, hogy a könyv több helyen is frissítésre szorul, – figyelembe véve a demokratizálódás harmadik hullámának eredményeit, a kommunizmus végét, vagy az olyan folyamatokat, mint a globalizáció felgyorsulása és Kelet-Ázsia gazdasági felemelkedése.

A nagy előd nyomdokain haladva Fukuyama művének témája is hasonló: megvizsgálni a politikai intézmények történelmi eredetét és a politikai hanyatlás folyamatát egy olyan időszakban, amikor a demokráciába vetett bizalom – részben a gazdasági válság miatt is – egyre inkább erodálódik, és a nyugati, főleg amerikai segédlettel történő államépítési kísérletek a Közel-Keleten (Afganisztán, Irak) rendre kudarcba fulladnak.

A szerző bevallott szándéka szerint a könyv nem a politikai fejlődés történetének áttekintése, hanem sokkal inkább bizonyos kulcsfontosságú politikai intézmények megjelenésének kiváltó okait elemző mű: ezért különböző civilizációk állam- és intézményfejlődését hasonlítja össze és ebből általános érvényű következtetéseket igyekszik levonni. Fő célja, hogy a politikai intézmények eredetének feltárásával betömje a történelmi amnézia néhány lyukát az olyan országokban, ahol magától értetődőnek tartják a stabil állam, a joguralom és a felelős kormány intézményeit.⁵ Ennek megfelelően a szerző több problémát is elemez, melyek e három intézmény eredetére, megjelenésének körülményeire, egymáshoz való viszonyukra és egymásra gyakorolt hatásukra vonatkoznak. Teszi ezt a rá jellemző módon, interdiszciplináris megközelítésben, ötvözve a politikatudomány, a közgazdaságtan, a történelem, a vallástudomány és az antropológia szemléletmódját. Noha a politikai rend eredetét Fukuyama ebben a kötetben a francia forradalomig kívánta bemutatni, műve valamelyest túlmutat ezen, és a könyv utolsó részében a politikai fejlődés elméletének megalapozására tesz kísérletet.

Huntingtonnal szemben, aki az alapvető intézményeknek a létét adottnak tekinti, Fukuyama sokkal mélyebbre ás, annak érdekében,

⁵ Uo. 36.

hogy a több ezeréves államszervezési kérdésekre választ adjon. Éppen ezért visszamegy a történelem előtti időkhöz, és a természeti állapotban véli fellelni a politikai fejlődés alapjait, ahol az emberek családi és hordajellegű társadalmakban élnek, de már megjelennek azok a jegyek – mint pl. a rokonok és barátokkal való kapcsolat kitüntetett szerepe, a transzcendens erőkre vetett hit, a normakövetés és az elismerés –, melyek az emberi politikának sajátos jelleget kölcsönöznek és megteremtik az összetettebb társadalmi szerveződések, a törzsi politikai egységek és végső soron az állam kialakulását. E jegyeknek a meglétét korunk társadalmában is megtaláljuk, ugyanis a korrupció, a vallás, a törvények és a legitimitás ezekre az elemekre vezethetők vissza.

Fukuyama meggyőződéssel állítja, hogy az állam megjelenése – szemben a törzsi társadalmak kialakulásával, ahol a mezőgazdaság játszotta a fő szerepet – nem köthető egyetlen tényezőhöz, ugyanis ez már differenciáltabb politikai közösségeket feltételezett. Meglátása szerint az állam abban különbözik a törzsi társadalmaktól, hogy esetében már a centralizált, hierarchikus hatalommal rendelkező vezető rendelkezik a weberi értelemben a legitim erőszak monopóliumával⁶, hatalma területi jellegű, rétegzettebbek és egyenlőtlenebbek a társadalmi különbségek, melyből kiemelkedik az elit és a papi réteg.

A szerző az államalakulás természete kapcsán felvetett kérdése elgondolkodtatásra késztet: miért nem alakultak ki erős államok a világ olyan részein, mint Ausztrália és Óceánia, továbbá miért maradtak fenn a törzsi társadalmak Afganisztánban, Indiában és Délkelet-Ázsiában? Fukuyama szerint az állam létrehozásához számos tényezőnek kell egyidejűleg előfordulnia: elegendő erőforrás, sőt többlet; nagy populáció, hogy kialakulhasson a munkamegosztás és az elit; területi összefüggés és nagyobb népsűrűség, mely innovációt és végső soron technikai haladást eredményez, továbbá a törzsi csoportoknak érdekében kell álljon, hogy lemondjanak szabadságukról.

Nem véletlen tehát – állapítja meg Fukuyama –, hogy a világ olyan részein miért találunk ma is gyenge államokat, ahol kevés a folyó, a mostoha környezet (sivatagok, esőerdők) nehezíti az infrastruktúra kialakítását, és kevés a földrajzilag elhatárolható terület, ami rendsze-

⁶ „Ma viszont [...] az állam az az emberi közösség, amely egy bizonyos területen belül a legitim fizikai erőszak monopóliumára (sikerrel) tart igényt. A jelenkor sajátossága ugyanis az, hogy bármely más szervezetnek vagy személynek a fizikai erőszakhoz való jogát csak annyiban ismerik el, amennyiben az állam maga részéről engedélyezi alkalmazását...” Weber, Max: A politika mint hivatás, In: (úő.)*Tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 157.

rint területvitákat, konfliktusokat eredményez. Erre a felismerésre alapozva indul el Fukuyama, hogy felkutassa a világ egyes részein az általa legfontosabbnak tartott intézmények – az állam, a joguralom és a felelős kormány – kialakulásának eredetét és megjelenésének keretfeltételét, hogy aztán egy több ezer évet átfogó hosszú társadalmi és intézményfejlődést követően megismerjük a Dániába vezető út nehézségeit, útvesztőit: tehát egy olyan állam esetét, melyet ma a korszerű liberális demokrácia modelljeként tartunk számon.

A szerző a kínai állam megalakulásával kezdi a kötet második, államépítéssel foglalkozó részét, ugyanis véleménye szerint itt alakult ki a mai értelemben vett, az államiság jegyeit viselő modern állam, mely, akárcsak Nyugat-Európában, a háborúskodással és a területszerzéssel hozható összefüggésbe. Ezt a megállapítást Fukuyama a történeti-szociológia egyik legprominensebb képviselőjének, Charles Tillynek a nyugat-európai államok megalakulását magyarázó elméletére alapozza. Tilly szerint a hadviselésben bekövetkezett innováció költségessége tette a hadviselést, melyet az államok csak abban az esetben tudtak finanszírozni, ha elegendő tőkével rendelkeztek; ez viszont megkövetelte rendszeres adózást.⁷ A Csou-dinasztia (Kr.e. 550-256.) háborúskodása az intézmények konszolidációjával és innovációjával járt, végső soron pedig a kínai állam megalakulását tette lehetővé, ugyanis kialakult egy erős katonai szervezet: a népesség nyilvántartásával lehetővé vált a pontos adóbehajtás, melyet a közigazgatási apparátus segített. Az államépítés komoly centralizációs folyamatokat indított el (oktatás-írás, mértékegységek egységesítése), mely a kínai államépítés szempontjából egy másik látványos eredményre – a politikai közösségek csökkenéséhez – vezetett, ugyanis míg a Kr.e. 5000-ben kb. tízezer politikai egységet tartottak számon, addig a Csin-dinasztia megalakulását megelőző időszakban már csak hét politikai egységről van tudomásunk.

Érdekes körülmény – állítja Fukuyama –, hogy a Csin állam egyik legnagyobb kihívása az államhoz hű hivatalnokréteg kinevelése

⁷ Lásd erről bővebben Tilly, Charles: *War Making and State Making as Organized Crime*. In: Evans, Peter; Rueschemeyer, Dietrich és Skocpol, Theda (szerk): *Bringing the State Back* Cambridge, Cambridge University Press, 1985, 169-186. és Tilly, Charles: *Coercion, Capital and European States AD 990-1990*. Cambridge, Basil Blackwell, Massachusetts, 1990. A felvázolt folyamatot legátfogóbban az egyik híressé vált formulája ragadja meg leginkább: „War made the state, and the state made the war”. Tilly, Charles: *Reflection on the History of European State-Making*. In: uő. (szerk): *The Formation of National States in Western Europe*. New Jersey, Princeton University Press, 1975. 42.

volt, ami, mint utóbb kiderült, a világ más részein is számos fejtörést okozott az államépítőknek. Ugyanis míg az állam megjelenéséig a rokonság meghatározó tényezőnek bizonyult, addig az állam megalakulása után a patrimonializmus (a rokonok előnyben részesítése) a politikai fejlődés akadályává vált. Noha a Csin-Si Huang-ti által megalapított egységes kínai állam további társadalomszabályozó eszközökkel élt, mégis feltevődik a kérdés, hogy miért nem követte a politikai modernizációt gazdasági és társadalmi fejlődés? Fukuyama szerint a kapitalizmus kialakulásához más intézményrendszerre lett volna szükség, melyek elősegítették volna a technikai innovációt, az oktatás fejlődését, a kereskedő polgárság kialakulását, és a városok – akárcsak Nyugat-Európában – ösztönözték volna a hatékony termelést. Ez Kínában főként az intézményrendszer miatt nem jöhetett létre. Ezzel szemben a modern állami berendezkedésre jellemző, weberi értelemben vett bürokratikus jegyeket, a hivatalnok meghatározott hatáskörét és a szervezeti hierarchiában betöltött, rögzített szerepét, a szakképesítést, a hivatali fejelem meglétét, a fix bérezést és a szakmai előmenetel lehetőségének feltételét a korabeli Kínában mind megtaláljuk.

Kínával ellentétben az indiai államépítésben a háborúskodás és az ebből fakadó innováció nem játszott meghatározó szerepet, mert nem voltak több évig tartó háborúk, konfliktusok. A különbség – állítja a szerző – a vallásban keresendő, ugyanis a bráhmanák, akik felelősek voltak a transzcendens világgal való kapcsolattartásért, nagyobb hatalommal rendelkeztek, mint a harcosok.

Az indiai államfejlődésre sajátos hatást gyakorolt továbbá a várna-rendszer (a papok, harcosok, kereskedők és a parasztok osztálya), amely aztán több száz szegmentáris foglalkozási csoportra, úgynevezett kasztokra (dzsáti) osztják a társadalmat. Kínával ellentétben, Indiában nehéz feladatnak bizonyult a katonai és politikai hatalom centralizációja, ugyanis a várna- és a kaszt-rendszer miatt nehezebb volt a mobilizáció, megerősödtek a helyi, vagyis mai szóhasználattal élve az önkormányzati közösségek, melyek ellenálltak a központosításnak, és a vallásos rituálékából levezetett szokásjog egyre inkább korlátozta az uralkodót.

A törzsi társadalomból az állammá való átalakulás közti átmenet a muszlim világban sem volt problémamentes. A Mohamed halála utáni úrt betöltő kalifák kísérlete, hogy egy államba kovácsolják a törzsi jellegű hódító muszlimokat, erős, jól képzett hadsereggel rendelkező vezetőt feltételezett, aki képesnek bizonyul arra, hogy ellensúlyozza a tipikus törzsi jegyeket: a portyázást, a zsákmányszerzést, a

patrimonializációt. Jelentősebb előrelépést az államépítésben az Abbászida-dinasztia ért el, amelynek képviselői felismerték egyrészt a rabszolga-katonaságban (mameluk rabszolgaság) rejlő lehetőséget, továbbá megalapozták a devsirme intézményét (gyerekadó), melyek a rokonsági kötelekeket igyekeztek feloldani. Hosszabb távon azonban a reform nem volt sikeresnek nevezhető, ugyanis az egygenerációs nemességnek nevezett intézményben a repatrimonializáció újra felütötte a fejét, mely hozzájárul az oszmán birodalom hanyatlásához.

Európában – véli a szerző – a vallást megtettesítő katolikus egyház intézménye olyan hatást gyakorolt az államépítésre, ami Kínában, Indiában vagy az iszlám világban elképzelhetetlen volt. Azzal, hogy beavatkozott a társadalmi viszonyok alakításába, szabályozta a házasság intézményét – tiltotta a közeli rokonok házasságát, a válást és az örökbefogadást –, jelentős vagyonra tett szert, s így nemcsak önálló politikai szereplőként intézményesedett, hanem gazdasági hatalmát is konszolidálhatta.

Az európai kitérő a kötet harmadik, joguralommal foglalkozó részében is folytatódik. A szerző véleménye szerint joguralomról csak ott beszélhetünk, „ahol a politikai hatalom birtokosa aláveti magát a jogszabályoknak, [...] betartja azokat a játékszabályokat, amelyeket már a létező jogszabályok állapítottak meg, nem pedig a saját kénye-kedve szerint cselekszik”.⁸ Ennek eredetét Fukuyama a pápa törvényhozói hatalmára (főleg a házasság és az öröklés tárgyában) és a VII. Gergely pápa által hozott intézményi reformokra vezeti vissza: a történetet az egyházi versus világi hatalom elsőbbségéért vívott harcként ismerjük, amikor 1077 januárjában a pápa IV. Henrik német-római császárt Cannossa-ba kényszerítette, ahol kénytelen volt megbánást tanúsítani és lemondani az investitúra jogáról is.

Mivel a kínai állam nem ismert el vallási hatalmat maga felett, a világnak ebben a térségében nem volt hagyománya a valláson alapuló joguralomnak, szemben Indiával, ahol a vallás legitímálta az uralkodót, noha nem alakított ki önállóan működő intézményrendszert. Hogy ez Európában miért jött létre és hatása miért volt erősebb, arra Fukuyamának több magyarázata is van: (1) a vallási hagyományok és szokások kodifikációja (lejegyzése és értelmezése); (2) a jogi specializáció, illetve a jogászképzés az egyetemeken; (3) az intézményi autonómia, amely Huntington szerint az intézményi fejlődés fő ismérve.

⁸ Fukuyama: uo. 330.

A Fukuyama által kiemelt harmadik fontos intézmény, a felelős kormány kialakulása a kötet negyedik részének tárgya, melyet a szerző az európai államépítés különböző folyamataival szemléltet. Kínához viszonyítva az európai államépítés késeinek nevezhető, ugyanis az eltérő társadalmi viszonyok – a király által megtestesített abszolutizmus, a hűbéri rendszer, a szabad városok, továbbá a nemesség és a harmadik rend éles szembenállása – és a politikai hatalom központosításának mértéke eltérő intézményfejlődést eredményezett. Az ily módon létrejött intézmények alapján Fukuyama négy államépítési modellt dolgozott ki. Annak függvényében, hogy a központi hatalom milyen eredménnyel kooptálta a nemességet, beszélhetünk sikeres abszolutizmusról (Oroszország), illetve sikertelen abszolutizmusról (Spanyolország, Franciaország). A második esetben a király hatalmának a nemesség általi korlátozása sikertelen (Magyarország), illetve sikeres oligarchiát eredményezett (Nagy-Britannia, Dánia).

A Fukuyama által bemutatott francia és spanyol monarchiák, továbbá a cári birodalom államépítési törekvései jól ismertek a társadalomtudományi képzettséggel rendelkezők körében, csakúgy, mint a korabeli Anglia példája, ahol elsőként a történelemben az erős állam, a joguralom és a politikai felelősségre vonhatóság sikeresen intézményesült.

Érdekesebb számunkra a magyar királyság példája. Fukuyama úgy véli, hogy a magyar király hatalmának korlátozása – ellentétben Angliával – nem feltétlenül járult hozzá a felelős kormányzat kialakulásához. Noha az Aranybulla elfogadásával sikerült alkotmányos korlátok közé szorítani a király hatalmát, ez csak az arisztokrácia érdekét szolgálta, és végső soron a parasztság kisemmizését és jobbágyorsba kerülését eredményezte. A tatárjárás utáni sorozatos örökösödési válság szintén a nemességnek kedvezett, ugyanis erős hatáskörű rendi gyűlés megalakulását tette lehetővé, emellett pedig a király jelképes hatalommal bírt. Fukuyama szerint a magyar állam korszerűsítésére a török fenyegetésig, a Hunyadiak koráig kellett várni: Hunyadi János, majd Mátyás, akit királlyá koronáznak, állandó hadsereget hoz létre és a diplomás hivatalnokokat foglalkoztató királyi kancelláriát alakít ki, a rendszeres adókvetés következtében pedig a magyar királyság jelentős adóbevételekre tesz szert. A reformok viszont túl későn érkeznek, halála után a nemesség visszaszerezte elvesztett kiváltságait, a központi hatalom meggyengülése pedig az ország feldarabolását vonta maga után.

A szakirodalom kevésbé hivatkozik azonban már a bevezető részben hangoztatott Dániára, amely a politikai fejlődés más útját járta be, mégis kialakult az Angliában intézményesült joguralom és a felelősségre vonhatóság intézménye, mely nem annyira a népképviselői intézmény, a parlament szerepének tulajdonítható. Dániában az evangélikus egyház (megalakulására 1536-ban került sor) küldetésének tekintette a parasztok írni-olvasni tudásának ösztönzését, melynek eredményeképpen a parasztság jól képzett társadalmi osztállyá vált. A dán rabszolgaság eltörlése és a parasztok földtulajdonhoz való joga pedig lehetőséget teremtett számukra a kereskedelmi vérkeringésbe való bekapcsolódáshoz. A Grundtvig⁹ kezdeményezésére indított gazdaalapú politikai mozgalom előbb az oktatási reform bevezetésében jeleskedett, majd az alkotmányos monarchia létrejötte után (1848) a nemzeti liberálisokkal a politikai részvételért szálltak síkra. Tevékenységük nemcsak a népszerűséget, hanem a választójogot is meghozta, így Angliához hasonlóan nemcsak az erős állam, hanem a joguralom és a felelős kormányzás intézményét is megteremtette.

Mi következik mindebből a politikai fejlődésre nézve? Fukuyama szerint a politikai fejlődés mechanizmusa hasonlít a darwini biológiai evolúcióra: azok a társadalmi csoportosulások, melyek nagyobb gazdasági vagy társadalmi erőt képviseltek, kiszorították vagy éppenséggel leigázták a más csoportokat. Ez eredményezte az állandó intézményi reformokat, illetve innovációt, ami a különböző örökségtől és eltérő körülményektől függően más-más mintát eredményezett.

A rokonsági kapcsolatok és a reciprok altruizmusra épülő berendezkedések segítették a politikai közösségek kialakulását, viszont az államépítésnek – melyben a személytelen bürokratikus rend kiépítése a fő cél – nemkívánatos elemei: ezek korrupciós botrányok formájában, a rokonoknak való kedvezményezés vagy előnyök nyújtásának hagyományában a mai napig részei társadalmi berendezkedéseinknek. A vallás együtt fejlődött a politikai és gazdasági renddel, megteremtve a társadalmi együttműködés alapjait, s annak függvényében, hogy milyen szinten intézményesült, hozzájárult a joguralom megteremtéséhez.

A politikai fejlődés korunk viszonyai között egyre összetettebbé vált, ugyanis a politikai fejlődés következtében létrejövő intézmény-

⁹ Nikolaj Frederik Severin Grundtvig (1783–1872) dán evangélikus pap, tanító és politikus, akire sokan a dán nemzeti tudat megalapozójaként tekintenek, mert sokat tett a dán iskolahálózat kiépítéséért. Neve ma sem merült feledésbe, ugyanis az Európai Uniónak a felnőttek továbbtanulását megcélzó programja, a Grundtvig program, az ő nevét viseli.

rendszerre nem csak a belső (gazdasági növekedés), hanem a külső viszonyok is – hatással vannak, lásd a globalizáció következtében az államépítésre ható politikai, gazdasági és társadalmi folyamatokat. Azt is be kell látnunk, – állapítja meg Fukuyama – hogy az új intézmények a meglévő intézményi berendezkedésekre és hagyományokra épülnek: ez a hagyomány és örökség azonban a politikai szereplők választási lehetőségeit is korlátozza. Azonban ebből hiba volna következtetésként levonni, hogy a társadalmak hajlamosabbak átvenni a külföldi, jobban működő intézményeket, mert – jegyzi meg Fukuyama – ezeket nem lehet egyszerűen átültetni egy másik társadalomba, sőt, az is nagy eredménynek tekinthető, ha sikerül az embereket meggyőzni a változás szükségességéről.

Fukuyama könyve a politikai fejlődés eredetéről legalább annyi kérdést vet fel, mint amennyire választ ad, azonban jó kísérletnek bizonyult arra, hogy megalapozza a politikai fejlődés elméletét. Kétség sem fér hozzá, hogy a szerző által felvázolt „eredettörténet” szervesen kapcsolódik a politikatudományi szakirodalom hasonló témájú munkáihoz, melyek az államok megalakulását és az intézményrendszerek kiépítését tárgyalják. Evolucionista abban az értelemben, hogy kevésbé tartja valószínűnek az eredeti államalapítás (a törzsi társadalomból kialakul az első állam) révén létrejött államalakulatokat. Véleménye szerint sokkal inkább bizonyos tényezők egyidejű előfordulása, a meglévő intézmények fejlődése és versengése vezet az állam kialakulásához. Fukuyama műve az eddigi ismereteinkhez azzal járulhat hozzá, hogy módszertanilag egy meglehetősen institucionalista szemléletmódot¹⁰ alkalmazva a politikai rend kialakulását összehasonlító perspektívában,

¹⁰ Az intézményeknek tulajdonított nagy jelentőség és főszerep más tudományágakban is egyre fontosabb szerepet kap. Példaként említhető a közgazdaságtanban az intézmények változásáról Douglas C. North Nobel-díjas közgazdász munkássága, továbbá egy nemrég megjelent munka az államok gazdasági sikerességéről. Az Acemoglu – Robinson szerzőpáros által jegyzett mű fő kérdésfelvetése az, ami már évszázadok óta foglalkoztatja a gazdaságtörténészeket, ti. hogy miért gazdagok egyes országok, mások meg szegények?

A szerzők elvetik azokat a hipotéziseket – kulturális, földrajzi, vezetőik tudatlansága –, melyekkel mostanáig ezt a kérdést magyarázták, és amellel érvelnek, hogy az államok gazdagsága leginkább a befogadó politikai intézményeknek tudhatók be, melyek elősegítik a befogadó gazdasági intézmények (inclusive economic institutions) létrehozását. A befogadó intézmények hozzájárulnak a jólét kialakulásához és az ország versenyképességének növeléséhez. Acemoglu, Daron – Robinson, James A.: *Why Nations Fail*. New York, Crown Business, 2012.

a sikeres és korszerű liberális demokrácia három alapvető intézményének – állam, joguralom és felelős kormány – kialakulásával szemlélteti.

A politikai rend eredete Fukuyama korábbi munkáihoz is illeszkedik. Így az *Államépítés – kormányzás és világtrend a 21. században* c. könyvében tárgyalt államépítés kérdéseit is tovább gondolja, a politikai rend kialakulásának kontextusában. A szerző jelen munkájával (és ennek folytatásával) két évtizednyi kutatómunka után visszatért a liberális demokráciák kialakulásának és jövőbeli kihívásainak a kérdéseihez, mellyel explicite elismeri, hogy a történelemnek még valóban nem lesz vége, sőt, a politikai rend a gazdasági, társadalmi, vallási és kulturális változásoknak betudhatóan újabb átalakulásoknak néz elébe, melyekre a társadalomtudósoknak újabb és újabb válaszokat kell megfogalmazniuk.

A Fukuyama művének első kötetéhez több okból is nehézkesen viszonyulni. Egyrészt az áttekinteni kívánt időszak a politikai intézmények fejlődésének szemszögéből tekintve rendkívül nagy, másrészt az interdiszciplináris megközelítés olyan kérdések megfogalmazását teszi szükségessé, amelyre az adott válaszok tekintetében nem minden esetben van konszenzus az adott szakterületen.

Az általam megfogalmazott kritikai észrevétel az állam és a politikai közösség értelmezésére vonatkozik, ugyanis Fukuyama nem tesz különbséget a két fogalom között, mi több, egymással azonos értelmű kifejezésként használja, olyan értelemben, hogy amíg nem beszélhetünk központosított államról, addig politikai közösségeket említ, amikor egy vezető centralizálja a politikai hatalmat, akkor viszont már szervezett államról beszél és a politikai közösség „feledésbe merül”. Nagy valószínűséggel állítható, hogy Fukuyama a weberi hagyományokra alapozta gondolatmenetét, és az állam létét akkor feltételezi, amikor a (politikai) közösség felett a legitim fizikai erőszak monopóliuma megvalósul.

A szerzőnek ez a gondolatmenete több problémát is felvet. A politikatudomány területén az állam megalakulásának történetével és funkciójával könyvtárnyi irodalom foglalkozik, viszont sokkal érdekesebb a politikai közösség fogalma, mely nem azonos az állam, nemzet-állam kifejezésekkel, mi több, az etnikai, vallási és kulturálisan megosztott társadalmakban az állam sok esetben nem esik egybe a politikai közösséggel, ugyanis a politikai közösség több rész-közösséget is feltételezhet.

A politikai közösség fogalmának jelentéstartománya viszonylag széles, aszerint – állapítja meg Elizabeth Frazer –, hogy egyesek a kö-

zösségi jegyeket vagy a politikai szempontokat hangsúlyozzák.¹¹ Fukuyama művének szempontjából azonban sokkal relevánsabb Andrew Linklaternek, a nemzetközi kapcsolatok szakértőjének megállapítása, aki a politikai közösségek átalakulásának kutatása kapcsán arra a következtetésre jut, hogy a politikai közösségek kevésbé „készek és teljeseek”,¹² mint ahogy azt a szakértők nagy része, köztük Fukuyama is feltételezi. Ugyanis az államok egy részében jelentős instabilitás tapasztalható éppen azért, mert az állam nem elég integratív és nem hozott létre befogadó politikai intézményeket, melynek következménye egyes tagok kizárása, vagy éppen az állam nem tud a szuverenitás által támasztott követelményeknek megfelelni.¹³

Következtetésként azt állapíthatjuk meg, hogy a sikeres állam kulcsa nem csak a jogállam és a polgároknak felelős kormányzat kialakítása, ahogyan Fukuyama meggyőződéssel állítja, hanem egy olyan integratív politikai közösség megléte is, beleértve rész-közösségeket is, melynek tagjai érdekeltek az államról szóló narratíva fenntartásában.

További problémaként kezelhető a Fukuyama által felvázolt államépítési narratívában a vallás és a kultúra viszonya az erős állam és joguralom intézményének a kialakulásában. Míg a szerző által felvázolt esetekben (gondoljunk csak Indiára vagy Nyugat-Európára) a vallás

¹¹ Az első értelmezés olyan részleges közösségekre utal – etnikai, helyi vagy gazdasági –, melyeket összekötnek a közös intézmények, értékek és normák. A második meghatározás a közösségeket politikai közösségeként definiálja, és a politikai jelleg olyan közös jellemzőkhöz adódik hozzá, mint a kultúra, a gazdaság és a terület. A politikai közösség harmadik jelentése olyan közösségeket feltételez, amelyek fennmaradásuk érdekében politikai szereplőként lépnek fel. A negyedik elgondolás azt feltételezi, hogy a politikai közösségek létrejötté politikai folyamatok eredménye. Lásd erről bővebben Frazer, Elisabeth: *The Problems of Communitarian Politics. Unity and Conflict*. Oxford University Press, 1999. 218-219. és Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának nézőpontjából. In: *Magyar Kisebbség, Új sorozat, XVI. évfolyam, 2011/3-4 (61-62.)*, Kolozsvár, 163.

¹² Linklater, Andrew: *The Transformation of Political Community*. Cambridge, Polity Press, 1998, idézi Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának nézőpontjából. In: *Magyar Kisebbség, Új sorozat, XVI. évfolyam, 2011/3-4 (61-62.)*, Kolozsvár, 159-190.

¹³ Ez vonatkozhat arra, hogy az állam nem gyakorolja a főhatalmat az állam egész területén: lásd Koszovó 1999 - után ENSZ felügyelet alá került, vagy Azerbajdzsán területén az örmények általa lakott Hegyi-Karabahot Örményország tartja megszállás alatt. További példaként a kérdés biztonságpolitikai aspektusa is kiemelhető: a Balti-országok esetében sem érvényesül teljes mértékben egy, a szuverenitás által támasztott követelmény, ugyanis képtelenek ellátni légtérük védelmét, melyet NATO-vadászgépek biztosítanak.

meghatározó tényezőnek bizonyult az államépítésben, addig a közgondolkodás a vesztfáliai államrendszer vallási és az ENSZ rendszer által hangoztatott etnokulturális semlegesség elvét vallotta az államépítésben. Hogy az elvek és a gyakorlati példák között tátongó szakadékot Fukuyama milyen mértékben képes áthidalni, azt nehéz lenne előrevetíteni, véleményem szerint azonban a kötet második részének fogadtatását nagyban meghatározza.

Egy harmadik észrevétel a kötet első fejezetéhez kapcsolódik, melynek címe „A politika szükségessége”. Az olvasó joggal várná el egy olyan munkától, mely a politikai rend eredetének felkutatására és a politikai intézmények kialakulásának bemutatására tesz kísérletet, hogy a szerző kifejtsse, miért szükséges a politika, továbbá a politikai döntések miért játszhatnak központi szerepet az egyes intézményrendszerek kialakításában. Fukuyama azonban nemcsak itt, hanem a kötet további fejezeteiben is, elmulasztja megválaszolni az ehhez hasonló kérdéseket, és sokkal inkább a demokrácia aktuális kérdéseit igyekszik megvilágítani, így a demokratizálódás folyamatát, ugyanakkor a demokráciába vetett hit szertefoszlását is, ami nem feltétlenül mellékes a tárgyalt tematika szempontjából, mégis ennek nem egy bevezető fejezetben – melynek címét már fentebb jeleztem – lenne a helye. Meggyőződésem, hogy a szerző ezzel egy fontos mulasztást vét, mely alapján nem befolyásolja a kötet mondanivalóját, azonban a Fukuyama által felvázolt politikai rend narratívájában jelentős hiányosságként értékelhető.

Egy másik hiányosság az európai államfejlődés kérdéséhez kapcsolható. Európa sajátos helyzetét sokan három hagyományra, a görög műveltségre, a keresztény értékekre és a római jogi ismeretekre alapozzák. Fukuyama a római jogi hagyományokat röviden említi, viszont a görög műveltséget, a poliszok örökségét minden magyarázat nélkül mellőzi művéből, és csak néhol történik hivatkozás Arisztotelészre, Platónra és más görög bölcselőkre. Mégis a politikai rend fejlődése szempontjából a görög poliszok és a római birodalom nagy hatást gyakoroltak a középkori európai államok fejlődésére, tekintettel ezek politikai berendezkedésére, a döntéshozatalra, a bíraskodásra vagy éppen a közigazgatásra. Noha a Fukuyama által felvázolt intézményi háromszög egyetlen elemének kialakulásában sem játszottak kardinális szerepet, az európai államfejlődés szempontjából aligha mellőzhető örökség, ugyanis legalább akkora hatással voltak a modern európai államrend kialakulására, mint a kereszténységet megtestesítő pápaság intézménye.

Fukuyama könyve rendkívül olvasmányos mű, az egyes események és folyamatok szemléltetését a szerző az interdiszciplináris megközelítéssel, több példával és vizuális eszközökkel (térképek, ábrák) teszi érthetőbbé. Néhol az erőltetett ok-okozati összefüggések tárgyalásakor vázlatos, de bízom benne, hogy a tervezett második kötetben ezekre az összefüggésekre is fény derül. A bemutatott kritikák és hiányosságok ellenére rendkívül hasznos olvasmány, nemcsak azoknak, akik politikatudományi vagy más társadalomtudományi tájékozottságukat szeretnék gyarapítani, hanem azoknak is, akik meg szeretnék érteni a stabil állam, a joguralom és a felelős kormányzat megjelenésének körülményeit, továbbá azt, hogy miért nem „csak egy út” vezet a liberális demokráciaként nyilván tartott Dániába. Ennek az elvárásnak Fukuyama műve a feldolgozott szakirodalom tekintetében messze mégnőn eleget tesz.

BÁRDI NÁNDOR*

Az emlékezetirodalom: traumaközösség konstruálása vagy a kisebbségi kompetenciák kihasználása?

Gaucsík István: *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948.* Pozsony, Kalligram, 2013, 406 oldal

Gaucsík István levéltári jegyzékek, gazdaság- és társadalomtörténeti esettanulmányok, a két világháború közötti szlovéniai magyar önszerveződést áttekintő, alapos bevezetővel bíró forráskiadvány után monográfiát írt a csehszlovákiai magyarok 1938, 1945 előtti mezőgazdasági, ipari, szövetkezeti, pénzügyi pozícióinak radikális leépítéséről – tehát a gazdasági jogfosztásokról.

Akit a „kiszemmisítés igazsága” érdekel, és szenvedéstörténeti terápiára vágyik, az azért olvassa el a könyvet, hogy annak végén szembesüljön a szerző pontos és megrendítő veszteséglistájával. Majd kezdje el olvasni a könyv harmadik fejezetét a gazdasági nacionalizmus és az államszocialista gazdasági modell összekapcsolódásáról. S amint megismerkedik a szerző szerkezeti képleteivel, sokkal fragmentáltabban fogja látni a kérdést. Akit elsősorban a történeti valóság izgat, annak pedig azért ajánlom ezt a könyvet, mert fontos és sikeres kísérletet láthatunk arra, hogy miként lehet egy sérelmi, a diszkriminációról, a jog-, intézmény- és vagyonfosztásról szóló témát nem pusztán sérelemtörténetként, hanem összehasonlító gazdasági- és intézménytörténeti munkaként megírni. Gaucsík ezt azzal éri el, hogy a kisebbségi magyar közösséggel történeteket a cseh és a

* Bárdi Nándor, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest, tudományos főmunkatárs, bardi.nandor@tk.mta.hu

szlovák nemzet államszocializmus-építésének történetében helyezi el.

A képlet-keret

Négy nagy fejlődéstörténeti keretet ad a szerző viszonyítási pontokként a magyar probléma történeti elhelyezéséhez. A szlovák történelmi szakirodalomban a nemzeti és demokratikus forradalom az antifasiszta harcban csúcsondott ki, a háborúért és „az ország összeomlásáért felelős két nemzetkisebbség” 1945-ben deklarált kollektív bűnössége, kizárása az ország politikai közösségéből a nemzeti felszabadító harc folytatása volt. Az államszocializmus kiépítői 1945 után, a nemzeti és a demokratikus hagyományokat együtt hangoztatták Csehszlovákiában.

Egy másik képlet a kassai kormányprogram létrejöttét, különösen annak gazdasági téziseit elemzi, a londoni, és a moszkvai emigráció vitáit, a polgári Beneš, és a kommunista Gottwald, Husák eltérő nézeteit, illetve később a Szlovák Kommunista Párt, a Demokrata Párt, a Szabadság Párt, a Munkapárt egymástól sokban különböző jövőképeit vizsgálja. Ám ezek egyben megegyeznek – és ez a harmadik adottság –: a szlovák nemzetépítés és gazdasági nacionalizmus kizárólagos célja a magyar kisebbség pozícióinak megszerzése.

Szerkezeti keretek

A könyv, amely a szerző egyik doktori disszertációja (a magyarországi, de van egy Szlovákiában megvédett, de publikálatlan kézírata is a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű gazdasági elitjéről), négy fejezetből áll. Az első két fejezet egyfajta (magyar, szlovák, cseh) historiográfiai „határjárás”, illetve párhuzamos, szlovák és magyar gazdaságtörténeti visszatekintés az 1918-tól 1945-ig tartó korszakra vonatkozóan 40-40 oldalon. A harmadik fejezet a gazdasági nacionalizmus, az újjáépítés és gazdaságfejlesztés összefüggéseit taglalja, a különböző kormány- és pártprogramokat, illetve a megvalósult államosítást 60 oldalon. Jogos a kérdés, hogy miért nem itt tárgyalja a szerző a harmadik Csehszlovák Köztársaság gazdasági átalakításának másik fundamentumát, a földreformot is. Valószínűleg azért, mert abban központi szerepük volt a szlovákiai magyaroknak, és azt

a könyv legnagyobb és legfontosabb negyedik fejezetében taglalja, a magyar problémával együtt. Ez a rész 120 oldalon lényegében az állam, a többségi nemzet(ek) vagyonszerzésének, a magyar kisebbség vagyonszerzése folyamatának működését, az erre vonatkozó jogi és gazdaságpolitikai módszereket elemzi részletesen.

Fogalomhasználat

A szerző gazdaságtörténész, aki a cseh és szlovák gazdaságtörténeten túl ismeri a kisebbségtörténeti szakirodalmat, s használja Ernst Gellner, Pierre Bourdieu, Pierre Nora és Jan Assmann fogalmait is. A téma historiográfiai részénél – a szándékokat generációs csoportok szerint is elkülönítve – megkülönbözteti az „alapozó, emlékezetirányítókat” (Janics Kálmán, Gyönyör József, Koncsol László, Szóke István), a „kiigazítókotl” (Molnár Imre, Tóth László, Varga Kálmán), akik már egy megkonstruált kisebbségi társadalomnak közvetítik a tudományos szaktudással termelt *emlékezetirodalmat*, épp a közösségi önszemlélet tudatosítása érdekében. A történeti magatartásokat tekintve Gaucsik a témát esettanulmányokban, leíró módon, tudományos apparátussal tematizálva és legitimálva a feldolgozókat – Vadkerty Katalin munkásságát emelve ki – határolja el az egy-egy részterületet feldolgozóktól, illetve harmadikként a magyar kisebbségi közösségek helyzetét közép-európai kitekintésben, illetve a magyar–szlovák kapcsolatok fókuszában vizsgáló Szarka Lászlótól. A negyedik típusba a hiányzó alap kutatásokat, forráskiadást, rész-elemzéseket végző, a politika társadalomtörténete felé elmozduló Popély Árpádot sorolja, de valószínűleg Gaucsikot is ide számíthatjuk. Ezeknek a felfedező alap kutatásokat végző történészeknek (s ide sorolhatjuk még a más korszakot kutató Simon Attilát is) magától értetődő elvárás a cseh, szlovák, magyar és a nemzetközi források és szakirodalom együttes összehasonlító vizsgálata. A magyar kisebbségi problémák hosszabb távú elhelyezése mellett jellemzőjük a horizontálisan, a kisebbségi közösség–anyaország–többségi politikai nemzet–nemzetközi viszonyok alakulása keretrendszerében való értelmezés. Gaucsik az emlékezetirodalom kategóriájának bevezetésével a (kisebbség)történetírás önreflektáltságát, identitás- és emlékezetpolitikai felelősségét is jelzi. Tehát ezzel oldja fel a kisebbségi közgondolkodás kibeszélésigényének, a többség iránti folyamatos határtermelésének és az adott ország politikai, modernizá-

ciós, nemzetépítő átalakulásának következményeiből adódó feszültséget. Lásd az államosítást, földreformot vagy más területként az iparfejlesztést, oktatást stb., ahol az adott többségi nemzetépítés a kisebbségi pozíciók kárára végez szerkezeti átalakításokat.

A *nemzetpolitika* kifejezést Gaucsík szlovák vonatkozásban éppen úgy használja, mint ahogyan a 20. század kilencvenes éveinek közepéig a magyar politikai nyelvben használatos volt: tehát az adott állam hosszú távú nemzetépítő közösségi politikáját érti alatta. Ez ma paradox módon épp a Fidesz nemzetesítő politikai kommunikációjában szűkült le a magyar–magyar kapcsolatokra.

A harmadik fontos fogalom – lehet, hogy szlovák áthallás-ként, de a „szlovákiai magyar nyelvi standard” részeként – a könyv címében is szereplő *lemorzsolódás* kifejezés, amely érdekes módon a bánági sváboknál is gyakran feltűnik hasonló értelemben. De ennél fontosabb, hogy ezzel a szóval a több viszonylat jelenlétét, az elvesztést, de nem eltűnést *is*, a folyamatokba való mesterséges beavatkozást jelzi a szerző.

A nemzetállamosító csatornák működése

Gaucsík könyvének le nem írt kulcsfogalmai a szlovák pozíciószerzés és a magyar pozícióvesztés *működése, jogi-politikai technológiája, funkciója* az államszocialista gazdaság kiépítésében.

A „játszmák” szereplői a befolyás nélküli magyar – településeken, birtokokon, szövetkezetekben, gazdasági intézményekben dolgozó és nem utolsósorban a lakosságcserére, kiutasításra, deportálásra váró – személyeken túl a Nemzeti Bizottságok (amelyek a volt járási és községi önkormányzatok teljes jogkörét megkapták, de a belügyi megbízott utasításait kellett követniük) és a Nemzeti Újjáépítési Alap. A lebonyolítás kulcsfigurái a vagyon különféle, kinevezett vagy megigényelt „gondnokok”, a módszer pedig a gondnokok/Nemzeti Újjáépítési Alap/Nemzeti Bizottságok (NB) döntésein túl az állami konfiskálás, az az elkobzás, a kiigénylés, továbbá az államosítás, a más szervezetekbe való beolvasztás lehetett.

Ilyen *csatornák/hatalmi technológiák* voltak a teljesség igénye nélkül:

- a magyarok és németek vagyontárgyaira államilag felügyelt nemzeti gondnokok kinevezése (152.);

- az ellenséges személyek, a csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező magyarok, az 50 hektár feletti birtokkal rendelkező magyarok, a hazaárulók földjeinek elkobzása (153.);
- elkobzási bizottság létrehozása a mezőgazdasági vagyontulajdonosa nemzetiségének megállapítására (156.);
- a Nemzeti Újjáépítési Alap létrehozása (157.);
- a határ menti kisipari üzemek és lakóházak gyorsított kiutalása (159.);
- a magyar földbirtokok elkobzása (181.);
- a lakosságcserere kijelöltek vagyonának a gondnokok általi önhatalmú felmérése és konfiskálása (185.);
- a lakosságcsere-egyezmény érvényében a magyar ingatlanoknak a szlovák állam tulajdonába kerülése (188.);
- az áttelepülők készpénzállományának, a zárolt betétek és ingóságok hozzáférhetetlenné tétele (193–200.);
- a kitelepítettek, deportáltak hátrahagyott vagyonának kezelése (205–208.);
- házak és a kisipari vállalkozások elkobzása (226–227.);
- a szövetkezeti rendszer homogenizálása (235–237.);
- papírpénzek lebélyegzése (241.);
- magyar pénzintézetek felszámolása (242–260.);

A lépték

Ebben a sokfelé ágazó leírásban Gaucsík a könyv szerkezetével és a léptékekkel tart rendet. Ezért fontos a harmadik fejezet a szlovák nemzeti és államszocialista célok kialakulásáról. A az előbbi technológiákat részletező, negyedik rész tematikusan és időrendben is tagolt, és a Szlovákia szintű rendeleteket áttekintve és külön is összegzi egy-egy résztémánál, illetve az ismertetés elején már ajánlott könyvvegi táblázatokban. Esettanulmányként a főszövegben csak egyetlen példát ismertet, a Pozsonyi I. Takarékpénztárét (250–260.). A helyi ügyek bizonyító apparátusa komoly levéltári adatolással a lábjegyzetekben jelenik meg. Számomra a legtartalmasabb, irigylésre méltóan kulturált jegyzetek a teljesség igénye nélkül: 581., 587., 588., 611., 667., 672., 693., 694., 704., 774., 777., 828. számúak. Az eddigi szakirodalmi pontatlanságokat is ott korigálja Gaucsík. Vadkertyt nem kijavítja, hanem ahol kell, pontosítja, vagy utánamegy az adatoknak (605., 694. számú jegyzetek) Ellenben arra a szemléleti kér-

désre, hogy a szlovák történetírás szerint a szövetkezeti mozgalom kontinuitása 1948-ig fennmaradt, a főszövegben reagál (237.). A cseh és a szlovák történetírás szakszerű gazdaságtörténeti eredményeit ezekben az ügyekben is magától értetődően használja a szerző. Ez ellenben a recenzensnek szakirodalmi újdonság, hisz döntően a magyarokról kritikusan vagy történetpolitikai kontextusban megszólaló szlovák történészekről olvashat.

A könyv fragmentált, szinte kézikönyvszerű, leíró jellegén és használhatóságán sokat segített volna egy név- (intézmény, személy, helység) és tárgymutató. A Nemzeti Újjáépítési Hivatal vagy a Szlovák Telepítési Hivatal működési ábrája, a gondnokok és a konfiskálások külön kategorizálása szintűgy. Tartalmilag a második fejezet két párhuzamos (magyarországi és csehszlovákiai) gazdaságtörténete megérdemelt volna legalább némi pontokba foglalt összehasonlítást. (Lásd Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája* című munkája bemutatásának megoldását a magyarság helyzetértékeléséről, 64–68.) De emögött egy, a könyvben átsuhanva megkerült, eddig igazából nem kutatott időszak problematikája lapul. Nevezetesen az 1938–1944 között a Csehszlovákiától visszacsatolt területek gazdasági viszonyainak kérdése. Részben ennek tudható be, hogy a magyar–csehszlovák államközi vagyonvitát sem tudja a szerző a csobotói szerződésig (1949. július 25.) elvinni. Ennek lényege, hogy a határ másik oldalán birtokkal rendelkezőktől mindkét állam kölcsönösen kisajátította a határ melletti 15 km-es sávban a földterületet (kb. 600–600.000 hektár), az ingatlanokkal együtt, de ez a lakosság-cserében érintettekre nem vonatkozott. A feldolgozatlanság igazi oka a szlovák levéltári források zárolt volta.

Gaucsik munkája nem pusztán kisebbségtörténeti tárgyú. Ebben a könyvben egy „részkérdés” bemutatásán keresztül az előzményeket és a külső körülményeket is széleskörűen számba vevő, többnyelvű szakirodalmat használó elemzés révén a közép-európai nemzetépítő államszocialista politika gazdaságtörténetének működését tanulmányozhatjuk.

A magyar kisebbségtörténetnek a közép-európai összehasonlító társadalom- és kultúrakutatás felé való fordulását nemcsak ebben a munkában tapasztaljuk, Oláh Sándor munkássága révén átfogó ismeretekkel rendelkezünk az erdélyi/székelyföldi földhasználat 19–20. századi fejlődéstörténetéről, vagy másik példaként Csernicskó István és Fedinec Csilla által a Kárpátalján honos 19–20. századi

nyelvpolitikákról. Ezekben nem csak a működés hosszú távú leírása a közös, hanem az államnak a modernizációs változásokban való szerepvállalásának elemzése is. Így a magyar veszteségeket, sérelmeket komplexitásukban, a párhuzamos nemzetépítésekkel együtt láthatjuk. Ez a nézőpont pedig megóv attól, hogy öngazolásokkal, külső háritásokkal traumatizáljuk ezeket a kérdéseket és emlékezetirodalmunkat. Ellenkezőleg, Gaucsík István és szak-, valamint nemzedéktársai épp azt példázzák, hogy léteznek a kisebbségi tudományosságban olyan készségei (nyelvtudás, az aszinkronitásból fakadó érzékenység, a történelmi önszemléleti és önreflektálási igény, a sokféle érdek közti eligazodás képessége), amelyek jól használhatók a nemzetközi tudományosságban is.

TÓTH ESZTER ZSÓFIA *

Test, identitás, nemiség - a két világháború közti prostitúció elemzése

Bokor Zsuzsa: *Testtörténetek. A nemzet és a nemi betegségek medikalizálása a két világháború között Kolozsváron*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

Nagy örömmel és érdeklődéssel vettem kézbe a kötetet és nem csalódtam: fontos kérdésről szól, megalapozott elméleti háttérrel, unikális és izgalmas források alapos feldolgozásával. Ahogyan a szerző a kötet bevezetőjében írja, 1999-ben jutott hozzá a Bálint Zoltán romániai magyar pszichológus által összegyűjtött magán forrásgyűjteményre a Teleki Intézetben, többek között Bárdi Nándor és Kovács Éva segítségével: „A két világháború között fejüket prostitúcióra adott nők élettörténeteire, leveleire és naplóira.” (10.) A szerző ezen kívül is nagyon alapos forráskutató munkát végzett: orvosi forrásokat, szabályzatokat, törvényeket, sajtóanyagokat is elemzett. (10.)

„A prostitúcióként definiált megélhetés nyilvánvaló diszkriminálását elsősorban az tette lehetővé, hogy a női testnek ez a fajta gazdasági hasznosítása nem került be a munka legitím fogalmába” – írja Gyáni Gábor a prostitúció 19. századi helyzetével kapcsolatban.¹ A prostitúció gyakran rendészeti és egészségügyi kérdésként jelenik meg. A családi kereteken belüli ellenőrzött szexualitás mellett ezen illegitím terepet veszélyesnek tartotta a rendőrség mind közegészségügyi, mind erkölcsrendészeti szempontból.² A prostituáltak – kihívó ruházatukkal és viselkedésükkel – megbélyegettek, társa-

* Tóth Eszter Zsófia, Veritas Történetkutató Intézet, Budapest, tudományos főmunkatárs, eszter.zsofia.toth@veritas.gov.hu

¹ Gyáni Gábor Könyörületesség, fegyelmezés, avagy a szociális gondoskodás genealógiája. In: *Történelmi Szemle*, 1999. 1–2., 57–84.

² Horváth Sándor: *A kapu és a határ. Mindennapi Sztálinváros*. Budapest, Történettudományi Intézet, 2004, 197.

dalmilag kirekesztettek voltak, s szintűgy megbélyegzett nyilvános terekben tartózkodtak.

Hatalom, identitás és diskurzus kérdéseit is alaposan áttekinti a szerző (22.), külön vizsgálati célul tűzi ki a nyelvhasználat elemzését. (24.) Érdekes elméleti kérdés a mikro- és makroszintek átjárhatóságának kérdése, melyről Bokor Zsuzsanna úgy ír, hogy az egyéni narratívákból konstruálódott mikroszintet a szociális mezőnek egy nagyobb léptékű deskripciójával egészíti ki. (24.)

Alapvető kérdése a kötetnek: hogyan konstruálódik a prostituáltak csoportja, mi tesz egy nőt prostituálttá? (27.) A kötetben Bokor elemzi, hogy milyen megközelítései vannak a prostituáltlétnek: a gazdasági motiváció (29.), a feminista megközelítés (30.), a pszichológiai motivációk (34.) Az időrendi áttekintés egyúttal diskurzus- és reprezentációtörténet is. A gazdasági motiváció kérdésénél időzzünk el egy kicsit: már Judith R. Walkovitz kutatásaiból is kiderül, milyen vékony a határvonal a 19. századi Angliában a nagyvárosba bevándorló fiatal lányoknál, majd segédmunkát végző nőknél a tekintetben, hogy prostituáltak vagy segédmunkások lesznek. Bokor Zsuzsa kötetében is hangsúlyozza, hogy ezek a bevándorló nők általában több mesterséget is kipróbáltak (167.), tehát a közhiedelemmel ellentétben az, aki prostitúcióra adja fejét, nem biztos, hogy prostituált marad. Ez is alátámasztja, hogy leginkább munkaként értelmezhető e tevékenység. (Nem véletlen, hogy jelenleg a magyar prostituáltak érdekvédelmi szervezete *Szexmunkások Érdekvédelmi Egyesülete* néven működik.)

Fontos, hogy erkölcsrendészeti szempontból, a rendészeti nyilvántartások szerint bordélyházi és magánprostituáltak léteztek abban az időben, és külön elbírálás alá estek az „idegen” prostituáltak. A felügyelet funkcióját tehát a rendőrök és az orvosok látták el (51.), akik foucault-i értelemben véve felügyelték a társadalmat (131.). A századfordulón Kolozsvárnak 10 bordélyháza volt, 62-70 nővel (57.). Azonban nem mindenki „főállásban” dolgozott prostituáltként, hanem keresetét ezzel egészítette ki. Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy a prostituáltakat nem tudták besorolni a nőkkel kapcsolatos társadalmi elvárásrendszerbe (anya- és feleségszerep, a privát szférába való visszahúzódás, egyszerű öltözködési mód, passzív szexuális szerep stb.) (60.).

Szerencsés választás, hogy a nemi betegségek gyógyítására szakosodott kolozsvári intézményeket is külön elemzi a szerző (86.). A sajtóelemzés kapcsán igen találó az a megállapítása, hogy a sajtó az a hely, ahol rá tudtak kapcsolódni a hivatalos diskurzusokra, azonban megengedhető volt az ettől való eltávolodás és kritika is. Bokor kitér az etnikai különbség kérdésére is: a magyar sajtó közproblémaként tekintett a prostitúcióra (102.), a román sajtó ezzel szemben nemzeti problémaként elemezte a kérdéskört (104.).

Módszertanilag kiválónak tartom, hogy a szerző filmet is elemez: a *Világrém* című némafilmet, amely azzal a céllal született, hogy a vérbaj megelőzését szolgálja. A film alapmotívuma a prostituált által megfertőzött férfi családjának egészségügyi összeomlása (128.), a filmet Erdélyben mindenhol bemutatták (113.).

Külön fejezet foglalkozik a nőkhöz rendelt társadalmi nemi szerepek ábrázolásával, többek között az úrinővel, aki a „román közgondolkodásban azt a középosztálybeli nőt jelentette, aki ideológiailag támogatta a nemzetet megmentőket” (135.). Ugyancsak fontos szereplője volt a kor szövegvilágának a cseléd. Velük kapcsolatban Gyáni Gábort idézi a szerző: „a cseléd alárendelt, személyében függő, jogilag önállótlan” (143.). Ő maga pedig hangsúlyozza, hogy a „cselédesség átmenetiségében benne rejtett a prostitúcióra tévelyedés lehetősége is”, mivel a cselédpiacon túlkínálat volt, a bérezés pedig alacsony (143.). A szerző arra a következtetésre jut, hogy „a prostituált egy gyűjtőfogalom, amely egyesíti a nem konvencionálisnak tartott szexuális életet élő nőket” (146.). A kötetben elemzi a test külső jegyeit, többek között a tetoválást, amely a bűnöző nő jelének számított (150.). Erről korabeli ábrázolást is közöl (242., 14-es melléklet).

Forrásként használja a szerző az orvosi statisztikákat is: a Bálint Zoltán irányításával végzett vizsgálat során 151, prostituáltként beazonosított nőt kérdeztek meg. Ezen felül Bálint Zoltán és Dominic Stanca leíró statisztikai tanulmányt írt, amelyben 200 prostituált adatainak statisztikai elemzését végezte el (156.). Érdekes kérdést vet fel a szerző, amikor kimondja: „sajnos nem tudni, a megkérdezettek mennyire voltak őszinték, illetve értették-e a nekik feltett kérdéseket, egyáltalán, a kérdőívezés tétje mennyire volt világos nekik” (156.). Feltételezhető, hogy nem voltak teljesen tisztában a kérdőívezéssel, és mint minden ilyen esetben, feltételezték, hogy valamilyen elvárás van velük szemben arra vonatkozóan, hogyan

nyilatkozzanak, – így részben az elvárásoknak megfelelően beszéltek (174.). Érdeemes lett volna a kérdőívekre adott válaszok beszédmódját is részletesebben elemezni, azt, hogy milyen diskurzív keretbe helyezték az adott válaszokat.

Nagyon érdekesek azok az egyéni életutak, amelyeket a statisztikák alapján Bokor Zsuzsanna felidéz. Például: „a megkérdés pillanatában kilenc éve lépett üzletbe a »jobb kereset« reményében, ezt egyszer sem szakította meg. 14 évesen volt az első szexuális kapcsolata. Kétszer abortált, egyszer három hónapos, egyszer két hónapos terhesen. Nem szült még, nemi betegséggel hússzor volt kórházban, összesen két évet. Úgy véli, hogy erkölcsi élete nem rossz, de vallásos helyzetéről nem nyilatkozik.”

Érdekes a prostitúciós életformáról szóló fejezet, amelyből az derül ki, hogy egyrészt ezeknél a nőknél a kórház sokszor bizonyosan az otthon funkcióját is betöltötte, másrészt a bordélyházi együttélés kényszert jelentett, és nem alkottak valódi csoportot az ott dolgozók. Gondolom, a források szűkössége miatt nem került a kötetbe egy prostituált napirendje, amit szintén érdekes lett volna olvasni.

Ilyen jellegű forrásunk – a *Belügyi Szemlének* köszönhetően – a szocialista időszakra vonatkozóan létezik: „a *Belügyi Szemle* olvasói megismerhették az EMKE-ben dolgozó lányok napirendjét is, majd a rendőrségi razzia következményét: »a lányok 11 óra körül jelentek meg a Blaha Lujza tér környékén és első útjuk fodrászhoz, kozmetikushoz vezetett. Törzshelyük a Dohány utca – Akácfa utca sarkán lévő fodrászüzlet volt. Itt 2–3 órát töltöttek el, majd a belvárosban csavarogtak. 16 óra után kezdtek szállingózni az EMKE, meg az Abbázia presszóba, de voltak, akik a Szabadság Szállóba mentek. Ismeretséget csak arabokkal vagy más külföldi állampolgárokkal kötöttek, magyarokkal szóba sem álltak. Gyakran már ezeken a szórakozóhelyeken kötöttek üzletet.«³

A statisztikai adatfelmérést végző Bálint Zoltán nem osztotta azt a nézetet, hogy csak a prostituált felelős a nemi betegségek miatt, hanem úgy vélte, a „kuncsaft” is (181.). Ez a korban igen haladó gondolatnak számított, gondoljunk csak arra, hogy a kuncsaft fele-

³ Rosta László: Üzletszerű kéjelgés nyomozása. In: *Belügyi Szemle*, 1982. augusztus

lőssége még ma is csak egyes országokban merül fel. Bálint Zoltán kutatása során egyeseket arra biztatott, írják meg élettörténetüket: ebből hét maradt fent és nyolc levélköteg, illetve két napló (189.).

A kötet összegzésében Bokor kitér arra, hogy a forrásanyag különlegességét az erdélyi orvosoknak a román egészségügyi szférán belüli helykeresése, a román nemzeti diskurzushoz való felzárkózása adja (199.). A nemi betegségek ügye Erdélyen túl nem nyert nagy publicitást, és megmaradt közegészségügyi problémának. A szerző annak elemzését tartja a legfontosabbnak, hogy egy olyan szociális és higiéniai probléma kapcsán, mint a nemi betegség, a társadalmi nem és nemzet problémái milyen különleges konstellációban fogalmazódtak meg (201.).

Izgalmas értelmezési keret, kiváló források, kiváló elemzésekkel. Sok szeretettel ajánlom e kötetet a téma iránt érdeklődőknek.

SZAKÁCS BORBÁLA*

Az internet szerepe az identitás- vizsgálatokban: módszertani eszköz vagy kutatandó nyilvános tér?

Olga Alekseeva, Hans-Georg Heinrich: *Ethnic Minorities of Central and Eastern Europe in the Internet Space: Content Analysis (ENRI-WEB)*. Peter Lang, Vienna, 2013, 130 p.

(http://www.enri-east.net/wp-content/uploads/ENRI-WEB_final-approved.pdf)¹

Olga Alekseeva és Hans-Georg Heinrich kutatása átfogó és újszerű próbálkozás a nemzeti kisebbségek – online térben megjelenő – identitásának összehasonlító elemzésére.² Alekseeva és Heinrich, az ENRI-WEB (ENRI: Interplay of European, National and Regional Identities – Európai, nemzeti és regionális identitások kölcsönhatá-

* Szakács Borbála, Budapesti Corvinus Egyetem TK, Politikatudomány MA, Budapest, egyetemi hallgató, szakacs.boro@gmail.com

¹ Bár az online elérhető pdf változat és a kiadott könyv tartalma megegyezik egymással, az oldalszámok nem. A kritika hivatkozásaiban végig a könyv szerinti oldalszámokat jelölöm.

² *Olga Alekseeva* a Minszki Állami Nyelvészeti Egyetemen szerzett diplomát német nyelv és irodalom valamint pedagógia szakokon, majd politikatudományból doktorált a Bécsi Egyetemen. Kutatási területe felöleli a rendszerváltáson átment kelet-európai országok politikáját, jogállamiságát és gazdaságát; valamint a demokrácia, civil társadalom és részvétel témaköreit.

Hans-Georg Heinrich a politikatudomány professzor emeritus-a, a Bécsi Egyetemen székel. Elismert kutató, konfliktus- és projektmenedzsment tapasztalattal rendelkezik a kelet-európai és posztszovjet térségben. Heinrich professzor emellett közpolitikai tanácsadóként dolgozott nonprofit intézményeknek és olyan nemzetközi szervezeteknek, mint az ENSZ vagy az EBESZ.

sai) kutatócsoport két vezetője kutatásukban 12, az Európai Unió keleti határvonala mentén élő nemzeti kisebbség online jelenlétének vizsgálatára vállalkoztak, felismervén az internetes tartalmak kínálta hatalmas elemzési lehetőséget. A vizsgált kisebbségek: a lettországi és litvániai oroszok, a lengyelországi beloruszok és ukránok, a magyarországi szlovákok, a szlovákiai és ukrainai magyarok, az ukrainai, fehéroroszországi és litvániai lengyelek, valamint az Oroszországban élő litvánok.³ A tanulmány egy átfogó kutatási projekt, az ENRI-East részeként készült, amely az EU keleti határvonala mentén élő nemzeti kisebbségek körében vizsgálta a nemzeti azonosságmin-ták létrejöttének és változásának kérdéseit.⁴

EU-finanszírozású projektről lévén szó, a tanulmány talán arra a legalkalmasabb, hogy az EU döntéshozói felmérjék, mi foglalkoztatja az Unió keleti határa mentén élő kisebbségeket. Összehasonlító jellege érdekes tanulságokat hordoz a kisebbségek önazonosságának reprezentációjáról, arról, hogy mit gondolnak az EU-ról, milyennek érzik jogi helyzetüket, s miként konstruálják meg (nemzeti) identitásukat. A tanulmány azonban nem alkalmas sem arra, hogy az egyes kisebbségek online nemzetépítéséről átfogóan tájékozdjunk, sem arra, hogy a nemzetiségi identitáskonstruálás internet-specifikus elemeinek megismeréséhez közelebb kerüljünk. Alekseeva-ék projekt tanulmányában az internetnek, az online tartalmaknak inkább egy újfajta módszertan megalapozásában van szerepe: az internet nem mint különleges társadalmi tér, hanem mint a

³ Arról, hogy miért épp ezek a kisebbségi közösségek képezték a vizsgálat tárgyát, részletes módszertani leírás található a kutatási projekt honlapján, itt: <http://www.enri-east.net/project-results/en/>.

⁴ Az ENRI-East kutatási projekt 2008–2011 között készült, az Európai Bizottság támogatásával, és alapvetően 4 témája volt: az identitások és kultúrák kölcsönhatása az anyaországok és kisebbségi nemzetrészeik között; az anyaország illetve a fogadó ország attitűdjei és politikái a nemzeti kisebbségi közösségek irányában; a kisebbségi közösségek önszerveződése és (politikai) reprezentációja; végül az útfüggség, a nemzeti emlékezet, a jelen státusz és a szétszakított nemzetek várható jövője. A kérdések vizsgálatához a projekt során – a kritika tárgyát képező internetes tartalomelemzésen kívül – négy féle adatfelvételt végeztek: felvettek személyes kérdőíves interjúkat a vizsgált nemzeti kisebbségi csoportok körében; mélyinterjúkat készítettek a kisebbségek 12-12 tagjával; 4-4 félig irányított szakértői interjúkat készítettek kormányzati és nem-kormányzati szereplőkkel; valamint az ENRI-MUSIC keretén belül a kisebbségekhez köthető zenéket elemezték.

kisebbségi elitek diskurzusai összehasonlító elemzésének ideális terepe jelenik meg.

Az ENRI-WEB⁵ tehát alapvetően egy tartalomelemzés, melynek kiindulópontja az a kérdés volt, hogy „... miért és hogyan jelenítik meg magukat az etnikai csoportok az interneten?” (13. oldal). A vizsgálat során a kiválasztott 12 nemzeti kisebbségnek tulajdonítható internetes oldalakról elérhető szövegeket elemezték kvantitatív és kvalitatív szempontból, erre a célra kifejlesztett szoftverek segítségével. A web-projekt deklarált célja az volt, hogy az online elérhető formális és informális anyagok alapján feltárja, hogyan jelenik meg és épül föl a közbeszédben az etnikai identitás.

A tanulmány problematikussága a kutatás módszertani részénél kezdődik, mindenekelőtt ott, hogy miként választották ki az egyes kisebbségek esetében az elemzett szövegeket. Első lépésben azonosították a vizsgált nemzeti kisebbségekhez köthető oldalakat (adatbázisok illetve keresőszavak kombinációinak segítségével), melyeknek alapvetően négy formáját különböztették meg: a periodikákat, a híroldalakat, a kisebbségi szervezetek honlapjait, illetve a blogokat, fórumokat és személyes honlapokat. Ezekből az oldalakból választották ki kvalitatív – a szerkesztés/szerkesztőség és az olvasótábor kisebbségi kötődése illetve a tartalom explicit nemzetiségi-kisebbségi vonatkozásai –, és kvantitatív (minél több tartalom található az oldalon, annál jobb) szempontok alapján azokat az oldalakat, amelyekről később a vizsgált szövegeket kiemelték. Tehát minél több szöveg volt egy oldalon elérhető, annál nagyobb esélye volt bekerülni a mintába, külön előnyt élvezett továbbá a – fogalmilag csak a periodikák esetében értelmezhető – archívumok megléte. A cél az volt, hogy minden kisebbség esetén bekerüljön legalább egy periodika, illetve egy blog vagy fórum.⁶ Ezekről az oldalakról végül

⁵ A kutatást az átfogó ENRI projekt egyes más termékeiben ENRI-BLOG-ként is említik. (Így például a kutatás rövid összefoglalója, vagy a magyarországi szlovákokról szóló jelentés. Ezek mind elérhetők a kutatás eredményeinek oldalán: <http://www.enri-east.net/project-results/en/>

⁶ A módszertan részletes leírását – az oldalak kiválasztásától a tartalomelemzőkor használt klaszterek és fogalmak definiálásáig – a könyv a 17-56. oldalon tartalmazza. Kifejezetten a mintagyűjtésre vonatkozó rész a könyv 17-36. oldalán található, *Internet data collection* cím alatt.

kisebbségenként 30-30⁷ szöveget⁸ elemezték, teljesen függetlenül attól, hogy az adott kisebbséghez tartozók mennyi, a témában releváns oldalt tartanak fenn, illetve azokon mennyi és milyen minőségű szöveg jelenik meg.⁹ A legfontosabb azt megjegyezni, hogy csupán azokról az oldalakról kerülhetett szöveg a kutatásba, amelyek, azon túl, hogy a kisebbséghez tartozók készítették és olvasták, a megfelelő témákkal (értsd a kisebbségi közösség léte és mibenléte) és megfelelő mennyiségben (vagyis a nagy, tökeerős, folyamatosan megújuló oldalak előnyt élveztek) foglalkoztak.

A tanulmány legnagyobb hiányossága véleményem szerint éppen a kiindulópontja, illetve az ehhez a kiinduló kérdéshez társított módszertan. A kutatás (és így a tanulmány) ugyanis kifejezetten csak az etnikai identitás online térben való megjelenését volt hivatott vizsgálni, a választott módszertan következtében azonban teljességgel ignoránsá vált egy fontos tényezővel szemben, éspedig azzal, hogy az öndefiníció, az identitás, a kisebbségi jogok helyzete vagy a nemzetiségi közösségként való megmaradás kérdései mennyiben határozzák meg az adott kisebbség gondolkodását.

A projekt mintavételi folyamatában azt láttuk, hogy a később elemzésnek alávetett szövegeket kiválasztó szelekciós rendszer kifejezetten azt célozta, hogy azok az oldalak és szövegek kerülhessenek a tanulmány fókuszába, amelyek explicite a nemzeti identitással, a kisebbségiséggel foglalkoznak. A kutatás csak olyan szövegekkel foglalkozik tehát, amelyek az előbb említett kérdéseket taglalják, ezáltal nem képes (és nem is hivatott) mérni azt a nem kevésbé érdekes és értékes változót, hogy a kisebbségi közösségek online aktív részét – legyen szó tartalomfogyasztóról vagy előállítóról – mennyi-

⁷ Mint a szerzők írják, a kisebbségenkénti alminta 30-as elemszáma „kompromisszum a véletlenszerű és félig irányított mintavétel szigorú szabályai és a rendelkezésre álló időbeli és költségvetési korlátok között”. 32.

⁸ A tanulmányban a 'szöveg' (text fragment) egy elemzési egységet jelöl (a simstat és wordstat programokban). „Ezek lehetnek egyedi összefüggő szövegek, mint például egy cikk, vagy bármely szövegegység egy periodika honlapjáról, blogoldaláról vagy szervezetek honlapjairól.” A vizsgált szövegegység adott esetben tartalmazhatja a bejegyzéshez érkezett olvasói hozzászólásokat is. Mindezek mellett szövegegységnek minősülhetnek fórumokon talált párbeszéddek, jelesül „rövid szöveges megjegyzések olyan csoportja, melyek egy adott cím alatt jelennek”. (17.)

⁹ Az egyetlen kivételt a magyarországi ukránok képezték, akikhez egyetlen honlap köthető, amelyről 10 szöveget elemezték.

ben foglalkoztatja kisebbségi volta, közösségi sajátosságai. Ezt a kérdést, azt gondolom, kár volt megkerülni – bár nyilvánvalóan nehezebb lett volna vizsgálni –, hiszen megtörténhet, hogy önmagában többet elmond egy adott kisebbség nemzeti identitásáról vagy a közösség helyzetéről az, ha keveset (vagy épp sokat) foglalkozik a kisebbségi létkérdésekkel, mint az, hogy amikor megteszi, miként teszi.

Izgalmas például, hogy míg ezen kutatás eredményei szerint a nacionalista beszédmód¹⁰ a lettországi orosz kisebbségre a legjellemzőbb a vizsgált közösségek közül, addig egy másik kutatás tanulságai szerint a lettországi orosz kisebbség tagjai trendszerűen a nemzetiségi létből való kitörésre, elszakadásra, egy globális identitás kialakítására használja az internetet. Alekseeva és Heinrich eredményei alapján a lettországi orosz kisebbség vizsgált írásainak 67%-a nemzeti orientációjú (59.), ugyanakkor Robert A. Saunders arra jutott *Ethnopolitics in Cyberspace*¹¹ című könyvében (melynek részét képezte a baltikumi orosz kisebbség körében végzett online-aktivitás vizsgálat), hogy a Lettországbán élő oroszok körében az internethasználat céljai közt hamar háttérbe szorult a nemzeti-nemzetiségi aspiráció, és elsősorban a személyes célok nyernek teret.¹² A(z online és offline felvett) kérdőíves vizsgálat eredményeiből Saunders azt találta, hogy „az internet kevésbé a nemzeti „agitáció” terepe, mint inkább a személyes fejlődés”,¹³ és hogy ezzel összefüggésben az internet inkább denacionalizálja a baltikumi orosz kisebbséget, minthogy megerősítené etnikai identitását. Azért is érdekes, hogy ezzel a kérdéssel egyáltalán nem foglalkoznak Heinrich-ék, mert a kutatás során lett volna olyan hely, ahol felmerülhetett volna a kérdés. Ilyen alkalom lehetett volna például, amikor konstatálták: vajmi kevés összefüggés van az egyes vizsgált kisebbségek esetén regisztrált releváns oldalak száma, és a között, mekkora a kisebbség lélekszáma, vagy mennyire elterjedt körükben az inter-

¹⁰ A tanulmányban „a nacionalizmus a nemzeti(ségi) jogok erőteljes kinyilatkoztatását és védelmét jelenti egyfelől, és a nemzet felsőbbrendűségének kinyilvánítását másfelől”. 45.

¹¹ Saunders, Robert A.: *Ethnopolitics in Cyberspace: The Internet, Minority Nationalism, and the Web of Identity*; Lanham, MD, Lexington Books, 2011, 232 p.

¹² Uo. 126.

¹³ Uo. 128.

nethasználat.¹⁴ Éppen a lettországi oroszok kapcsán a szerzők külön meg is jegyzik, hogy „nagy kisebbségek, mint a lettországi oroszok, megesik, hogy méretükhöz képest limitált mennyiségű [releváns] weblappal rendelkeznek” (27.o.).

A kutatás kiindulópontjának és a hozzárendelt módszertannak egy másik jellegzetessége, hogy, a nagy oldalak előnyben részesítése révén a pozícióban lévő elitiek diskurzusainak megismerését teszi lehetővé – és csakis arra alkalmas –, miközben az internet éppen azzal kecsegtet, hogy a véleménynyilvánítás tere kitágul, és olyanok is a diszkurzív tér aktív részeseivé válhatnak, akiknek azelőtt erre nem volt lehetősége. A tanulmány természetesen foglalkozik az internet ezen vonatkozásával, hiszen kiinduló tétele, hogy a marginalizált csoportok – így a nemzeti kisebbségek – az internet megjelenésével és elterjedésével egy új, gyors és olcsó, végtelen tárhelyének és elérésének köszönhetően pedig a pluralizmust elősegítő kommunikációs és artikulációs eszközt kaptak a kezükbe. A végtelen pluralizmus lehetősége azonban a kisebbségeken belül is megnyitja a különböző vélemények, gondolkodásmódok megjelenésének lehetőségét – a kutatás azonban kísérletet sem tesz arra, hogy felmérje: ebben a tekintetben másképp működik-e az online tér mint az offline (az internetes hálózathoz nem kapcsolódó közösségi kommunikáció), hogy megjelennek-e új hangok és szereplők, hogy a kisebb, adott esetben az online térben marginálisnak számító, mégis olvasóközönséggel bíró oldalak behoznak-e új gondolatokat a „kisebbségi mainstream”-mel szemben.

A kutatás, azt gondolom tehát, hogy megkerüli a vizsgált téma internet-specifikus vonatkozásait. Az ENRI-WEB kutatás internet-specifikuma annyiban merül ki, hogy az interneten található, amúgy az offline térnél valóban jóval tagoltabb szerkezetű forrásokból indul ki – ami egy új, gyors, és a komparatív kutatások eddig ismeretlen minőségének lehetőségével kecsegtető eszközrendszert és módszertant jelent, sokkal inkább, mint az internet-specifikus identitásteremtés és nemzetépítés feltárását.

Ezzel együtt és mindennek ellenére természetesen izgalmas megnézni, hogy az egyes kisebbségi csoportok mi mentén fogalmaz-

¹⁴ Az erre vonatkozó adat az ENRI-East projekt egy másik részprokejtjéből, az ENRI-VIS-ből (Values and Identity Survey) származott, melyben a kisebbségekhez tartozó személyek körében kérdőíves kutatást folytattak.

zák meg magukat, mi mentén konstruálódik nemzeti identitásuk, s ez hogyan jelenik meg az online térben. Nem kevésbé érdekes összehasonlítani, hogy a térség kisebbségi közösségeinek – saját diskurzusaik alapján – milyen a jogi helyzete, milyen viszony fűzi őket területi- vagy nyelvallamukhoz (saját- és „anya”-országukhoz¹⁵), vagy hogy milyen ideológiákat vallanak. Ennek kapcsán különösen izgalmasak és talán a munka legértékesebb részét képezik a tanulmány komparatív részének összegző megállapításai között azok az ábrák, amelyek elhelyezik a kisebbségeket egymáshoz való közelségük-távolságuk alapján. Ezek még akkor is érdekesek, ha gyanakvással kezelendők, hiszen a vizsgált szövegek alacsony száma és meglehetősen különböző jellege miatt kérdéses, hogy mennyiben reprezentatívak és mennyiben összevethetők.¹⁶ A klaszteranalízis eredményét mutató N-dimenziós csoport dendrogram és a 3-dimenziós csoport dendrogram mindenesetre megmutatják,¹⁷ hogy a vizsgált szövegek (és azok kulcsszavainak elemzése) alapján melyek azok a kisebbségi csoportok, melyeket azonos problémák foglalkoztatnak, hasonló identitásелеmek mentén határozzák meg magukat, hasonló kihívásokkal néznek szembe – és melyek azok a kisebbségek, melyek valamely oknál fogva egészen másképp élik meg kisebbségi voltukat (90-91.). Egy ilyen átfogó komparatív elemzés tehát eddig nem ismert – vagy nehezen mérhető – összefüggéseket tárhat fel. Ezekről az összegző ábrákról leolvasható például, hogy míg az egyazon „anya”-országhoz kötődő kisebbségek jellemzően hasonlítanak egymáshoz a belső diskurzusaikat tekintve, addig a szlovákiai magyarok

¹⁵ Itt a kin-state magyarításáról volna szó, amelyet van aki „rokonországként” használ, amely viszont túl távoli a külhoni magyar állampolgárság, a médiaforgasztás, egyáltalán a magyar-magyar kapcsolatok intenzitása miatt. Ugyanakkor az anyaország kifejezés a magyar kisebbségkutatásban – különösen Felföldön – a harmincas években kolonizációs képzeteket is keltett. Azonban mivel napjainkra ez bevett politikai fogalomná vált, az idézőjelbe tett „anya”-ország formulával a fogalom analitikus használatára törekszem.

¹⁶ A szlovákiai magyarság esetében a szövegek fele blogokról érkezett, míg a lettországi oroszok esetén szervezetek honlapjairól.

¹⁷ Olyan grafikai ábrázolásról van szó, amely egyik esetben egy fa, amely egyik végén a kisebbségek helyezkednek el, másik vége pedig azt mutatja, összekötvén őket, hogy egy 0-1-es skálán mennyi közös van bennük az ismétlődő kulcsszavak milyensége és gyakorisága alapján; a másik esetben pedig egy 3 dimenziós térben helyezi el egymáshoz képest a kisebbségeket, szintén az ismétlődő kulcsszavak milyensége és gyakorisága alapján.

nem az ukrainai magyarokkal, hanem a litvániai és lengyelországi beloruszokkal mutatnak leginkább „hasonlóságot”, miközben a kárpátaljai magyarság és a magyarországi szlovákság leginkább egymással, de senki mással.

A szerzők azonban elmulasztják az eredmények nyomán tipologizálni a kisebbségeket, és nem csak hogy a miértekre nem keresik a választ, de azt sem mutatják be, hogy milyen változóknak köszönhetően született ez az eredmény. Nem tudjuk meg, hogy ezek a hasonlóságok/ különbözőségek milyen dimenziók mentén jelennek meg, hogy mik azok az identitáselemek vagy attitűdbeli változók, amik mentén a kisebbségek egy csoportja élesen megkülönböztethető a másiktól. Bár a dolgozat elején a vizsgált kategóriákat közlik, s az azok mentén való összehasonlítás eredményeinek egy részét is ismertetik, a klaszteranalízisnél nem derül ki, hogy ezek közül mi hogyan hatott a közösségek sajátosságainak létrejöttére.

Az egész szövegre jellemző, hogy az ilyen összefüggések bemutatására hivatott magyarázó részek – legyen szó egy-egy mondatról vagy egy teljes bekezdésről – teljesen ad hoc jelleggel jelennek meg. Néhány adat vagy trend tételes felsorolása után azokat összefüggésben értelmezik a szerzők,¹⁸ máshol azonban az adatok háttérének magyarázata teljesen elmarad, hiányérzetet keltve az olvasóban. Ez nem csak a klaszteranalízis értelmezésénél van így, ahol az ábrák és adatok tételes „felolvasásán” kívül nincs szöveges rész (s így az olvasó nem értheti meg közelebről, miben, és legfőképp miért mutat hasonlóságot két kisebbség, vagy éppen miben és miért tér el tőlük egy harmadik). Ez jellemző az egész szövegre: ez történik például az 58. oldallal kezdődő néhány oldalon keresztül, ahol az analízis eredményeinek ismertetésekor az adatok száraz táblálása mellé nem kapunk semmiféle fogódzót.¹⁹ Ezen túlmenően a meglévő magyarázó részekről is legtöbbször nehéz eldönteni, hogy

¹⁸ Ilyen például: „A litvániai beloruszok szövegeire a legjellemzőbb az optimista hozzáállás (43%), amely belorusz kisebbségi szervezetek ideológiájának és pátoszának következménye, ezek ugyanis politikailag lojálisak a belorusz kormányzathoz.” 63.

¹⁹ Ilyen részek követik egymást oldalakon keresztül: „A szociáldemokrácia nézetrendszere a lengyelországi ukránokra (50%), a fehéroroszországi lengyelekre (33%) és a litvániai beloruszokra (30%) jellemző. A liberális ideológiát leginkább a szlovákiai magyarok képviselik (40%), valamint az magyarországi szlovákok (20%) és az ukrainai magyarok (20%).” 60.

azok vajon a szerző(k) által levont következtetések, melyek alapját a vizsgált szövegek áttanulmányozása képezi; vagy általános helyzetértékelések, háttér információk előzetes tájékozottságra épülve; vagy esetleg a projekt többi résztanulmánya alapján levont kutatási eredmények, konklúziók.²⁰

Az összehasonlító rész után a tanulmány bemutatja a vizsgált kisebbségek online aktivitásának legfontosabb jellemzőit. Ez a leírás azonban nem alkalmas arra, hogy az egyes kisebbségek online jelenlétéről, tevékenységéről mélységében tájékozódjunk: a kisebbségi profilokra egyenként csak 1-2 oldal jut. Itt a szerzők – röviden és ad hoc jelleggel – bemutatják az egyes kisebbségek vizsgálatához használt híroldalakat, periodikákat és szervezeteket; majd pedig a kisebbségek szövegeiben megjelenő kulcsszavak gyakorisága és jellege alapján a közösségre vonatkozó jellemzőket villantanak fel, példákat hoznak és általános megállapításokat tesznek. Ezek a részek megint csak izgalmasak, de már kifejezetten gyanakvással kezelendők. Sem a vizsgált minta elemszáma, sem a módszertan nem garantálja ugyanis, hogy az adott kisebbségi közösség belső diskurzusait valóban reprezentáló szövegeket elemezték, azokat hűen leképező forrásokból. Az ukrainai magyarok esetében például 3 szervezet honlapjáról vizsgáltak szövegeket, melyek közül kettő szorosan köthető az Ukrainai Magyar Demokrata Szövetséghez (UMDSZ): maga az UMDSZ és az általa alapított Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet. A 3 vizsgált folyóirat közül pedig 2 megint csak az UMDSZ-hez köthető (Beregi Hírlap, Kárpáti Igaz Szó), a harmadikról (Ukrainai Magyar Krónika) pedig már a kutatás évében azt írja a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság jelentése,²¹ hogy évek óta nem jelent meg (honlapja jelenleg sem elérhető). Az ilyen jellegű esetlegessé-

²⁰ Erre látunk példát például a könyv 66. oldalán, ahol a nemzeti tudatosság és a nyelvállamhoz való viszony adatainak (a tanulmányra jellemző) tételes és száraz felsorolása közben ilyen részeket találunk, hogy „egy kisebbségi közösség öntudatossága és a befogadó államban gyakorolt kommunikációs ereje szorosan összefügg a nyelvországához fűződő viszonyával. Egy kisebbség online jelenléte, illetve aktív részvétele a fórumokon és más platformokon szorosan összefügg a nemzeti, a nemzetállammal, a nemzeti kultúra és a nemzeti nyelv fejlettségével/fejlődésével. ...”

²¹ *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010-2011.* Kutatási jelentések. Szerk. Apró István, NMHH Médiatudományi Intézet, 2012.; online elérhető: http://nmhh.hu/dokumentum/151996/mediaregiszter_2011.pdf

geknek tudható be többek közt az az eredmény – még az összehasonlító részben –, mely szerint „az ukrainai magyarok esetén egyetlen eset sem volt, amely a közösségen belüli konfliktusra utalt volna” (69.).

Mindezek tükrében azt gondolom, a kutatás legnagyobb érdeme kétségtelenül az, hogy izgalmas első lépés a diskurzuselemzés egy új módszertani keretének megalkotásában, amely sokat adhat a kisebbségkutatás komparatív ágának. Ez a fajta átfogó kutatás a későbbiekben alkalmas lehet arra, hogy rámutasson azokra a helyekre, ahol potenciálisan strukturális összefüggések találhatók – lehetővé téve ezáltal olyan összefüggések vagy trendek későbbi feltárását, amelyekre más módszerekkel csak lassan és nehezen bukkanhattunk volna rá. Ilyen kérdés lehet, hogy miért hasonlít a szlovákiai magyarság öndefiníciója és attitűdje jobban a litvániai beloruszokéra, mint az ukrainai magyarságéra, és vajon mik azok az identitáselemek és társadalmi pozíciók, melyek teljesen egyedülállóvá teszik a magyarországi ukránságot (91.). Ez a tanulmány ezekkel a kérdésekkel nem foglalkozik, mint ahogy nem is célja mélységében feltárni sem a nemzeti kisebbségek online identitáskonstrukcióját, sem az összefüggések vagy eredmények mértjeit.

A tanulmány átfogó képet fest az EU keleti határa mentén élő kisebbségek attitűdjeiről – illetve az elit azon részének attitűdjeiről, amelyik a kisebbségi lét és identitás kérdéseivel aktívan foglalkozik. Minthogy a mély megismerést sem a vizsgált szövegek mennyisége, sem a mintavétel módszertana nem segíti, a kutatás kevés újdonságot tartogat azok számára, akik a téma elkötelezettjei. Összehasonlító része ugyanakkor így is érdekes és elgondolkoztató adatokat tartalmaz, melyekből új összefüggések és továbbgondolásra érdemes szempontok tárulhatnak fel: vajon miért jellemzőbb a vizsgált ukrán, magyar és szlovák kisebbségekre a nyelvállamhoz való „kritikai hozzáállás”, mint a többi közösségre (68.); vagy hogy miért jellemzőbb az ukrainai és szlovákiai magyarságra „az elfogult” beszédmód, mint a térség legtöbb (vizsgált) kisebbségére (61.)?

KONFERENCIABESZÁMOLÓ

IZSÁK ANIKÓ-BORBÁLA*

Székelyföld a 20. században

A modernizáció és az azonosságtudat intézményes kereteinek változása, Székelyudvarhely, 2014. március 22.

Március 22-én, szombaton Székelyudvarhely Polgármesteri Hivatalának Szent István-termében Székelyföld 20. századi történetéről szóló előadásokat hallgathattak az érdeklődők. A konferencia az Egyed Ákos kezdeményezte Székelyföld-monográfiát előkészítő találkozósorozat részét képezi. A program főszervezője Székelyudvarhely Polgármesteri Hivatala mellett az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának Kisebbségkutató Intézete és az Udvarhelyszék Kulturális Egyesület volt.

A program, két újonnan megjelent kötet bemutatásával már péntek este kezdetét vette. Bárdi Nándor könyve (*Otthon és haza. Csíkszereda, Pro-Print, 2013*) a romániai magyar kisebbségi közösség önszerveződésének két világháború közti változásait és az ezt befolyásoló belső és külső tényezőket térképezi fel. L. Balogh Béni egy, az értelmezést segítő bevezető tanulmány mellett pedig 105 dokumentumot ad közre a dél-erdélyi magyarság 1940 és 1944 közötti történetéből (*Kiszolgáltatva. Csíkszereda, Pro-Print, 2013*).

Szombat délelőtt Bunta Levente, Egyed Ákos és Bárdi Nándor bevezetőikkel a konferencia céljának megfogalmazásával nyitották meg a programot. A nap folyamán a történettudomány különböző ágaihoz tartozó előadások hangzottak el a gazdaság-, a társadalom-, a politika- és a hadtörténet, illetve a történeti földrajz és demográfia tárgyköréből. A szekciók rendezőelvét a tárgyalt időszakok szabták meg: előbb általános folyamatokról, ezt követően a dualizmus korában, a két világháború közötti periódusban, a második

* Izsák Anikó-Borbála, ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, Történelem MA, Budapest, egyetemi hallgató, anihu90@yahoo.com

világháború, illetve a második bécsi döntés időszakában, majd az államszocializmus éveiben vizsgálódó tanulmányokat hallgathattak meg a jelenlévők. Ezek mindegyike a konferencia alcíméhez is igazodott – *A modernizáció és az azonosságtudat intézményes kereteinek változása* – visszatérő motívum volt a székely társadalom „alulról” és „felülről” való építésének találkozása illetve ütközése.

Elekes Tibor, a Miskolci Egyetem Műszaki Földtudományi Karának oktatója a székely településhálózat és a régió természet-földrajzi adottságai közötti összefüggésekre mutatott rá, illetve a térség magasabb szintű közigazgatási rendezésének változásait ismertette, a 20. századon is túlnyúló visszatekintéssel. Pakot Levente, a KSH Népelességtudományi Kutatóintézetének munkatársa a székelyföldi megyék 0. századi demográfiai folyamatairól számadatokban gazdag és – a bemutatott korfáknak köszönhetően – szemléletes előadást tartott. Oláh Sándor, a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának alapító tagja a földhasználat kérdésében kis- és nagypolitikák között tett különbséget, előbbieknél az egyes családok földhasználati és -birtoklási stratégiáit, utóbbiaknál pedig az állam intézkedéseit értve. A kispolitikák nem egy esetben a nagyokkal szembeni védekezési reakcióként tűntek fel – például a kisajátítások vagy a kollektivizálás esetében.

Az első világháborút megelőző időszakra vonatkozóan először Balaton Petra, a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem oktatója tartott előadást *A Székely Akció tevékenysége és modernizációs hatása* címmel; a régió gazdaságának illetve társadalmának felzárkóztatására tett (kormányzati) intézkedéseket részletesen és árnyaltan mutatta be. Ugyanezen időszak nem kormányzati intézkedésekről Nagy Botond tartott előadást. A Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Hivatalának munkatársa a 20. század eleji háromszéki háziipar és gyáripar egy-egy intézményének, az Első Székely Szövőgyárnak (később a Klinger Henrik cég Székely Szövőgyár és Háziipar Vállalata) és a sepsiszentgyörgyi Magyar Királyi Dohánygyárnak a működtetését, illetve a társadalomra gyakorolt hatásukat vizsgálta.

Fodor János, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem doktorandusza két – az első világháború előtti és utáni – korszak között vont párhuzamot. *Marosvásárhely és a Székelyföld fejlesztési politikájának kapcsolódási pontjait* Bernády György két polgármesteri ciklusán keresztül közelítette meg. Gidó Csaba, a székelyudvarhelyi Kós

Károly Szakközépiskola történelemtanára *Vasúti közlekedés és vasúti társadalom a két világháború közti Székelyföldön* címmel tartott előadást az impériumváltás utáni székelyföldi vasúti változásokról. Bárdi Nándor Székelyföld autonómiájára, a tágabb régió közigazgatási, nemzetiségi, társadalmi kérdéseinek megoldására vonatkozó elképzeléseket mutatta be. A két világháború közötti időszakból sorra vette a magyarországi kormányzati és nem kormányzati, valamint a belső, erdélyi (magyar és román) szemszögből készült terveket..

A második bécsi döntéshez kapcsolódott Sárándi Tamásnak, a Szatmár Megyei Múzeum munkatársának az előadása. Az 1940 őszén, Észak-Erdély átvételekor fennálló katonai közigazgatásról beszélt, bemutatta kiépítésének elmélete (a róla szóló korabeli politikai kommunikáció) és gyakorlata (megvalósítása) közötti különbségeket; a tisztviselői réteg kialakításakor felmerülő nemzetiségi konfliktusok mellett a magyar eliten belüli érdeellentéteket is elemezte. Részletesen bemutatta – a rendszer működésének, integrálóképességének indikátoraként – a közellátás megszervezését. Nagy József doktorandusz, a gyergyóremetei polgármesteri hivatal szakértője, a székely határvédelmi erőknél a második világháborúban játszott szerepét nem csak hadtörténészként vizsgálja, hanem társadalomtörténeti és történeti antropológiai nézőpontból is, és ezzel az emlékezetépítés, a székely katonai hagyományokhoz való viszonyt is tematizálta.

László Márton, a Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatalának munkatársa a gazdálkodás és a vidéki társadalom átalakítását célzó hatalmi intézkedéseket mutatta be 1952 és 1962 között, valamint a kollektívizálásnak a helyi társadalmakra gyakorolt tényleges, hosszabb távon is érvényesülő hatásait. Pál János homoródszentmártoni unitárius lelkész tanulmánya az első kísérlet arra, hogy Székelyföldön az egyházaknak az ötvenes-hatvanas évekbeli államhatalom társadalomszervezésével párhuzamos közösségépítő működését feltárják. Novák Zoltán, a Román Tudományos Akadémia marosvásárhelyi Gheorghe Șincai Kutatóintézetének munkatársa, az 1945 és 1968 között véghezvitt területi-közigazgatási átszervezésekről tartott előadást, a rendezések elvi alapjait, gazdasági szempontjait és megvalósítását tekintve át.

A konferenciát követően egy majd négyórás, zártkörű műhelyszemináriumra is sor került, ahol Lőrincz D. József a kolozsvári

Kisebbségkutató Intézet, Egry Gábor a budapesti Politikatörténeti Intézet, Bárdi Nándor az MTA TK KI Székelyföldet érintő kutatásairól számolt be. Majd több mint egy tucat egyéni kutatói beszámolóra került sor. Kiderült, hogy a hasonló, de eddig egymásról nemigen értesülő kutatások alapján 2-3 csoportos, összehasonlító programot el lehetne indítani.

A péntek este bemutatott könyvek az egyre mélyebbre ható, egyre több forrást elérhetővé tevő, kérdéseket felvető, tehát élő erdélyi magyar történetírásnak alapvető termékei. A konferencia és az előadások anyagát közlő, tervezett tanulmánykötet ugyanebben a tudományos folyamatban már nem csak a korszerű és szakszerű megközelítést jelenítik meg, hanem egy aktuális metszetet nyújtanak abból a reményt keltő folyamatból, amely során ennek a történetírásnak a helyi szakértői közössége is kialakul. Az előadók között ugyanis jó arányban képviseltették magukat a fiatal, erdélyi származású és több esetben Erdélyben is élő kutatók. (Ezért, és nem cím- és rangkorságból tüntettem fel az előadók munkahelyét.) Ezzel szemben szomorú tény, hogy a közönség soraiban a diákok, egyetemi hallgatók száma elenyésző volt, mint ahogy azok száma is, akik nem rendelkeznek semmilyen fokú történelmi szakképzettséggel. A közönség összetétele tehát azt a benyomást keltette, mintha a felvetett és tudományosan megvizsgált kérdések csak egy – az erdélyi magyar társadalomhoz képest nagyon szűk körű – közösség érdeklődésének a körforgásába lennének bekapcsolhatóak. Ez azonban az el nem jötték érdeklődésén túl a megszólíttatásukról is árulkodhat, ami pedig a szervezőkre tartozik. A hasonló rendezvények esetében gyakran felmerül ugyanez a dilemma: szűkös az eszköztár a szélesebb hallgatói körök, különösen a fiatalok és a közéleti „szakpolitikusok”, az „emlékeztetirányítók” bevonására; ez a feladat tehát komoly erőpróbát jelent.

A konferencián elhangzott előadások vázlatai elérhetők az interneten: <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/hirek/2014/03/szekelyfold-axx-szazadban-hir>

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

www.regio.reviews

Vol. 22. (2014) No 1.

Mission Statement 3

MINERVA

RAINER BAUBÖCK

Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation:
A Normative Evaluation of External Voting 5

DUAL CITIZENSHIP

BOLDIZSÁR NAGY

Nationality as a stigma: The drawbacks of nationality
(What do I have to do with Book Burners?) 36

JUDIT TÓTH

Changing faces of the naturalisation in the Hungarian Nationality Law
(1993-2013) 74

ÁGNES VASS

Slovak debate about a Hungarian law.
The Slovak Press debate about the Preferential Naturalisation in Hungary 91

ATTILA PAPP Z.

Minority identity constructions formed by Hungarian dual citizenship 118

WORKSHOP

- LÁSZLÓ SZARKA
The difficult heritage of shared history 156

REVIEW

- TAMÁS SZABÓ
The History Continues
Francis Fukuyama: A politikai rend eredete. Az ember előtti időktől a francia forradalomig 193

- NÁNDOR BÁRDI
The literature of remembrance: construction of a trauma community or utilization of minority competences?
Gaucsík István: Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere (1945–1948) 207

- ESZTER ZSÓFIA TÓTH
Body, identity, gender - analysing of history of prostitution
Bokor Zsuzsa: Testtörténetek. A nemzet és a nemi betegségek mediatizálása a két világháború között Kolozsváron (1920-1939) 214

- BORBÁLA SZAKÁCS
The internet's role in researching identity: a methodological tool or a public sphere to be examined?
Olga Alekseeva, Hans-Georg Heinrich: Ethnic Minorities of Central and Eastern Europe in the Internet Space: Content Analysis ENRI-WEB) 219

CONFERENCE REPORT

- ANIKÓ BORBÁLA IZSÁK
Szeklerland in the 20th century. The changings alterations of the institutional frameworks of modernization and identity 229

- Contents* 233